

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Ata BAYOĞLU

ABDÜLKADİR İNAN'IN HALK BİLİMİ İLE İLGİLİ
ÇALIŞMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Gülhan ATNUR

ERZURUM – 2011

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. Gülhan Atnur danışmanlığında, Ata Bayoğlu tarafından hazırlanan bu çalışma / tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :Doç. Dr. Dilaver DÜZGÜN

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Nesrin FEYZİOĞLU

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Gülhan ATNUR

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
KISALTMALAR.....	IV
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İNAN'IN HALK BİLİMİ İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ

1.1.HALK EDEBİYATI	16
1.1.1.Destanlar ve Halk Hikâyeleri.....	16
1.1.2. Efsaneler	19
1.2. GEÇİŞ MERASİMLERİ.....	20
1.2.1.Doğum	20
1.2.2. Evlenme.....	22
1.2.3.Ölüm.....	24
1.3. ESKİ TÜRK DİNİ.....	25
1.3.1. İje Kıl	28
1.3.3. Nezir (Adak), Kurban.....	30
1.4.ESKİ TÜRK DİNİYLE İLGİLİ İNANÇ VE UYGULAMALAR	31
1.4.1.Törenlerde Ters Giyme Âdeti.....	31
1.4.2.Yağmur Duası (Çömçe Gelin).....	32
1.4.3.Eşik	33
1.4.4.Diğer Uygulamalar (Hurafeler).....	33
1. 5. ABDÜLKADİR İNAN'IN TÜRK DİLİ ÜZERİNE ÇALIŞMALARI.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

YAYIN FAALİYETLERİ

2.1. KİTAPLARI.....	37
2.1.1. Birinci İlmi Seyahata Dair Rapor	37
2.1.2. Türk Edebiyatı	41
2.1.3.Türkoloji Ders Hulâsaları.....	41
2.1.4. Güneş Dil Teorisi Üzerine Ders Notları.....	42

2.1.5. Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar.....	43
2.1.6. Kur'anı Kerim'in Türkçe Tercümesi Üzerinde Bir İnceleme.....	50
2.1.7. Hurafeler ve Menşeleri.....	50
2.1.8. Eski Türk Dinî Tarihi.....	51
2.1.9. Makaleler ve İncelemeler I.....	51
2.1.10. Makaleler ve İncelemeler II.....	53
2.1.11. Manas Destanı	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABDÜLKADİR İNAN'IN ESERLERİ

3.1. KİTAPLARI.....	56
3.2. YAZILARI.....	57
3.2.1 Abdulkadir İnan'dan Bahseden Eserler.....	74
SONUÇ.....	76
KAYNAKÇA	78
EKLER.....	81
Ek: 1 Makaleler	81
Ek: 2 Görseller.....	152
ÖZGEÇMİŞ.....	163

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABDÜLKADİR İNAN'IN HALK BİLİMİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI

Ata BAYOĞLU

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Gülhan ATNUR

2011, 171 Sayfa

Jüri: Yrd. Doç. Dr. Gülhan ATNUR

Doç. Dr. Dilaver DÜZGÜN

Yrd. Doç. Dr. Nesrin FEYZİOĞLU

Türk halk bilimine derleme ve incelemeleriyle hizmet eden ve bu alandaki değerlerimizi tanıtan, milli kültürümüze yaptıkları katkıyı gün yüzüne çıkaran birçok çalışma vardır. Bu tez de Başkurdistan'da halk bilimi çalışmalarına başlayan ve zorunlu sebeplerle Türkiye'ye gelip çalışmalarını burada devam ettiren, (Baskurdistan yöresine ulaşma zorluğu sebebiyle) Türkiye ile sırlandırdığımız Abdülkadir İnan'ın halk bilimi ile ilgili çalışmaları üzerinedir.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, İnan'ın hayatı, ailesi, eğitimi, kişiliği ve yayıncılığı ile Türkiye'de ve Türk dünyasında halk bilimi ile ilgili çalışmaları üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, yazarın Türkiye'de yayımladığı kitapları tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde ise Abdülkadir İnan'ın kitapları, makaleleri, onun hakkında yazılanlar, yayınlanan bildiriler kronolojik sıraya göre verilmiştir.

Bu tez, İnan'la ilgili çeşitli fotoğraflar ile özellikle Abdülkadir İnan'ın halk bilimi üzerine kaleme aldığı makale örneklerinin bulunduğu ekler bölümüyle sona ermektedir.

ABSTRACT
MASTER THESIS

ABDÜLKADIR İNAN'S WORKS ABOUT FOLKLORE

Advisor: Ass. Prof. Dr. Gülhan ATNUR

2011, 171 Pages

Jury: Assist. Prof. Dr. Gülhan ATNUR (Advisor)

Assoc. Dr. Dilaver DÜZGÜN

Assist. Prof. Dr. Nesrin FEYZİOĞLU

There are many works which serve Folklore with collections and reviews and introduce our works in this field, and present their contributions to our national culture. The paper is on the works of Abdülkadir İnan who started folklore studies in Başkurdistan and had to come to Turkey for mandatory reasons and continued these studies there.

The paper consists of three chapters. In the first chapter İnan's life, family, education, personality and career as a publisher and his works about folklore in Turkish world were focused.

In the second chapter his books published in Turkey are introduced. In the third chapter, Abdülkadir İnan's books, essays, writings, published papers were given in chronological order.

This thesis, finishes with various photos of İnan and with appendix including samples of his essays especially on Folklore.

KISALTMALAR

s.	: Sayfa
C.	: Cilt
S.	: Sayı
DTCF	: Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TFA	: Türk Folklor Araştırmaları

ÖNSÖZ

Abdülkadir İnan, seksen yedi yıllık hayatını Türk kültürünü ve tarihini araştırmaya adanmış, folklorlara gönül vermiş, vatanını milletini seven halkını ve onun kültürünü iyi bilen çok yönlü bir araştırmacıdır. Hem İdil- Ural coğrafyasında hem de Türkiye’de folklor konusunda bilimsel çalışmaların eksikliği onu rahatsız etmiş ve O, bu alanda çalışması gerektiğini düşünmüştür.

İnan, tarihi bu kadar eskiye dayanan, birçok milletle kültür alışverişinde bulunmuş olan, zengin kültür hazinelerini barındıran bir milletin ferdi olarak sahip olunan değerleri tespit edip gelecek nesillere aktarmayı görev bilmiştir. Gençlik yıllarında özellikle Rus Türkologlardan tetkik ettiği halk kültürü konularını Türkiye’ye geldikten sonra mukayeseli olarak araştırmaya devam etmiştir. Bu çalışmaların bilimsel metotlara uygun olması gerektiğini düşünmüş ve bu bağlamda Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu ile birlikte Halk Bilgisi Derneği’nde çalışmıştır. Bu dernek bünyesinde heyetler oluşturulmuş bu heyetlerde bizzat bulunarak yurdun çeşitli bölgelerinde maddi ve manevi kültür öğelerini derlemiştir. Halk Bilgisi Derneğinin yayını olan Halk Bilgisi Haberleri dergisi tam anlamıyla Türk folklorunun yayın organı olmuştur. İnan, Türkiyedeki ilk çalışmalarına Zeki Velidi Togan ile çıkardıkları Yeni Türkistan ve Yeni Kafkasya dergilerinde başlamış Türk Dili, Türk Kültürü ve Türk Folklor Araştırmaları dergilerinde devam etmiştir. Bu yönüyle İnan, sadece Türk folklorunu derleyerek değil aynı zamanda folklorla ilgi duyanları bir araya getirip onları bu alanda çalışmaya sevk ederek de halk bilimine eşsiz hizmetlerde bulunmuştur.

O, Türk tarihi, eski Türk dini, Türk dili ve özellikle Türk kültürüyle ilgiliengin bilgilerini fırsat bulduğu her yerde yayınlamaya gayret eder. Dede Korkut üzerine çalışmalarını çeşitli dergilerde yayımlar. Türk Dili Tetkik Cemiyetinde görev aldıktan sonra Türkçe kelimelerin tarihi ve etimolojik yapılarını bilimsel olarak inceler. Atatürk’ün desteklediği Güneş Dil Teorisi üzerine bilimsel metotlar geliştirir. Türklerin eski dini hakkında yaptığı bilimsel araştırmalar yapar ve “Tarihte ve Bugün Şamanizm”, “Eski Türk Dini Tarihi” adlı kitapları neşreder. Bu kitaplar ışığında Anadolu folklorunun ve inanışlarının kaynağını ortaya koyarak kendinden sonraki halk bilimi çalışanlarına rehberlik eder. İnan, hayatının sonuna kadar folklor ve diğer alanlarda değeri ölçülemeyecek kadar önemli çalışmalar ortaya koyar.

Abdülkadir İnan, çok yönlü bir insandır. Hemen her konuda söyleyecek sözü vardır. Duygu ve düşüncelerini bazen düz yazıyla bazen de şiirle anlatmıştır. Onu tanıyanlar, İnan'ı, iyi niyetli, yufka yürekli, çok çalışkan bir alim olarak nitelendirmişlerdir. İnan, bu özellikleriyle yaşadığı dönemde çok sevilmiş, takdir edilmiş ve dönemin ileri gelenleriyle dost olmuştur. Abdülkadir İnan, Türk folklor hayatında unutulmayacak bir isimdir. O, Anadolu insanının maddi ve manevi kültürünü anlatmak istemiş, bunu da halkın içinde bizzat yaşayarak, halkı gözlemleyerek yapabileceğini anlamıştır.

Türk kültür hayatına bu denli hizmet etmiş olan Abdülkadir İnan'a ve onun çalışmalarına şu ana kadar hak ettiği değer verilmemiştir. Onun hakkında kapsamlı bir çalışmanın olmaması bizi böyle bir araştırmaya yönlendirmiştir. Amacımız İnan'ın halk bilimiyle ilgili çalışmalarını bir araya getirmek, onun yaşadığı döneme ışık tutabilmek ve gelecek nesillerin Abdülkadir İnan'ı tanınmasını sağlamaktır.

İnan'ın hayatının bir kısmı Başkurdistan'da, kısa bir dönemi de Türkistan ve Avrupa'da geçmiştir. Onun bu dönemdeki hayatı ve eserleri ancak kendisinin yaşarken birkaç arkadaşı ve öğrencisine verdiği bilgilerden ibarettir. Başkurdistan'daki yayınlarıyla ilgili de ailesi ve bu ülkedeki bazı araştırmacılarla iletişim kurulmuş, fakat yeterli bilgiye ulaşılamamıştır.

İnan'ın Türkiye'de kaleme aldığı makaleleriyle ilgili bazı sıkıntılar yaşanmıştır. Bu çalışmamızda İnan'ın hayatına ve ona ait bütün kitap ve makalelerine ulaşılmaya çalışılmıştır fakat O, birçok makalesini aynı adla farklı dergilerde yayımlattığından bunların tasnifinde sorun oluşmuş, makalelerin tezde tek bir başlık altında değil, ayrı ayrı verilmesi uygun görülmüştür.

Abdülkadir İnan'ın hayatını ve çalışmalarını sağlıklı bir şekilde ortaya koyabilmek için oğlu Mustafa Yaşar İnan'la bağlantı kurulmuştur. Oğluyla yapılan görüşmede, İnan'ın ölümünden sonra kütüphanesinin satıldığı, yayınlanmamış bazı yazılarının (Atatürk'le ilgili hatıraları da bunların arasındadır) kaybolduğu anlaşılmıştır.

Anadolu'da binlerce yıldır yaşanmakta olan ve günümüzde hurafe olarak bilinen Türk örf, adet ve geleneklerinin tarihsel sürecini yazılı ve sözlü kaynaklardan araştırarak gün yüzüne çıkararak O'dur. Bugüne kadar Türk kültürüne ait kelime ve sosyal hayata dair uygulamaların kökenleri hep yanlış gösterilmiş, bu yanlışlığı da Türklüğü her yönüyle bilen İnan düzeltmiştir. Bundan dolayıdır ki Anadolu halk kültürünün

kaynaklarını Türklüğe dayandıran ve bilimsel yöntemlerle ortaya koyan bu büyük bilim adamını araştırmak elzem olmuştur. İnan'ın ölümünden sonra hayatı ve eserleri üzerine birkaç makale yayımlanmış, bunların dışında ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada bugünkü Rusya Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan Ekaterinburg'da doğan, otuz altı yaşına kadar Başkurt folkloru, Kazak-Kırgız edebiyatları ve tarihleri hakkında önemli çalışmalar yapan, hatta Başkurların Ruslarla mücadelesine bizzat katılan, 1925'te ise Zeki Velidi Togan'ın vasıtasıyla zorunlu olarak Türkiye'ye yerleşen İnan'ın hayatı ve çalışmaları ele alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde, M.Kemal'in yanında yer alan, dil, folklor ve tarih alanında önemli işler yapan bu âlim, Türk dünyası edebiyatı ve tarihini çeşitli yönleriyle incelemiş, Anadolu Türklüğü ile Türk dünyası arasında bir bağın oluşmasında katkıda bulunmuştur. Bu araştırmada Abdulkadir İnan'ın hayatı, eserleri ve folklor üzerine incelemeleri ele alınarak gelecek nesillere ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Bu tez üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde İnan'ın hayatı, ailesi, eğitimi, kişiliği ve yayıncılığı hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Türkiye'de ve Türk dünyasında halk bilimi ile ilgili çalışmaları; eski Türk dini, Türk destanları, inanç ve hurafeler, Türk dili gibi yazıları Sedat Veyis Örnek'in Türk Halk Bilimi çalışmasına göre tasnif edilmiş ve incelenmiştir. İkinci bölümde yazarın Türkiye'de yayımladığı kitaplar yayın yılına göre kısaca tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde ise Abdülkadir İnan'ın kitapları, makaleleri, onun hakkında yazılanlar, yayımlanan bildiriler kronolojik sıraya göre verilmiştir. Ayrıca ekler bölümünde İnan'ın arkadaşlarına ve ailesine ait fotoğraflar ile bazı makalelerine yer verilmiştir.

Çalışmama derin bilgi, tecrübe ve rehberliğiyle çok önemli katkılarda bulunan, hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Gülhan ATNUR'a, bilimsel yol gösteren kıymetli hocam Sayın Doç. Dr. Dilaver DÜZGÜN'e başta olmak üzere, her ihtiyaç duyduğumda babası hakkında önemli bilgileri bizimle paylaşan Mustafa Yaşar İNAN'a, tarih doktoru Oktay ÖZGÜL'e, Dr. İbrahim ÜNGÖR'e, çalışmalarım esnasında varlıklarıyla bana moral ve destek veren eşim ve çocuklarıma teşekkürlerimi arz ederim.

GİRİŞ

ABDÜLKADİR İNAN'IN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE İLMİ FAALİYETLERİ

Göbek adı Fethulkadir'dir.¹ Türk folkloruna, kültürüne, tarihine ve diline önemli katkıları bulunan ilim adamı Abdülkadir (İnan), 29 Kasım 1889'da² Başkurdistan'ın³ Prime vilayetine bağlı Ekaterinburg'un Çıgay (Şıgay) köyünde⁴ dünyaya gelmiştir. Babası Çelebi Başkurtlarının Ulu Katay boyunun Kazbörü (Gazi Börü) kolundan Süleyman Efendi oğlu İmam Musaffa (Mustafa) Efendidir. Musaffa Efendi'nin dedesinin ismi Abdulcelil, onun babası Kaz Börü ve ulu dedesi Bikkul'dur. Annesi Balakatay boyundan Mella (Molla) Şirniyaz'ın kızı Zekiye Hanım'dır. Köklü ve eğitilmiş bir aileye mensuptur. İnan, Başkurt masallarını ilk annesinden dinlemiştir. Yedi, sekiz yaşlarına kadar Ulu Katayların arasında kalmış ve onların yaşadıkları son göçebe (çadır) hayatını bizzat yaşamıştır. O, bu hayatı daha sonra kaleme aldığı hikâyelerinde anlatmıştır.⁵

İlk öğrenimini amcasının damadı olan Alim Efendi'nin Çıgay (Şıgay)'da Usûl-i Cedid mekteplerinde yaptı, Alim Efendi'nin zengin kütüphanesi ile halka dağıtılmak üzere babasına gönderilen beş yüz kitap arasından seçtiği yeni edebiyatla ilgili eserleri okudu.⁶ Aynı zamanda Çelebi (Çilebinsk)'teki Ahund Hekim Hazret Medresesine bir süre devam ederek Arapça, tecvit ve din dersi öğrendi. Üniversiteye gitmek için Rusça öğrendi. Daha sonra medreseyi terk etti. Rus-Başkurt Mektebi öğretmeninden Rus Grameri ve matematik dersleri aldı. Rusların Başkurdistan'ı işgalinden dolayı karışıklıklar çıktığından babası Rus okullarına gitmesine razı olmadı. Bunun üzerine Troitsk (Troysk)'taki yeni usulle eğitim veren Resuliye mektebine devam etti. (1907–1908). Arkadaşlarıyla medresedeki eğitimi yetersiz bularak müdürlerine hitaben,

¹ İnan'ın hayatıyla ilgili bilgiler, oğlu Mustafa Yaşar İnan'la 26.02.2011 tarihinde kendi evinde yaptığımız görüşme ile aşağıda künyeleri verilen makalelerden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Bkz: Hikmet Tanyu, "Türk Bilgini Profesör Abdülkadir İnan'ın Hayatı", *Vakıflar Dergisi*, Sayı XI, 1976, s.343-362; Hikmet Tanyu, "Profesör Abdülkadir İnan", *Türk Kültürü*, Sayı 169, 1976, s.10–13; M. Şakir Ülkütaşır, "Abdülkadir İnan" *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı* 1976, s.377-381; Mustafa Erkan, "113. Doğum, 26. Ölüm Yılı Dönümü Münasebetiyle Abdülkadir İnan ve Eserleri", *Erdem*, 12, (36), 2002, s. 907-928.

² İnan'ın doğum tarihiyle ilgili olarak Tanyu bir makalesinde 1888 tarihini vermektedir. Hikmet Tanyu, "Türk Bilgini Profesör Abdülkadir İnan'ın Hayatı", *Vakıflar Dergisi*, Sayı XI, 1976, s. 343

³ Ekaterinburg 1917'deki Ekim Devriminden sonra Başkurdistan sınırları çizilirken buraya dâhil edilmemiştir.

⁴ S. M. İshakov, M.H. Nadirgulov, "Abdulkadir İnan", Başkörtöstan Kratkaya Entsiklopediya, Nauçnoye İzdatelstov, "Başkirkaya entsiklopediya", Ufa 1996, s. 294–295.

⁵ Tanyu, "Türk Bilgini Profesör Abdülkadir İnan'ın Hayatı", *Vakıflar Dergisi*, S. XI, 1976, s. 343.

⁶ Tanyu, s. 342

medreselerinin reforma ihtiyaç olduğunu belirten Rusça bir mektubu *Step* gazetesinde yayımladı. Mektubuna karşılık bulamayınca oradan ayrılmak zorunda kaldı. “*Bir ara üniversiteye gitmek için Kesli Zavodun’daki bir misyoner papaz olan Miropolski’den bile Rusça dersleri aldı. Ailesi ve boyunun bu duruma üzülmeye üzerine tekrar Resuliye’ye devam etti. Resuliye tahsili sekiz yıl, yüksek kısmı da iki yıl sürdü ve mezun oldu.*”⁷ Bu yıllarda Osmanlı Balkanlarda önemli ve başarılı mücadeleler veriyordu. Türk gazeteler bu haberleri yayımlıyor, gençleri askere çağırıyordu. Bu haberler Rusya’daki Türkler tarafından sevinçle karşılanıyordu. Gençler gösteriler düzenliyordu, bunlar arasında Abdulkadir (İnan)’da vardı.

Üniversite hayalinden vazgeçerek öğretmen ve yazar olmaya karar verdi. “Başkurlarda Toprak Meselesi” (1908) adlı ilk makalesi Orenburg *Vakit* gazetesinde yayımlandı. Bu makalesinde Ruslara toprak satışının Başkurlara felaket getireceğini ısrarla vurguluyordu.

Abdulkadir (İnan) ve babası bu dönemde maddi sıkıntılar çekiyordu. Bu sıkıntılara rağmen okumaya devam etti. 1909 Mayıs ayında Bağlan [Zverinogolovsk] kasabasına bağlı bir Kazak obasında öğretmenlik yaptı.

“Başkurt Uleması” ve “Kırgız Dalasından” (1910) yazıları Orenburg *Vakit* gazetesinde yayımlandı. Üç dört şiiri ile birlikte Başkurların hayatına dair küçük hikâyeleri de *Şura* dergisinde okuyucuya sunuldu. Bu sırada Orenburg’da çıkan *Muallim* dergisinin naşir ve muallimi olan, o dönemin meşhur Türkçülerinden Hasan Ali Efendinin teşvikiyle Başkurt ve diğer Türk boylarının folklor ve etnografya materyallerini derlemeye gayret ediyordu. Kırgız-Kazak topraklarının önemini anlatan “Kazak Sahralarından” adlı uzun makalesi *Vakit* gazetesinde yayımlandı. “Bu makale İstanbul’da yayınlanan Tarif-i Müslimin dergisinin 1910 tarihli 12 sayılı nüshasında kısaltılarak basıldı.”⁸

Bir süre eşleri veya çocukları askere giden ailelere yardım eden bir kurumda çalıştı. 1914 yılında Yüksek Muallim Mektebini bitirdi. Bir müddet imamlık yaptı.

1914 yılında Zeki Velidi’nin (Togan) tavsiyesi ile Kazak, Altay, Kırgız, Özbek ve bütün Türk boylarının tarih, folklor, etnografya ve özellikle destanları, milli ve dini gelenekleri üzerinde ilmi araştırmalar yaptı. O, Zeki Velidi’nin bu tavsiyesini ve

⁷ Erkan, “113. Doğum, 26. Ölüm Yılı Dönümü Münasebetiyle Abdülkadir İnan ve Eserleri”, *Erdem*, 12 (36), 2002, s. 907

⁸ Tanyu, “Profesör Abdülkadir İnan”, *Türk Kültürü*, XI (169), 1976, s. 11

tanışmalarını şöyle anlatır. “1912’de yayınladığı “Türk ve Tatar Tarihi” adlı eserini ezberlercesine okumuş ve müellifine karşı derin bir saygı ve saygı duymuştum. 1914 yılının sonbaharında bu eserin müellifinden bir mektup aldım. Kıymetli bir eserin yazarının bana iltifat ederek mektup yazması beni olağanüstü sevindirdi. Adresimi bilmediği için mektubunu “Şura” dergisi vasıtasıyla göndermişti. Bu dergide hikaye ve ufak tefek şiirlerim de neşredilirdi. Zeki Velidi benim “Şura”da (1914, sayı:5) yayınlanan “Başkurt Caylavunda (Baş. yaylasında)” başlıklı edebi fıkramı çok beğendiğini yazıyor ve bana Başkurt tarihine ait eserler okumamı tavsiye ediyordu.”⁹

Bu dönemde kendi ülkesinin sosyal meseleleri ve folkloruyla ilgili denemeler ve hikâyeler yazmıştır. “Başkurt Caylavunda” ve “İl Üçün” (1914), “Temirbay Kurayçı” (1915), “Kaçkın” ve “Ület” adlı hikâyeleri (1916) Orenburg Şura dergisinde, Uralkayımız Üstünde (1917) Orenburg Başkurt gazetesinde yayımlanmıştır.¹⁰

1915'te “Bütün Rusya Müslümanlarının Mahkeme-i Şer’iyye Kurulu” önünde dini ilimlerden imtihan oldu, müderris unvanı ve şehadetnâmesini aldı. Sonra askere alındı. Sibiryaya sınırındaki Kamışlav şehrinde askerliğe başladı. Alayda Müslüman askerlerin mollası ölünce onun yerine göreve getirildi. “Ekaterinburg Ural Eyaletlerinin Sovyet Kongresi”ne Kamışlav alayının temsilcisi olarak katıldı. Orada dönemin önemli Bolşeviklerini tanıdı. Alaya döndüğünde bütün öğretmenler terhis edildiği için İnan da terhis edildi. Ekaterinburg mahalli idaresince İtişbay’da mahalli idare mektebine başöğretmen olarak tayin edildi. 1917 Eylül’ünde öğretmenliğe başladı. Okuduğu gazete ve kitaplar nedeniyle sık sık gözaltına alınıp sorgulanıyordu. 1917 Bolşevik ihtilalinden yaralanmaya çalışan Başkurtlar muhtariyet kazanmak için mücadele ediyorlardı. Abdulkadir (İnan)’da bu mücadelede bilfiil görev aldığı için İtişbay’da artık çalışamaz olmuştu.¹¹

1917 Bolşevik İhtilali’nde Türk illerine kısa bir süreliğine de olsa hürriyet havası gelmiş, bu sırada birçok aydın genç gibi, Abdülkadir (İnan) da milli kurtuluş ve kültür bağımsızlığı yönünde önemli hizmetlerde bulunmuş, konferanslar vermiştir. Bolşeviklerin 1917 İhtilali’nin hemen sonrasında, Başkurtların ve diğer Rusya Müslüman milletlerin “Topraklı Milli Muhtariyet” olma fikrini Moskova Kongresinde

⁹ İnan, “Zeki Velidi Togan İle Tanışmam”, *Ötüken*, I (7), 1971, s. 4

¹⁰ S.M. İshakov, M.H. Nadirgulov, “Abdulkadir İnan”, *Başkortostan Kratkaya Entsiklopediya, Nauçnoye İzdatelstov*, “Başkirkaya entsiklopediya”, Ufa 1996, s. 295.

¹¹ Erkan, s. 928

ileri süren Zeki Velidi'nin yanında yer aldı. Başkurt Hükümetinin (29 Kasım 1917) kurulmasıyla kendi bölgesinde (Prime ve Orenburg vilayetlerinde) faaliyetlerde bulundu. Bolşeviklerin şehirleri işgal ederken şehrin ileri gelenlerini hapsedmeleri üzerine onların baskılarına engel olmak için, nahiye Sovyet Başkanlığına getirildi. Kölmek'ten taşınan nahiye idaresi (İnan)'ın isteği üzerine İtişbay'daki mektebin bir odasına nakledildi. Bir süre sonra görevden ayrılarak Metel'e gitti. "Ural Eyaleti Müslümanları Kongresi"ne Alimcan Tagan ile delege olarak katıldı. "Ural Eyaleti Müslümanlarının Sovyeti" denilen kurumun icra komitesine üye seçildi. Henüz çalışmadan Zeki Velidi ve arkadaşlarının Ural Dağlarında asker toplayarak kurduğu Başkurdistan hükümet ve alayına bağlı Çelebi'deki "Halk Egemenliği Komitesi"ne üye tayin edildi (Haziran 1918). Bu sırada Tatar komünistlerinin Tatarca çıkardığı *Ural* gazetesine Başkurt Hükümeti tarafından el konuldu ve *Başkurt* gazetesine dönüştürüldü. Gazetenin başına sorumlu muharrir olarak Abdulkadir (İnan) getirildi.¹² Gazete 18 Haziran 1918'de ilk sayısını yayımladı.

Eylül 1918 sonlarında Ufa'da komünist olmayan bütün yeni oluşumlar ve milli hükümetler tarafından yapılan "Rusya Devlet Danışma Kongresi"ne Başkurt hükümeti adına katılan Zeki Velidi ve arkadaşlarının yanında (İnan) da yer aldı. "25 Eylül 1918'de Orenburg'a geldiler, Çelebi'ye döndüğünde kızıkların yaklaşması ve çar yanlısı generallerin faaliyetleri yüzünden matbaayı milliyetçi Tatarlara bırakarak dostu polis şefi Hamzin'in tavsiyesi ile İtişbay'daki öğretmenliğe yeniden başladı. Sonra Ekaterihburg'da tertiplenen öğretmenler kursuna katıldı. Konferanslar verdi. Piyesler yazıp oynadılar (1918)."¹³ (Togan), bu piyeslerin Akçan Batır ve Salavat Batır adlı Başkurt kahramanlığını anlatan eserler olduğunu, birincisini İnan'ın bizzat sahneye koyup oynadığını belirtmektedir.¹⁴

18 Kasım 1918'de Sibirya'nın Omsk şehrinde karargâh kuran monarşist generaller, Başkurtların hareketlerini kanun dışı sayarak hükümetin üyelerini divan-ı harbe verdiler. Amiral Kolçak idaresindeki Bolşevik komünistler ise bir diktatörlük kurdular. İki ateş arasında kalan Başkurt hükümeti Moskova hükümetiyle anlaşmak yoluna gitti (19 Şubat 1919). Bu anlaşma *İzvestiya* ve *Pravda* gazetelerinde yayınlandı. (İnan) için bu durum çok farklıydı. O, Kolçakların işgal ettiği Sibirya tarafında kalmıştı.

¹² Erkan, s. 928

¹³ Erkan, s. 909; İshakov, Nadirgulov, s.295.

¹⁴ Togan, *Hatıralar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999, s.230

Bir süre kaçak hayatı yaşadı. Bolşevikler, Başkurtların yardımıyla Çar yandaşı olan Kolçakları Başkurdistan'dan sürdüler. Abdülkadir (İnan) ve arkadaşı Hamzin bu sıkıntılı durumu yaşayan halkın Sibiryaya (güçlülük de olsa) göçüne mani oldular. Kolçak taraftarları bölgeyi terk ederken Kızıl Ordu Başkurtların yardımı ile buraya yerleşti. Kızıllar güven vermek için Başkurtları idari mevkilere getirerek garnizonları serbest bıraktılar.

“Abdülkadir (İnan), tam siyasi işlerden çekilip eğitim öğretim işlerine dönmeye karar verdiği bir sırada Argıyaş'ta Başkurt Komiserliği kuruldu. (İnan), sivil idarenin Argıyaş Kanton İdaresi İnkılâp Komitesi başkanlığına getirildi”.¹⁵ Bir süre sonra Başkurt hükümet merkezine çağrılması üzerine Esterlitamak'a (Sterlitamak) gitti. Başkurt Maarif Vekâleti, İlmi Heyeti'ne (Talim Terbiye) tayin edildi. 1919–1920 yıllarında Moskova'da yapılan yedinci Sovyet Kongresine, durumu yerinde görmek ve incelemek için Zeki Velidî ile beraber katıldı. (İnan) durumdan faydalanarak, Petrograd (Leningrad) kütüphanelerinde araştırma ve çalışma fırsatı buldu. Türklüğü ilgilendiren birçok değerli eseri Başkurdistan'a getirdi.¹⁶ 1919'da Ufa'da “Başkurdistan Tarih ve Etnografyasını Öğrenme Derneği”ni kurdu ve başkanlığını yaptı.¹⁷

1920 yılında işler değişmeye başladı. Yavaş yavaş durumlarını kuvvetlendiren Bolşevikler Başkurtlar üzerinde baskı kurmaya başladılar. Bu sırada Lenin'e anlaşmaları hatırlatan Zeki Velidi, "Siz nasıl inkılâpçı, nasıl devrimcisiniz?" sorusuna “*Bu muahedeler bir kâğıt parçasından ibarettir. Kuvvet kimde ise hak ondadır.*”¹⁸ cevabını alır. Komünistlerin baskısını sezen Başkurt ileri gelenleri mücadeleye uygun sahada devam etmek için arkadaşlarıyla Türkistan'a geçerler. Bunların içinde (İnan) da vardır. Kazak âdetlerini çok iyi bildiğinden Ruslara karşı baş kaldıran hürriyetçi Kıpçak Abdülgaffar Han ve Nayman-Bağnalı Hasan Beylerin buldukları bölgeye gönderildi. Bolşeviklere karşı çete harbi yapan Kiyki Batır ile münasebet kurdu. Onu Türkistan Basmacılarına iltihaka teşvik etti ise de başarılı olamadı. Bir süre sonra da Kiyki Batır şehit düştü.¹⁹

¹⁵ Erkan, “113. Doğum, 26. Ölüm Yılı Dönümü Münasebetiyle Abdülkadir İnan ve Eserleri”, *Erdem*, 12 (36), 2002, s. 909

¹⁶ Tanyu, “Türk Bilgini Profesör Abdülkadir İnan'ın Hayatı”, *Vakıflar Dergisi*, I (XI), 1976, s. 346

¹⁷ M. Şakir Ülkütaşır, “Abdülkadir İnan” *TFA Yıllığı* 1976, s.377

¹⁸ Erkan, s. 910

¹⁹ Tanyu, “Türk Bilgini Profesör Abdülkadir İnan'ın Hayatı”, *Vakıflar Dergisi*, I (XI), 1976, s. 347

Abdülkadir (İnan) buradan Taşkent'e geçti. Kazak-Kırgız ortaokullarında Abdülkadir Cılkıbay (Yılkıbay) adıyla müdürlük ve öğretmenlik yaptı. Taşkent'te yayımlanan milliyetçi *Akyol* gazetesinde "Sarı Arkadan Kelemin" ve "Başkurt Tarihinden" (1921) gibi Kazakistan-Başkurdistan'ın durumu, tarihi, etnografyası ve folkloruna ait makaleler yazdı.

Türkistan Gizli Millî Birliği Komitesinin emriyle Türkistanlı Müslümanlarla birlikte Taşkent'ten Semerkand'a geldi. Bolşeviklerle savaşımlarla, özellikle Serdar Açıl Bey'le yakın arkadaşlık kurdu ve onlara destek verdi. Merkez komitesinin emirlerini Türkistan, Yasa (Yesi) şehri ve Kazakistan sahralarına giderek alt komitelere ulaştırdı. Yasa şehrinde yedi sınıflı bir Kazak ilkokulunda bir süre tarih öğretmeni unvanıyla görev yaptı.²⁰

Semerkand'a geri çağırılması üzerine oraya gitti. Enver Paşa'nın şahadetini bildiren Çerkez Sami Bey'in mektubunu Türkmenistan Merkez Komitesi'ne ulaştırdı. Türkistan Millî Komitesi, donanımlı Kızıl Orduya karşı taş ve sopalarla mücadele edemeyeceğini anlayınca, milli haklarını savunmak, Bolşevik emperyalizminin zulüm, felâket ve toplu katliamlarını dünya kamuoyuna duyurmak, onları uyarmak için bazı kararlar aldı. Ayrıca, komitenin Türkistan dışında temsiline de karar verildi (18 Eylül 1922).²¹ Bu kararları duyurmak için Zeki Velidî (Togan) ve Abdülkadir (İnan) görevlendirildi. Bu amaçla (Togan) ve diğer arkadaşlarıyla (Haşim Şaik, Buharalı Hocoğlu Osman) birlikte Asya'da Türklerin yaşadığı çeşitli bölgeleri dolaştıktan sonra İran (28 Şubat–20 Nisan 1923), Afganistan (21 Nisan - 24 Eylül 1923), Hindistan (25 Nisan - 1 Kasım 1923), İzmir, İstanbul (24- 26 Ekim 1923), Marsilya (20 Aralık 1923), Paris (22 Aralık 1923 -15 Şubat 1924) ve Berlin (16 Şubat 1924 -12 Mayıs 1925) gibi çeşitli merkezlerde devlet adamları ve önemli kişilerle görüştüler. Bu arada kütüphanelerde çalışarak ilmi araştırmalar da yaptılar. Nihayet 1925 yılının Temmuz'unda tekrar İstanbul'a geldiler ve 3 Haziran 1926'da arkadaşlarıyla Türk vatandaşlığına kabul edildiler.²²

Abdülkadir [İnan]'ın Türkolojiyle ilgili asıl çalışmaları Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına kabul edildiği dönemle başlamaktadır. Zeki Velidi (Togan)'ın ısrarıyla ta Başkurdistan'da başlamış olduğu, Başkurt ve Orta Asya Türklerinin tarihi, dili, özellikle

²⁰ Tanyu, s. 347

²¹ Togan, *Hatıralar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999, s.230 s. 287

²² Erkan, s. 911

halk kültürü üzerine önemli çalışmalarını yayımlamaya başladı. O, Türk folklorunun, Türk dilinin ve halk edebiyatının tarihi kaynaklara dayandırılmadan araştırıldığını görmüş ve bunun üzerine İstanbul'da çeşitli yazılar yayımlamıştır. Bunlardan ilki Almanya'dayken "Dede Korkud Kitabı Hakkında" (1925) adı altında yaptığı çalışmasının *Türkiyat Mecmuası'nda* yayımlanmasıdır. "Rus Türklerinde Milli Hars Meselesi", "Volga Boyunda İslam-Türk Harsıyla Mücadele", "Hariç Türklerde Hars Meselesi" (1925) (İnan)'ın *Yeni Kafkasya* dergisinde "İdiloğlu, Abdülkadir ve Türkistanlı imzalarıyla yayımladığı diğer makaleleridir. Ayrıca bu dönemdeki yazılarında amacı, ayrılmış olduğu vatanının, o zamanki sosyal, kültürel hayatını tanıtmaktır.²³

Abdülkadir (İnan)'ın ilmi çalışmalarını bilen ve yakından takip eden Fuad Köprülü, İnan'ı Türkiyat Enstitüsü'nde asistanı olarak çalışmaya davet eder (1926). Onunla çalışmaya başladıktan sonra Türk dili, Türk folkloru gibi alanlarda önemli yazılar kaleme alır. Tanyu'nun gözden kaçırdığı ve Hadi Şenol'un araştırmasında ortaya koyduğu şu bilgi İnan'ın akademik çalışmasının başlangıç tarihini düzeltmektedir. Abdülkadir [İnan]'ın resmi olarak İstanbul Edebiyat Fakültesinde göreve başladığı tarih 24 Eylül 1931, istifası ise 1 Kasım 1933'tür.²⁴

Zeki Veleli ile birlikte *Yeni Türkistan* dergisini 1927'de kurar ve yürütürler.²⁵ Aynı zamanda 1928 yılında kurulan Türk Halk Bilgisi Derneği'nin 1932 yılına kadar komisyon üyeliğini yapar. Mehmet Halit Bayrı, Ahmet Caferoğlu, İsmail Hikmet Ertaylan, Ahmet Kutsi Tecer, Rıdvan Nafiz ve Sadeddin Nüzhet Ergun ile Halk Bilgisi Derneği'nin yayın organı *Halk Bilgisi Haberleri* dergisini Kasım 1929'da çıkarmaya başlarlar.²⁶ 1929 yılında Darülelhan ve Halk Bilgisi Derneğinin düzenlediği alan araştırması gezisine dernek adına katılır. Trabzon, Rize, Gümüşhane, Bayburt, Erzincan, Erzurum ve Hasankale'ye giderek folklor malzemesi toplar.²⁷ Bu çalışması, dernek tarafından "Birinci İlmi Seyahate Dair Rapor" adıyla kitap halinde yayımlanır (1930). Daha sonra aynı amaçla Gaziantep ve çevresinde çalışmalar yapar. Bu önemli

²³ Tanyu, "Türk Bilgini Profesör Abdülkadir İnan'ın Hayatı", *Vakıflar Dergisi*, I (XI), 1976, s. 349

²⁴ Hasan Özdemir, Hadi Şenol (hızl), *DTCF'de Türkolojinin Öyküsü*, DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yayını, Ankara 2006, s. 265

²⁵ Tanyu, s. 349

²⁶ Ülkütaşır, *Cumhuriyetle Birlikte Türkiye'de Folklor ve Etnografya Çalışmaları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1972, s. 41-42

²⁷ Nail Tan, *Atatürk Dönemi Kültür Kurumlarından Örnekler 1920-1938*, AKM Yayınları, Ankara 2006, s. 138

çalışmaları yine *Halk Bilgisi Haberleri* dergisinde yayımlandı.²⁸ Yayın hayatı hızlı ve yorucu olmasına rağmen adı geçen dergilerin yanında *Türkiyat Mecmuası*, *Türk Yurdu*, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi*, *Azerbaycan Yurt Bilgisi* gibi dergilerde; Türkistanlı, Türkmen İdil Oğlu, Fethülkadir, Abdülkadir Calkıbay, A. Başkurt, F. Süleyman, Ulu Katayoğlu, Abdülkadir Süleyman gibi takma adlarla çok sayıda makaleleri yayımlanır.²⁹

(İnan), Maarif Vekili Reşit Galip ve Türk Dili Tetkik Cemiyeti Umumi Kâtibi Ruşen Eşref tarafından başkente çağrılması üzerine Köprülü'nün de desteğiyle Ankara'ya gider (1933). 6 Şubat 1933'te Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nde İhtisas kâtibi olarak görev alır. Dil üzerine yazdığı makaleler Atatürk'ün dikkatini çekmiştir. Türkiyat'taki kadrosuna karşılık Ankara'da bir memur kadrosu teklif edilirse de O, "Çalışmadığım yerden maaş alamam." diyerek kabul etmez.³⁰ 1933 yılının sonbaharında Atatürk'le tanışır. 1934'te Kılavuz Kolu üyesi olarak çalışmaya başlar.

Bu arada Soyadı kanunu çıkmış her Türk vatandaşının boyuna ve tanındığı özelliğe uygun olarak soyadı verilmeye başlanmıştır. Abdülkadir İnan'a da Atatürk, yaptığı bilimsel çalışmalara herkesi inandırdığı için "İnan" soyadını bizzat vermiştir.³¹

1935'te Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulur ve içerisinde Doğu Türk Lehçeleri Bölümü açılır. Doğu Lehçelerini tetkik edip okutmak üzere 18 Ocak 1936 tarih ve 5320 sayılı tezkereyle profesörlüğe getirilir. Bu bölümde Atatürk'ün ortaya attığı Güneş Dil Teorisini destekleyen dersler verir. Çeşitli komisyonlarda ve jürilerde görev alır.³²

Bu yıllar şüphesiz İnan'ın en verimli dönemidir. Çocukluğundan beri Türklükle meşgul olmayı istemiş, bu idealle Türk dünyasını karış karış gezmiştir. İşte bu dönemde Türklük alanında dil, tarih, eski Türk dini ve folklor gibi konulara eğilmiş, bu idealini yazdığı ilmi makaleleriyle gerçekleştirmiştir.

Türk boylarıyla ilgili makaleleri "Başkurt Türkleriyle Rus Mücadelesi Tarihinden", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, 1933; "Beltir Türkleri", *Çığır*, 1937; "Yakut Saha Türkleri" *Çığır*, 1938; "Ongutların Menşei Meselesi", *Bellekten*, 1940; "Tuba Türkleri", *Bozkurt*, 1940; "Sagay Türkleri (Abakanlar)", *Bozkurt*, 1940; "Türkler ve

²⁸ Saim Sakaoğlu, *Sahada Derleme Metodları*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1988, s. 14-19

²⁹ Erkan, "113. Doğum, 26. Ölüm Yılı Dönümü Münasebetiyle Abdülkadir İnan ve Eserleri", *Erdem*, 12 (36), 2002, s. 913

³⁰ Erkan, s. 911

³¹ M. Yaşar İnan, 26.02. 2011 tarihinde yaptığımız görüşme.

³² Tanyu, "Türk Bilgini Profesör Abdülkadir İnan'ın Hayatı", *Vakıflar Dergisi*, I (XI), 1976, s. 350

Karakalpaklar Lehçe ve Edebiyatları", *Bozkurt*, 1941; "Türkler Kırgızlar", *Bozkurt*, 1940-41 ile Türk dili sahasında yazdığı gerek tanıtma, gerek etimoloji açıklamaları "Oba, Oba Sözlere Hakkında", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, 1933; "Bayat Kelimesi Üzerine", *Hâkimiyet-i Millîye*, 1933; "Ongun ve Tös Kelimeleri Hakkında" *Tarih-Arkeoloji Etnografya Dergisi*, 1934; onun bu dönemde ele aldığı önemli çalışmalarıdır.³³

1944 olaylarında İnan da Milli Eğitim Bakanlığınca açılan davalarda yargılanır ve diplomasını kaybettiği gerekçesiyle profesörlükten alınır. Buna rağmen o ilmi çalışmalarını sürdürür.³⁴ Dil üzerine (Adaş ve Sağdıç En Eski Anlamları", *Bellekten*, 1945; "Isırğa-Sırğa Sözü'nün Etimolojisi", *Bellekten*, 1946; "Güvey Kelimesi-Hakkında" *Türkiyat Mecmuası*, 1951; "Ulus Terimi Üzerine", 1955; "Börü-Kurt ve Yok-Hayırlar Kelimeleri Üzerine", *Türk Dili*, 1958; "Tarla ve Darı Kelimeleri Üzerine" *Türk Dili*, 1958; "Gerçek Kelimesi Üzerine Not", *Türk Dili*, 1959 gibi), gerek inceleme yazıları ("Çağatay Yazı Dilinin Kuruluş Tarihine Dair Düşünceler", *Bellekten*, 1946; "Eski Kur'an Tercemelerinin Dili Meselesi", *Türk Dili*, 1952; "Eski Türkçe Kur'an Tercemesi I", *Türk Dili*, 1952; "Karışık Lehçelerde Yazılan Türkçe Eserler, XV-XVI Yüzyıllar", *Türk Dili*, 1956") önemli dergilerde yayımlanmaya devam eder.

DTCF'deki dersleri verecek kimse bulunamayınca tercümanlık, okutmanlık adı altında Türk dil bilgisi, Türk lehçeleri, Uygurca, Çağatayca, Harezmi Türkçesi ve Kazakça gibi derslere bir süre daha girmeye devam eder. 1948 yılında dersleri kaldırılarak hocalığına son verilir. Türkiye Büyük Millet Meclisine durum aksedince 1955 yılında öğretim görevlisi olarak tekrar fakülteye alınır. Ama 65 yaşını doldurduğundan 14 yıllık bir ödeme ile emeklilik haklarından mahrum edilerek görevden alınır. Bu sırada öğretim görevlisi olmanın yanında Türk Tarih Kurumu asli üyesi ve Türk Dil Kurumu'nda başuzman olarak da çalışmaktadır. Dildeki tasfiyecilik ve uydurmacılık hareketine taraftar olmadığı için buradaki işinden de çıkarılır.³⁵

1948 yılında *İlahiyat Fakültesi* dergisinde devam eden yazı hayatına 1962 yılından sonrada *Türk Kültürü* dergisinde makalelerini yayımlanmaya devam eder. Bu arada *Tarihte ve Bugün Şamanizm* adlı kitabı yayımlanır.(1954)

³³ Erkan, "113. Doğum, 26. Ölüm Yılı Dönümü Münasebetiyle Abdülkadir İnan ve Eserleri", *Erdem*, 1 (36), 2002, s. 914

³⁴ Tanyu, "İnan'ın Ardından", *Hergün*, 11 Ekim 1976, s. 2

³⁵ Tanyu, "Türk Bilgini Profesör Abdülkadir İnan'ın Hayatı", *Vakıflar Dergisi*, I (XI), 1976, s. 351

1961 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nda görev alır. Müşavere heyetinde ilmi eserleri tetkik vazifesi üstlenir. Burada “Kur'anı Kerim'in Türkçe Tercemeleri Üzerinde Bir İnceleme” adlı eseri ile ("Kur'an'da Eski Türkçe ve Öğuzca-Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar", TDAY, 1960; "Şeybanlı Özbekler Çağına Ait Bir Çağatayca Kur'an Tefsiri", TDAY, 1962; "Yaygın Hurafeler ve Menşeleri", Türk Folkloru Araştırmaları, 1961; Hurafeler ve Menşeleri, Ankara 1962; "Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler", Türk Kültürü Araştırmaları, 1969) vb. makaleleri neşredilir. Saffet Umay'ın tavassutuyla 1964 yılı Nisan ayında Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü'nde görev alır. Enstitünün aylık yayın organı *Türk Kültürü* dergisinde özellikle halk kültürü ile ilgili ilmi makaleler yayımlar. 1974 yılında enstitünün tahsisatı kesilince hem enstitü hem de dergi kapanma ve tasfiye tehlikesiyle karşı karşıya gelir. Enstitüden ilk çıkarılanların başında önceleri 500 lira, daha sonra 600 lira gibi basit bir ücret alan İnan vardır.³⁶

İnan hayatının son dönemlerinde çok sayıda sağlık sorunuyla karşılaşır. Üç defa otomobil kazası geçirir ve çeşitli ameliyatlara olur, bir gözü kapanır ve kulakları büyük ölçüde duyma özelliğini kaybeder, fakat hastalıklarla pençeleşmesine rağmen çalışmalarına devam eder.³⁷ Bu arada kendi hatıralarını ve Atatürk'le ilgili hatıralarını tamamlar. 87. yaşını da 29 Kasım 1974'te Emine Işınsoy Öksüz'ün büyük katkılarıyla Töre idarehanesinde, seksen kadar seçkin davetliyle kutlar. İnan, hayatının sonuna kadar çalışmaya ve yazmaya devam etmiştir, hayata gözlerini yumduğu geceye kadar Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü'nde yazılarını tashih etmiştir.

Evliliği

Oğlu M. Yaşar İnan'dan aldığımız bilgiye ve araştırmalarımıza göre İnan ilk evliliğini Başkurdistan'da yapmıştır. Bu evliliğinden bir oğlu olur. Ancak Ruslarla yapılan savaş sırasında ikisinin de öldüğü haberi İnan'a verilir.

İkinci evliliğini Türkiye'de tanıştığı Kazan Türklerinden öğretmen Müşfika (Rızaeddinoğlu) Hanımla yapar. Müşfika Hanım'ın babası Kazan Türklerindedir. Tanışmaları da Kazan, Tatar, Başkurtların İzmir'de düzenlediği bir dayanışma gecesinde olur. Abdülkadir İnan Müşfika Hanım ile tanışmalarından bir kaç ay sonra dünya evine girerler (1928). Bu evlilikten biricik oğulları M.Yaşar adlı bir oğlu olur

³⁶ Erkan, “113. Doğum, 26. Ölüm Yılı Dönümü Münasebetiyle Abdülkadir İnan ve Eserleri”, *Erdem*, 12 (36), 2002, s. 912

³⁷ Saadet Çağatay, “Abdülkadir İnan”, *Türk Kültürü*, XV (171), 1976, s. 147

(1937). Abdülkadir İnan, oğlunun ismini Atatürk'e olan sevgisi sebebiyle Mustafa koyar. Şahsen tanışma fırsatı bulduğumuz Mustafa Yaşar İnan, İstanbul Üniversitesi mühendislik fakültesi mezunudur. Uzun yıllar orman müdürlüklerinde yüksek orman mühendisi olarak görev yapmıştır. Evli olan Mustafa Yaşar İnan, bir kız, bir erkek olmak üzere iki çocuk babası. Babasını çok seven, onu hep şefkatli bir baba olarak anan Mustafa Yaşar İnan emekli olmasına rağmen Türkiye Ormancılar Derneğinde babası gibi O da azimle çalışmalarına devam etmektedir.³⁸

Ölümü

Aile hayatına çok önem veren ve çalışmalarından arta kalan zaman da torunlarıyla vakit geçiren İnan son yıllarında hastalıklardan yakasını kurtaramamıştır. Oğlu, eşi, gelini ve torunlarıyla akşam televizyon seyredirken geçirdiği üçüncü enfarktüs (kalp krizi) sonucu 1 Ekim 1976 Cuma günü Ankara'da hayata gözlerini yummuştur.³⁹ Bu büyük bilim adamı dostlarının, ülkü arkadaşlarının ve birkaç talebesinin katıldığı mütevazı bir törenle 3 Ekim 1976 günü Hacı Bayram Camii'nde kılınan öğle namazını müteakip Karşıyaka Mezarlığında çok sevdiği ikinci vatanından ebediyete uğurlanmıştır.⁴⁰

Kişiliği

İnan'ın ilmi çalışmalarının yanı sıra şahsiyeti de takdire şayandır. Saide Aslanberk hocasını şöyle tarif ediyor. “Son derece nazik, mütevazı, sessiz bir insan olan bu değerli âlim, kendisine yapılan haksızlıklara sabır ve tevekkülle mukabele ederdi. Vatanını, milletini çok seven, milliyetçi çalışkan bir insandı, aynı zamanda imanlı ve beş vakit namazını da kılardı.”⁴¹

Fevziye Abdullah Tansel onun portresinin şöyle çiziyor: “*A.İnan boy ve kiloca orta, buğday benizli, çileli hayatının izleriyle dolu geniş alını çerçeveleyen gür saçları gibi, gözleri de koyu kahverengi yanakları hafif çıkık, dudaklarında eksik etmemeye çalıştığı hafif gülümsemeye aydınlanan sevimli yüzü, hareketleri ağır, fakat canlı şahsiyeti. O, ciddi ve dürüst, samimi, genç meslektaşlarından takdir ve iltifatlarını esirgemeyen, sürekli sabırla çalışabilen, ilmin geçerli metotlarına uygun araştırma ve*

³⁸ 26.02.2011 tarihinde M.Yaşar İnan ile yaptığımız görüşme.

³⁹ Tanyu, “Türk Bilgini Profesör Abdülkadir İnan'ın Hayatı”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı XI, 1976, s. 352

⁴⁰ Müjgan Cunbur, “Hocam Abdülkadir İnan” *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri*(23-26 Mayıs 1996), s.157

⁴¹ Saide Arslanbek, “Prof. Abdülkadir İnan'dan Birkaç Hatıra”, *Türk Kültürü*, Sayı 172, 1976, s. 25

yazılarıyla gerçek bir bilim adamı idi. Hakiki bir ilim adamı olduğu için ilmi, maddi menfaatler sağlamağa vasıta etmemiştir.”⁴²

M. Şakir Ülkütaşır onun hakkında şunları söylemiştir. “Koyu, şuur sahibi bir Türk milliyetçisi olan Abdülkadir İnan, kavmi ve dini alanda da en güzel hasletleri nefsinde toplamış ömrü boyunca bu meziyetlerle temayüz etmiş bir insandı. Şefkat, dostluk, diğerkâmlık, vefakârlık hulasa iyi bir insan olmanın icaplarını manevi varlığında daima yaşatmıştır. O Türk’ü çok sevmiş, bu ulusa mensup olmanın onur ve duyularını bütün hareketleriyle göstermiştir”.⁴³

Onun bilimsel çalışmaları hakkında ise Ülkütaşır şunları kaydetmiştir: “A.İnan altmış yıla varan yayın hayatında, yazılarını-araştırma, inceleme dahil daha çok makale halinde neşretmiştir. Bu makalelerin hemen hepsi de gerçekten bilimsel değer taşıyan birer incelemedir. O, bu yazılarında temas ettiği konunun ehemmiyetini (yani satırlarla ölçüsünü, çarşaf gibi uzun oluşunu) değil bilim bakımından ifade edeceği keyfiyeti, verileri göz önünde tutmuş bu bilim anlayışı içinde çalışmıştır. Onun, ancak bir sayfa tutan, fakat ilim âleminde yeni, önemli bir konuyu, noktayı “bir safha-ilmiyeyi” aydınlatan yazıları vardır. A. İnan ilim ahlakına önem veren, yazılarında buna dikkat eden bir araştırmacımızdır”.⁴⁴

Çok yakın arkadaşlarından Saadet Çağatay ise ölümü üzerine şunları söylemiştir: “Merhum yorgunluk bilmeden sürekli çalışır ve daima kendisine mahsus olan kestirme bir usulle, ele aldığı konuları derinliğine işler; böylece pek çok kısa kısa yazılar ortaya koyardı. Yazıları hep birer orijinal çalışma sonucunda elde edilen kendi buluşları idi. Türk Kültürünün geniş sahasında o, bir ansiklopedist gibi bilgi kaynaklarını açardı.”⁴⁵

İnan’ın Dil ve Tarih – Coğrafya fakültesinden öğrencisi olan Müjgan Cunbur hocasının kişiliği ile ilgili şunları söylemektedir. “O’ Tanrı’nın nadir yarattığı iyi, güzel ahlaklı, faziletli insanlardan biriydi. İmanlı bir büyük Türkçüydü. Türk bayrağının hür ve müstakil olarak dalgalandığı son vatan parçası olarak Türkiye’ye yürekten bağlıydı vatan ve millet bütünlüğünü parçalayıcı hadiseler, şahsi dertlerinden daha çok ve daha derinden hocamıza tesir ederdi. O bizlere yalnız Türkoloji dersi değil, kaybedilen vatan

⁴² F. Abdullah Tansel, “Abdülkadir İnan”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, I (1), 1977, s.26

⁴³ Ülkütaşır, “Abdülkadir İnan”, *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı* 1976, s. 380

⁴⁴ Ülkütaşır, s. 380

⁴⁵ Çağatay, “Abdülkadir İnan”, *Türk Kültürü*, XV (171), 1976, s. 150

ve millet birliğinin arkasından, insanların nasıl çaresiz kalacağını, kaybedileni kazanmak için ne büyük bir mücadele verilmesi gerektiğini de öğretti.”⁴⁶

Almanca, Rusça, Arapça, Farsça dışında bütün Türk lehçelerini de bilen İnan 'ın özellikle Kıpçak lehçeleri üzerinde engin bilgisi olduğu ifade edilmektedir. O, Hem Başkurdistan'da hem de Türkiye'de zaman zaman şiirler de yazmıştır.⁴⁷

İnan'ın Başkurdistan'a olan özlemini anlatan şiirlerinden biri şudur:

Közkeripkey yatkan Ural tavı
Biznin atamızın tıyegi
İli için aziz canın bergen
Şunda yata onun süyegi
Yürekeyim yana, canım sızlay
Ural sende düşman körkende.
Zikirim sin Ural, tasbihim sin
“Ural” derim kürge kirgende...

“Mavimsidir uzanmış Ural Dağı
Bizim atalarımızın tümseği
İl için aziz canın vermiş
Şurada yatıyor onun kemiği
Yüreğim yanıyor, canım sızlıyor
Ural sende düşman gördüğümde.
Zikirim sen Ural, tesbihim sen
“Ural!” derim kara toprağa girerken..”⁴⁸

⁴⁶ Cunbur, “Hocam Abdülkadir İnan” *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri*(23-26 Mayıs 1996), s.159

⁴⁷ Togan, *Hatıralar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999, s. 269

⁴⁸ Arslanberk , “Prof. Abdülkadir İnan'dan Birkaç Hatıra”, *Türk Kültürü*, XI (172), 1977, s. 24–26

BİRİNCİ BÖLÜM

İNAN'IN HALK BİLİMİ İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ

Abdülkadir İnan, halk bilimi veya diğer alanlarda yaptığı çalışmalarında ve derlemelerinde kültür örneklerini Türk dünyasındakilerle mukayeseli olarak verir. Bu karşılaştırmayı yaparken de ayrı coğrafyalarda yaşayan Türk boylarının adet, gelenek vb. unsurlarının benzerliğini vurgular. Ona göre bütün Türk dünyasında halk kültürün benzer olması milli şuurun devam ettiğini gösterir. Bununla da Türk kültürünün köklü ve yaşayan önemli bir değer olduğunu ispatlamaya çalışır.

İnan, Orta Asya Türk Kültürünü ve etkilerini ortaya koyarken bir bilim adamına yakışır üslupla şunları kaydetmektedir. *“Bütün Dünya kültürünün Türkler tarafından meydana getirildiğini iddia edenlerden değiliz. Fakat Orta ve Merkezi Asya ve Doğu Avrupa sahsında en eski çağlardan beri bütün kültür hareketlerinde Türklerin büyük tarihi rollerini görmek istemeyen Aryanizm “nazariye”sinin ilmi olmadığını da biliyoruz.”*⁴⁹ Bu önemli tespit ile İnan, Türk kültürünün çok yaygın ve köklü bir kültür olduğunu vurgulamaktadır.

İnan, Türk kültürünün izlerini hem yazılı kaynaklarda hem de sözlü geleneğe aramıştır. İnan'a göre halk biliminin kökleri ilkel dönemden günümüze milletlerin yaşamından, inançlarından, folklorundan önemli izler taşıyan destanlara, halk hikâyelerine ve Türklerin en eski yazılı kaynakları olan Göktürk Yazıtlarına dayanır. Bu ortak köklerin Türklerin yeni coğrafyalarında devam etmesi İnan'a göre bir tesadüf değildir. O, Türk dünyasında, İslamiyet öncesinde çeşitli halk inanışlarının bulunduğunu, bunların folklorun malzemesi olarak Müslümanlıktan sonra da devam ettiğini belirterek; günümüze kadar gelen geleneklerin, adetlerin, inanışların tek bir kaynaktan doğduğunu savunur. XI. yüzyılda yaşamış Mahmut Kaşgari'nin Divan-ı Lügat'it Türk adlı eserinde, Türk kültürünün geniş bir coğrafyada yaşandığını vurgulayan İnan, bundan sonrada maddi ve manevi kültüre ait birçok folklor malzemesinin halk tarafından korunarak günümüze ulaştırıldığını belirtmektedir.⁵⁰

İnan, Orta Asya ve özellikle ülkesi Başkurt sahası üzerine yaptığı çalışmaları Anadolu sahasında da devam ettirerek Türk dünyasının kültürel yönlerinin ortak

⁴⁹İnan, “Orta Asya'da Türk Kültürü”, *Hayat Tarih Mecmuası*, I (2), Mart 1967, s. 16–18, bkz. *Makaleler ve İncelemeler II*, TTK Yayını, Ankara 1998, s.269–272

⁵⁰ İnan, “Divan-ı Lügat'it Türk'de Şamanizme Ait Kelimeler”, *Türk Kültürü*, IX (100), 1971, s. 293 -297. bkz. *Makaleler ve İncelemeler II*, TDK Yayını Ankara 1998, s. 317–321

olduğunu anlatmaya gayret etmiştir. Bugün Anadolu'daki halk inanışlarının, evlenme ve doğum adetlerinin, çocuğa ad koyma uygulamalarının, ağaçlara bez bağlama, nezir vb. kültürel yaşamın içerisindeki birçok folklor unsurunun kaynağını araştırmalarla ortaya koymuştur.

Arkadaşı ve dostu M. Şakir Ülkütaşır, İnan'ın Halk Bilgisi Derneğinin çalışmalarında folklor katkılarını bir yazısında şöyle dile getirmektedir. *“Bay Abdülkadir, bu geniş saha üzerinde folklorun çeşitli dallarına ait dikkate değer önemli bilgiler derlemeğe muvaffak olmuştur. İlk bilimsel geziden alınan az, fakat nitelik bakımından özlü olan sonucu Bay Abdülkadir'in derin ilgisine borçlu bulunduğumuzu özellikle belirtmeden geçemeyeceğim.”*⁵¹

Anadolu'yu, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu ilmi çalışmalar için gezen ve çok önemli folklor malzemesi toplayan Abdülkadir İnan, halk bilimi alanında Türkiye'de yapılan ilk ciddi çalışmayı arkadaşlarıyla 1927 yılında kurulan Halk Bilgisi Derneğinde başlamıştır⁵² ve çeşitli dergilerde yazdığı yazılarla devam etmiştir.

Folklor alanında birbirinden kıymetli makaleleri bulunan Abdülkadir İnan'ın tek gayesi Türk kültürünün kaynaklarıyla gelecek nesillere aktarılmasını sağlamaktır. Bu amaçla Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsünde görev almış, bu dönemde kaleme aldığı konuları bilinçli seçerek halk edebiyatımıza ve folklorumuza önemli katkılar sağlamıştır. Onun Türk destanlarını tanıtmak için Dede Korkut, Köroğlu, Cengiz Destanı, Manas Destanı, Orta Türk Destanları üzerine yazdıkları, halk edebiyatımız ve kültür tarihimiz açısından son derece önemlidir.

Saadet Çağatay onun Türk kültürüne olan katkılarını şöyle anlatmaktadır. *“Merhum halk edebiyatı, halk gelenek ve örf adetleri ile birlikte, Türklerin dinlerine dair çalışmaları, son olarak baskıda olan “Eski Türk Dini Tarihi” (Şamanlık) adlı eseriyle ortaya koymuştur. Şamanizm araştırmacısı olarak, bu dinin İslamiyet altında kaybolmak üzere olan dar geçit yollarını Türkiye'de kuşkusuz o açmıştır.”*⁵³

O, Türk kültürü alanında birçok konuya açıklık getirmiştir. Bu azim ve Türklük sevgisi onu hem folklorcu, hem de büyük bir kültür adamı yapmıştır. Son nefesine kadar Türk milletine hizmet etmeyi bir kutsal görev saymıştır.

⁵¹ Ülkütaşır, *Cumhuriyetle Birlikte Türkiye'de Folklor ve Etnografya Çalışmaları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1972, s. 41

⁵² Sakaoğlu, *Sahada Derleme Metodları*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1988, s.14-19

⁵³ Çağatay, “Abdülkadir İnan” *Türk Kültürü*, XV (171), 1976, s. 151

İnan'ın halk bilimi ile ilgili çalışmalarını ve düşüncelerini şu başlıklar altında görebiliriz:

1.1.HALK EDEBİYATI

Abdülkadir İnan'ın halk edebiyatı alanında en çok üzerinde durduğu ve inceleme yaptığı Türk destanları, halk hikâyeleri ve efsanelerdir. Bunu yapma amacı da Türk kültürünün ana kaynağını tespit etmek, değişik coğrafyalarda farklı isimlerle yaşayan Türklerin örf ve anane birliğinin ortak olduğunu vurgulamaktır.

1.1.1.Destanlar ve Halk Hikâyeleri

İnan, Türkiye'de ilk çalışmalarına Türk destanları ile başlamıştır. O, Sibiryaya ve Orta Asya destan geleneğini de yakından bildiği için hem Türk destanlarının tasnifi konusunda çalışmalar yapmış hem de Türkiye'de bilinmeyen bazı Türk destanları hakkında önemli bilgiler vermiştir.

Abdülkadir İnan, Türk destanlarının yapısını ve destan geleneğini çok iyi bilen, çözümleyen bilim adamlarından biridir. "Türk Destanlarına Genel Bir Bakış" adlı makalesinde; Türkmen, Yakut, Başkurt, Altay, Kırgız-Kazak, Eski Oğuz, Şor, Nogay ve diğer Türk boylarına ait destanların karakterini ve tasnifini yaparak bütün Türk destanlarında kültürel öğelerin ortak olduğunu savunmaktadır.⁵⁴ "Göçebe Türklerin Destanlarında Kahramanların Doğumları Ad Almaları ve Başka Hususiyetleri" isimli makalesinde, destanları halk bilimi açısından son derece önemli gelenek ve göreneklerin ilk uygulama yeri olarak göstermektedir. İnan'a göre kahramanların doğumu, ad alması, evlenmesi, ölüm ve defni gibi motifler gündelik hayata ait uygulamalarda ve kaynak teşkil eden Türk destanlarının tamamında hemen hemen aynı özelliği taşır.⁵⁵

Abdülkadir İnan'ın yazılarında Türk destanlarının milli bilincin yaşatıldığı yegâne kaynaklar olarak görebiliriz. Anadolu ve Orta Asya'da halk arasında yaygın olarak yaşayan İslam dışı unsurları Türklerin Müslümanlık öncesi dönemine bağlayan İnan, bu hurafe ve epopelerin destan geleneğinden yayıldığını savunarak milli tarihimiz,

⁵⁴ İnan, "Türk Destanlarına Genel Bir Bakış", *Makaleler ve İncelemeler I*, TDK Yayını, Ankara 1998, s. 220-237

⁵⁵ İnan, "Göçebe Türklerin Destanlarında Kahramanların Doğumları Ad Almaları ve Başka Hususiyetleri" *Makaleler ve İncelemeler II*, s. 206-212

milli kültürümüz açısından destanların önemini şöyle vurgulamaktadır: “*Malumdur ki her milletin tarihi milli destan ve efsaneleriyle başlar. Büyük devletler kuran hakanların ve onlara yardım eden milli tanrıların menşe’lerine dair söylenen efsaneler, ayinlerde okunan dua ve ilahiler, kahramanların sergüzeştlerini terennüm eden epopeler, masallar, halk felsefesinden ibaret olan atalar sözü, bugün bizim için manasız görülen hurafeler, yalnız bir milletin değil, bütün beşeriyetin tefekkür tarihini ve onun muhtelif tekamül safhalarını öğrenmek için çok kıymetli materyaller teşkil ederler. Arkeologların yaptıkları kazılarda elde edilen çanak, çömlek, silah ve sairelerin parçaları muhtelif devirlerdeki maddi kültürün inkişaf sahalarını öğrenmek için yegane kaynak teşkil ettikleri gibi, epope, hikaye, masal ve sair manevi kültür mahsulleri de o, geçmiş muhtelif devirlerin karanlık noktalarını bize aydınlatırlar. Bunlar kazıtlarda elde edilen çanak ve çömlek parçalarından daha mühimdirler. Çünkü bunlar toprak altında ölü kalan kırıklar değil, cemiyetin ruhunda binlerce yıl yaşayan vesikalardır. İnsan cemiyetinde en asri ve en mütekamil olduğunu iddia eden ferdin bile binlerce senelik iptidai bir adeti inancı ve etnografya maddelerini kendisiyle beraber yaşattığını görürüz. Elimizdeki nişan yüzüğü, asri kadınların bileklerindeki bilezikler ve kulaklarındaki küpeler, mağara devrinde yaşayan baba ve analarımızın bir sürü iptidai inanı ve ayinlerde kullandıkları nesnelere dir.*”⁵⁶

İnan, günümüze kadar ulaşabilen Türk destanlarının büyük ve ortak eski Türk destanlarının birer parçası olduğunu belirtir. Bu durumu destanlardaki ortak unsurların fazla olmasına bağlamaktadır.

Müslüman Türklerde destandan hikâyeye geçiş örnekleri olan Dede Korkut hikâyelerinde destanların etkisinin devam ettiğini söyleyen Abdülkadir İnan, bu hikâyelerde eski inanç ve geleneklerin nasıl yaşatıldığını şu cümleleriyle belirtmektedir. “*Destanlar çok eski inançları, görenek ve gelenekleri ayna gibi aksettiriyorlar. Müslüman Türklerin İslam dinini yaymak için savaşan gazi kahramanlarının hayatını anlatan destanlarda bile evlenme, doğum, ad verme, yas ve defin törenleri İslam’dan çok önceki devrin izlerini taşıyorlar.*”⁵⁷

⁵⁶ İnan, “Epop ve Hurafe Motiflerinin Tarih Bakımından Önemi”, *Makaleler ve İncelemeler I*, TDK Yayını Ankara 1998, s. 191–194

⁵⁷ İnan, “Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler”, *Makaleler ve İncelemeler II*, TDK Yayını, Ankara 1998, s. 239–252

O, Dede Korkut hikâyelerinde anlatılan dokuzlama, ad verme, evlenme ve düğün adetleri, kırk yiğit, ağaç kültü ve han-ı yağma, defin vb. adet ve geleneğin Anadolu ve Orta Asya Türklerinin destanlarında, gelenek ve göreneklerinde uygulanan önemli folklor malzemeleri olduğunu vurgular. Mesela alp uykusu hakkında şöyle bir mukayese yapmaktadır:

“Türk hikâye ve destanlarında çok görülen yedi gün uyuma motifi Dede Korkut’ta vardır. Oğuz beylerinin yedi gün uyudukları söyleniyor. Oğuz beyleri yedi gün uyurdu. Onun için (uykuya) küçücük ölüm derlerdi. (K. 152; OŞ, 105) Abakan (Minusink) Türkleri’nin “Balamon Kam” adlı destani hikayelerine göre Ak Atlık Ay Batır yedi gün uyuyordu (Etnograf Sbaornik, IV, s.89). Kazak-Kırgızların Ekrem Aydar adlı masallarının kahramanlarından olan cadı karının yedi gün uyuduğu söyleniyor: “Ol yedi başlı calmavuz yeti gün yeti tün uyklaydı” (Proben, III, 272). Edige Toktamış destanında söylendiğine göre, Timurun kızını kaçıran Kabardın adlı alp da yedi gün uyuyor ve yedi gün uyanık duruyormuş. (Çokan Velihanof Edige Biy, s.26–27)”⁵⁸

Ayrıca Pertev Naili Boratav’ın Köroğlu destanında da bu motife temas ettiğini kaydetmektedir.

Abdülkadir İnan, Orta Asya ve Anadolu Türklerinin destan kahramanlarının doğumunun sıradan kişilerin doğumuna benzemediğini, Alplarin birçoğunun Tanrıya Kurban sunulup dini törenler yapıldıktan sonra dünyaya geldiklerini, avuçlarında kan ile doğduklarını söyler ve Kırgızların büyük kahramanı Manas’ı, Kaççora’yı ve Cengizhan’ı, buna örnek gösterir.⁵⁹

İnan’a göre Türk Destanlarında önemli bir motif olan “Bazkurt” Türklerin milli kültürüdür. Günümüze ulaşan Türk destanlarının birçoğunda “kurt, börü veya börteçine” efsaneleri aynı kaynaktan gelen farklı isimlendirmelerdir.

İnan, “Türk Rivayetlerinde Bozkurt” adlı makalesinde, Eski Türk destanlarında, Dede Korkut hikâyelerinde, diğer Türk boylarının masal ve efsanelerinde her zaman rehber ve kılavuz olarak karşımıza çıkan ‘bozkurd’un Türkler arasındaki önemini vurgulamaktadır. Ayrıca bu makalesinde Başkurt isminin kaynağını, Ruslarla

⁵⁸ İnan, “Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motifler ve Kelimelere Ait Notlar”, *Makaleler ve İncelemeler II*, TDK Yayını, Ankara 1998, s. 213.

⁵⁹ İnan, “Türk Destanlarına Genel Bir Bakış”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, 1954, s.189-206, bkz. *Makaleler ve İncelemeler I*, TDK Yayını, Ankara 1998, s. 235

mücadelelerinde başlarına kurt başı takan savaşıçılara “Kurdoğlu veya Başkurt” kelimelerine dayandırmaktadır.⁶⁰

İnan’ın destanlarla ilgili ele aldığı konulardan biri de Sovyetler Birliği’nde Türk destanlarına karşı gelişen tavidir. Kendi milli destanlarını değiştirmeden “kültür mirası” adıyla yayınlayan Ruslar, Türk Destanlarını “gerici ve milliyetçi” göstermiş, “devrim duişmanı” ilan etmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türklerin savaşçılık ruhunu yükseltmek için bol bol yayın yapılırken savaş sonrasında Dede Korkut, Manas gibi destanların yasaklanmaları ve tahrip edilmeleri İnan’ın tepkisini çekmiştir.⁶¹

İnan, Halk hikâyelerinde ve masalarda geçen “Kırk” formülistik sayısının da hikâye geleneğiyle yaşatıldığını da kaydetmektedir⁶². Hikâyecilik ve destan geleneğinin Orta Asya ve Başkurt Türklerinde baksı veya ozanlar tarafından anlatıldığını, bu hikâyelerin de Türk folklorunun yaşatıldığını ve Türk folklorunun nesilden nesile aktarıldığı önemli halk anlatıları olduğunu vurgulamaktadır.

1.1.2. Efsaneler

Abdülkadir İnan, efsaneleri Türk mitolojisinin birer parçası saymaktadır. Başkurt, Kırgız, Kazak ve diğer Türk boylarında destanlardan kopmuş parçaların efsaneye dönüştüğünü belirtmektedir. “İt Başlı Ulus Efsanesi” adlı yazısında eski Doğu ve Kuzey Türkleri arasında sıkça anlatılan İt başlı ve sığır ayaklı bir ulusun yaşamış olduğuna dair anlatılan bir efsaneye inanıldığını kaydetmektedir.⁶³

Türk Destanlarındaki kült olan Bozkurt’un da değişik Türk boylarında efsaneleştirildiğini belirten İnan, “Barak”, “Beçkem” isimli yazılarında da Çin ve Avrupalı Türkologların bilgilerinden faydalanarak bu efsanelere yer verdiğini söylemektedir.

İnan, “Türk Folklorunda Simurg ve Garuda” adlı makalesinde Türk kavimlerinin folklorunda, destan ve masallarında önemli yer alan Simurg efsanesinin bilindiği gibi İran edebiyatından Türk edebiyatına geçmiş olduğunu kabul etmeyerek Bu efsanenin İslâmdan önce Türk kavimleri arasında yaygın olarak bulunduğunu

⁶⁰ İnan, “Türk Rivayetlerinde Bozkurt”, *Türkiyat Mecmuası*, C. II, 1926, 131–137

⁶¹ İnan, *Makaleler ve İncelemeler II*, TTK Yayını, Ankara 1998, s. 199–201, 202–205

⁶² İnan, “Türk Destan ve Masallarında Kırklar Motifi” *Türk Dili*, VII (77), s. 222–224

⁶³ İnan, “Küçük Notlar: 1) İtbaşlı Ulus Efsânesi; 2) İskitlerin Savaş Belgesi, XI. Yüzyıl Türklerinde Beçkem 3) Barak Efsânesi”, *Bellekten*, XIII (49), 1949, s. 149 – 151

belirtmektedir. İnan'a göre eski Türk masalındaki efsanevi kuşun adının Tuğrul, Alp Kara Kuş olduğunu, bu kuşun yerine İran mitolojisindeki Simurg'un kullanılmış olabileceğini belirtmektedir.⁶⁴

Abdülkadir İnan, Altaylıların Kökütey destanındaki efsanevi kuş olan Kaan Kerede ile Radloff tarafından tesbit edilen Müslüman Kırgızların Er Töştük destanındaki önemli bir epizod olan Alp Kara Kuş'un aynı olduğunu söylemektedir.

İnan, adı geçen makalenin sonuç bölümünde Türk masal ve destanlarında sıkça geçen Simurg efsanesinin kaynağını Hint mitolojisine bağlamaktadır. *“Müslüman Türklerin folkloruna Simurg adı İrandan geldiği gibi Şamanist Türklerin folkloruna "Kerede" adı Hind mitolojisinden geçmiştir. Kerede en eski Hind mitolojisindeki tanrı Vişnu'nun biniti olan ilâhî kuş GARUDA'nın Türkleştirilmiş şeklidir.”*⁶⁵

1.2. GEÇİŞ MERASİMLERİ

Abdülkadir İnan, Türk kültüründe önemli bir yeri olan geçiş dönemleri hakkında da önemli araştırmalar yapmıştır. O, çoğunlukla destan türü örneklerle açıkladığı bu dönemlerde (doğum, evlenme, ölüm) birçok inanç, adet, töre, ayin gibi dinsel veya büyüsel uygulamalar yapıldığını belirtmektedir. Bu dönemlerde her türlü tehlikeye açık ve güçsüz olan bireyin törenlerle çeşitli güçlere karşı korumaya alınması ve kutsanması gerekmektedir. Toplumun ihtiyaçlarından, beklentilerinden ortaya çıkan bu merasimlere halk arasında sıkça rastlanmaktadır.

1.2.1. Doğum

İnan, destanların motifleriyle ilgili oldukça ayrıntılı bilgi vermiş bunları birbirleriyle mukayese etme yolunu seçmiştir. Onun incelediği motiflerden biri *doğumdur* “Göçebe Türklerin Destanlarında Kahramanların Doğumları Ad Almaları ve Başka Hususiyetleri” adlı makalesiyle doğum ve ad alma konularına değindiği diğer makalelerinde destanlarda alpların doğumunu karşılaştırır ve buradaki Şamanistik unsurları gösterir.⁶⁶

⁶⁴ İnan, “Türk Folklorunda Simurg ve Garuda”, *Türk Dili*, II (19), 1953, s.413-415

⁶⁵ İnan, 415

⁶⁶ İnan, “Göçebe Türklerin Destanlarında Kahramanların Doğumları Ad Almaları ve Başka Hususiyetleri”, *Makaleler ve İncelemeler II*, TDK Yayını, Ankara 1998 s. 206–212

İnan, Türklerde doğuma ve doğum öncesine ait birçok gelenek ve inanın (albastı, eşiklere oturmama vb) olduğunu, bunlarında bazı törenlerle uygulamalı yapıldığını belirtmektedir. Türklerde çocuğa büyük önem verildiğini, bu yüzden de kadının doğurganlığıyla saygı gördüğünü vurgulamaktadır. İnan, Türk mitolojisindeki Umay ve Ayzıt'ın çocukları kötü ruhlardan koruyan ilaheler olduğunu, kadınlara doğum sırasında yardım ettiklerini “Umay İlahesi Hakkında” adlı makalesinde belirtmektedir.⁶⁷ İnan, doğum uygulamalarıyla ilgili birçok konuyu destanlarla birlikte ele almıştır.

İnan, Anadolu ve Orta Asya Türklerinde hala çocuğu olmayan kadınların çeşitli yatırlara, türbelere giderek çocuk sahibi olmak için nezir sunup dua etme adetinin devam ettiğini vurgulamaktadır. Anadolu’da yaygın olarak inanılan ve sadece doğum yapan kadınlara musallat olan “albastı, alkarısı” inasının bütün Türklerde ortak bir inanış olduğunu, bu illetten kurtulmak için çeşitli dinsel ve büyüsel uygulamalar yapıldığını belirtmektedir.⁶⁸

Doğum törenlerinin Türk kültüründe yaşatılan bir gelenek olduğunu belirten İnan, beylerin çocuğun doğumundan sonra kurbanlar kesip halka ziyafetler verdiklerini “Dede Korkut Kitabındaki Eski İnançlar ve Gelenekler” adlı makalesinde sıkça vurgulamaktadır.⁶⁹

Çocuklara ad verilmesinin en eski destan devrinin hatırası sayan İnan, Yakut, Altay-Yenisey Kazak-Kırgız ve Oğuz destanlarında da bunun muayyen bir törenle yapıldığını söyleyerek Türklerde ad verme geleneğinin Manas Destanı ile Dede Korkut hikâyelerinde de önemli bir yeri olduğunu şöyle belirtmektedir: “*Han veya bey oğluna ad vermelerini halkına emrediyor. Kimse ad bulamıyor o zaman ‘boz atlı bir er’ peyda oluyor ve çocuğa ad veriyor. Dede Korkut hikâyelerinde kahramanların adını veren Dede Korkuddur. Baba ve annenin verdiği ad hakiki ad değildir. Kahraman adını kahramanlık gösterdikten sonra atla beraber alır. Derse Han Oğlu Bogaç azılı bir boğayı yendikten sonra Dede Korkut ona ad veriyor*” .⁷⁰

⁶⁷ İnan, “Umay İlahesi Hakkında”, *Türkiyat Mecmuası*, C. II, 1928, s. 444-446.

⁶⁸ İnan, *Birinci İlmî Seyahata Dair Rapor*, İktisat Matbaası, İstanbul 1930, s.43-44, ayrıca bkz. “Al Ruhü Hakkında”, *Makaleler ve İncelemeler I*, TDK Yayını Ankara 1998 s.259-267

⁶⁹ İnan, “Dede Korkut Kitabındaki Eski İnançlar ve Gelenekler” *Makaleler ve İncelemeler II*, TDK Yayını, Ankara 1998, s. 241.

⁷⁰ İnan, “Göçebe Türklerin Destanlarında Kahramanların Doğumları Ad Almaları ve Başka Hususiyetleri”, *Yücel*, XI, (65), 1940, s.274-279. bkz. *Makaleler ve İncelemeler I*, TDK Yayını, Ankara 1998, s. 206

Ayrıca İnan'ın halk kültürü ile ilgili Türkiye'de 1928- 1930 yıllarında yaptığı ilk derleme çalışması “Birinci İlmî Seyahate Dair Rapor” adlı eserinde Kuzey Doğu Anadolu ve Güney Anadolu'da bölgelerinde yaşayan Anadolu Türklerinin asırlardan beri Müslüman olmalarına rağmen birçok şaman adet ve geleneği ile beraber doğum ve çocuk terbiyesine ait (ekmek ve parayı çocuğun başında çevirme, çocukları at sevgisi aşılama vb.) önemli halk inanışlarının yaşatıldığını belirtmektedir.⁷¹

İnan, Erzurum ve çevresinde geç yürüyen çocukların boyunlarına ip bağlayıp o yöredeki türbelere götürdüklerini söylemektedir. Ayrıca Hasankale yöresinde genç delikanlıların saçlarının ön kısmında uzattıkları saça “peygamber perçemi” dediklerini, bu perçem uzatmanın geçmişten gelen bir gelenek olduğunu kaydetmektedir.⁷²

1.2.2. Evlenme

Hayatın ikinci geçiş dönemi olan evlenme, erkekle kızın sosyalleşmesi, ailelerin dayanışması, toplumsal ve ekonomik ilişkiyi düzenlemesi açısından her yerde ve her dönemde önemli bir olay olarak görülmüştür. Türk kültüründe belirli kurallara ve kalıplara uydurularak yapılan evlenme, özellikle tören, töre, adet, gelenek görenek bakımından büyük bir zenginliğe sahiptir.

İnan, evliliğin ilk aşaması sayılan nişanlılık döneminin Türk geleneklerine göre yapıldığını söylemektedir. “Isırğa/Sırğa Sözü'nün Etimolojisi” isimli makalesinde nişanlıların birbirlerinin kulaklarını ısırduklarını ve böylece kızın veya oğlanın sahipli olduğunun bu uygulamayla belli edildiğini anlatmaktadır. Ayrıca Günümüzde nişan yüzüğü veya küpenin bu geleneğe geldiğini ve bu geleneğin devam ettirdiğini söylemektedir.⁷³

Abdülkadir İnan, Türk kültüründe evlilik örneklerinin ve uygulamalarının en eski biçiminin destan ve hikâyelerde görüldüğünü söyleyerek “Damga ve Egzogami” adlı makalesinde şunları kaydetmektedir: “*Dede Korkut hikâyelerinde tavsif edilen evlenme ve düğün adetleri çok eski devrin adetleridir. Bu adetlerin başında ekzogami yasasının tatbik edildiğini görüyoruz. Oğuz kahramanları bir tehlike karşısında buldukları zaman karıları için “yâd kızı helâlüm” diyorlar*”⁷⁴. Ekzogami geleneğinin

⁷¹ İnan, *Birinci İlmî Seyahata Dair Rapor*, İktisat Matbaası, İstanbul 1930, s. 260

⁷² İnan, s. 263

⁷³ İnan, “Isırğa/Sırğa Sözü'nün Etimolojisi” *Türk Dili Belleten*, III, (8-9), 1946, s. 410-412

⁷⁴ İnan, “Dede Korkut Kitabındaki Eski İnançlar ve Gelenekler”, *Makaleler ve İncelemeler II*, TDK Yayını Ankara 1998, s.241

Türklerde eskiden beri uygulanan bir adet olduğunu vurgulayan İnan, bu geleneğin Başkurt ve Kırgızlarda hala devam ettiğini de belirtmektedir.⁷⁵

Kız isteme sırasında söylenen ve bugün kalıplaşmış olan “Allah’ın emri ve peygamberin kavliyle kızınız ... oğlumuz istiyoruz” sözü İnan’a göre Altay-Yenisey destan ve masallarında tespit edilen kalıplaşmış sözlerle aynıdır. İnan’a göre bu kız isteme âdetinin en güzel bir örneği Karçar’ın hemşiresini Beyrek’e isteyen Dede Korkut’ta görülmektedir. “Karşı yatan dağına aşmaya gelmişim, akıncılı suyunu geçmeğe gelmişim, dar eteğine, sığın gelmişim. Tanrı buyruğu ile peygamber kavliyle kızını almağa gelmişim”.⁷⁶

Abdülkadir İnan, Türk düğünlerinin de geleneklere bağlı yapıldığını, bunu eski Türk düğünlerinden bahseden hikâye ve destanlarımızda, bugünkü uygulamalarla çok farklı olmasına rağmen, görebileceğimizi belirtmektedir. İnan, “Dede Korkut Kitabındaki Eski İnançlar ve Gelenekler” isimli makalesinde, kız isteme ve gerdek çadırının kurulması geleneğinin Başkurtlarda ve Oğuzlarda da ortak olduğunu şu cümleleriyle anlatmaktadır: “Baba evlenme çağına gelen yiğide ok attırır ve okun gittiği yönden kız isteyip düştüğü yere de gerdek otağı kurdurturmuş.”⁷⁷

İnan, bazı kelimelerin açıklamasını yaparken evlilikle ilgili önemli gelenek ve adetlere değinmektedir. O, eski kültürün izlerini taşıyan ve bugün yaygın olarak kullanılan “güveyi, adaş-sağdıç” kelimelerine vurgu yaparak, Türk düğünlerindeki yardımlaşma ve dayanışmanın asırlardan beri süregeldiğini belirtmektedir.⁷⁸

Abdülkadir İnan, “Güvey” adlı makalesinde, eski Türkçeden gelen “güveyi” kelimesinin izahını yapmaktadır. Bu yazısında İnan değişik Türk boylarında oğlanın talip olduğu kızın evinde belli bir dönem hizmet ettiğini, bu yüzden de “güdegü-güveyi” kelimesinin çoban, hizmetçi anlamına geldiğini belirterek, Türklerde damat adayının görev ve sorumluluklarına vurgu yapmaktadır. Ayrıca bu makalede, Türk tarihinin önemli şahsiyetlerinin kendileri veya çocuklarının evliliklerinde güveyilik geleneğinin de yerine getirildiğini belirtmektedir.⁷⁹

⁷⁵ İnan, “Damga ve Egzogami”, *Türk Folklor Araştırmaları*, XVI (309), 1975, s. 7273- 7274

⁷⁶ İnan, “Dede Korkut Kitabındaki Eski İnançlar ve Gelenekler”, *Makaleler ve İncelemeler II*, TDK Yayını, Ankara 1998, s.241

⁷⁷ İnan, “Dede Korkut Kitabındaki Eski İnançlar ve Gelenekler”, *Makaleler ve İncelemeler II*, TDK Yayını, Ankara 1998, s. 242

⁷⁸ İnan, “Adaş” ve “Sağdıç” Kelimelerinin En Eski Anlamları”, *Makaleler ve İncelemeler I*, TDK Yayını, Ankara 1998, s. 295–304

⁷⁹ İnan, “Güvey”, *Türkiyat Mecmuası*, C. IX, 1951, s. 139-144

İnan, “gerçek” kelimesinin etimolojik izahını yaparken de Türklerde nişan ve evlilik çeşitlerinden sayılan ‘beşik kertmesi’nden bahsetmektedir. “kertik” kelimesinin “kert-kirt-”, kökünden türediğini, karşılığının “and, sadakat, gerçek” anlamlarına geldiğini, Anadolu Türklerinde hala yaşatılmakta olan “beşik kertmesinin” eski bir Türk gelenek olduğunu vurgulamaktadır.⁸⁰

İnan’a göre bütün Türk kavimlerinde geçmişte ve günümüzde başlık parası verme uygulaması yapılmaktadır. Bu uygulamanın kız kaçırma savaşlarını barışa çevirdiğini, boylar arasında sulhu sağlamaktadır. Tarihi seyir içerisinde “kalın”, “mehir” ve “başlık parası” gibi terimlerle ifade edilen bir uygulamadır.⁸¹

Altaylılarda kız kaçırma işi zamanla yüzük takma, nişan töreni ve düğün(toy) gelenekleri yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Şaman ve Müslüman Türklerde evlenmenin ilk aşamasını saç yapma olarak yorumlar. Evli çiftlerin özellikle erkek çocuk isterlerken Şamanlara başvurmaları ve duada bulunmalarının yaygın bir gelenek olduğunu belirtir. İnan, Şamanların loğusa kadınlara kötü ruhların musallat olmamaları için büyü ve afsun yaptıklarını anlatmaktadır.

1.2.3.Ölüm

Abdülkadir İnan, “Manas Destanında Aş-Yog Merasimi” adlı makalesinde, Kazak Kırgızların en önemli ananelerinin birisinin “aş” dedikleri âdetin olduğunu belirtmektedir. Aş ölünün hatırası için verilen büyük bir ziyafete denir. Bu aş ziyafeti kişinin vefatından bir sene sonraya kadar verilir. Ziyafetin büyüklüğü kişinin ongunuyla yakından ilişkilidir. Meşhur beylerin ve destan kahramanlarının ölüm törenlerinde boyun ileri gelenleri çağrılır. Büyük bir aş töreni olan bu ziyafette binlerce koyun kesilir ve bolca kımız içilir. At yarışları, güreşler ve çeşitli oyunlar düzenlenir. Aş ziyafeti bu şekilde bir matemden çok eğlenceyi andırır. Matem kısmı aş başlamadan önce ölen kişinin çadırında yapılır. Bu tören kabile kadınlarının ağlamaları ve ağıt “coktav” söylemeleri ile başlar ve hocanın Kuran’dan bir tilavetle son bulur. Bu coktav merasimi bitinceye kadar düğün ve eğlence yapılmaz.⁸²

⁸⁰ İnan, “Gerçek Kelimesi Üzerine Not”, *Makaleler ve İncelemeler II*, TDK Yayını, Ankara 1998, s. 316

⁸¹ İnan, “Türk Düğünlerinde Exogamia İzleri”, *Makaleler ve İncelemeler I*, TDK Yayını, Ankara 1998, s. 341-349

⁸² İnan, “Manas Destanında Aş-Yog Merasimi”, *Varlık*, XI (190), 1941, s. 514- 515

İnan'a göre aş ziyafetinin tarihi çok eski dönemlere dayanır. Eski Türk devirlerinde aş doğrudan ölünün kendisine verilir. Bazı Altay kabilelerinde bu ilkel gelenek hala yaşamaktadır. Zamanla dini anlayışların gelişmesi ve İslam dinin etkisiyle bu gelenek tekâmüle uğramıştır. Ölülerin ruhu için fatiha okunması, sadaka verilmesi, kurban kesilmesi, helva dağıtılması, çeşme yaptırılması vb. gelenekler bu usuldendir.⁸³

İnan'ın bu makalesinde Eski Türklerdeki bu yoğ merasiminin Göktürk Yazıtlarında ve Kaşgarlı Mahmud'un eserinde geçtiğinden bahsetmektedir. Kaşgarlı, "yog" kelimesini "ölü gömüldükten sonra üç veya yedi güne kadar definden dönenlere verilen yemek diye tarif etmektedir. "ol ölüğe yogladı" cümlesini "ölü için ziyafet yaptı" diye izah etmekte ve bunun bir Türk-İslam âdeti olduğunu vurgulamaktadır.

*"İbn Fadlan'ın gördüğü Oğuzların defin törenleri tıpkı, eski Gök Türklerinki gibi idi; mezar üzerine kurgan (hüyük) yaparlardı; balbal dikerler, yog-aş töreni yapıp kesilen hayvanların derilerini —başları, ayak ve kuyruklarıyla beraber— sııklara asarlardı. Ölülere kurban sunarlardı."*⁸⁴

Aş âdetinin varlığı Anadolu Oğuzlarında da kendini göstermiş bu gelenek günümüze kadar uygulanarak gelmiştir.

1.3. ESKİ TÜRK DİNİ

İnan, eski Türk dini için göreceli olarak Şamanizm terimini kullanmıştır. O, batılı bilim adamlarından, Çin kaynaklarından, Altay ve Arap kaynaklarından elde etmiş olduğu bilgilerden yola çıkarak eski Türk dinini yorumlamaya çalışmıştır.

İnan, Çin kaynaklarından aldığı bilgiye göre Hun kültüründen bahsederken Türklerin tapınakların bulunduğunu ve hakanın karargâhındaki tapınakta her yılın başında âyin yaptığını ifade eder. Hakan'ın her sabah çadırından çıkarak güneşe ve geceleri aya taptığını bildirmektedir. O, bu âyine Hunların yirmi dört boyunun başbuğlarının iştirak ettiğini, yılın beşinci ayında Lung-çeng şehrinde toplandıklarını, atalarına, Gök-Tanrı'ya, yer-su ruhlarına kurban sunduklarını aktarır.⁸⁵

Abdülkadir İnan, batıdaki Gök Türklerin dininin ve adetlerinin, doğu Gök Türklerinin din ve âdetlerinden farksız olduğunu anlatarak, bunların da babalarının da nesiller boyunca yaşadıkları mağaraya her yıl büyük bir memur gönderip kurban

⁸³ İnan , s. 515

⁸⁴ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 6

⁸⁵ İnan, s. 1- 7

kestirdiklerini ve yılın beşinci, sekizinci aylarında ruhlara kurban sunmak için toplandıklarını belirtir.

Gök Türk devletinin, Uygur sülâlesi eline geçtiği tarihe kadar-VIII. yüzyılın son yarısına kadar- Orta Asya'nın kuzey bölgelerinde Şamanizm hâkim durumda idi. Batıdan ve güneyden gelen "kitaplı dinler"in tesirleri yok denecek kadar azdı; bilakis "kitaplı dinler"in Şamanizm'le beslendikleri ve bu beslenmenin kuvveti nispetinde kuzeye nüfuzlarını sağlayabildikleri şüphesizdir. Bununla beraber Uygur ülkesinde Manihaizm, Hristiyanlık ve Budizm ile yan yana Şamanizm de yaşıyordu. Mani dinini kabul eden Uygurlar, Doğu Türkistan'a gelip yerleştiler.

İnan eski Türk dinini tarif ederken iyi ve kötü ruhların olduğunu Şamanın veya Kamın bunlarla sürekli etkileşim halinde olduğunu anlatarak konuyla ilgili şu bilgileri vermektedir: *“Altay ve Yakutlarda iyi ve kötü ruh inancı vardır. Ülgenin oğulları ve kızları vardır. Bunlar göklerde bulunurlar. Ülgene diğer ruhlarla beraber hizmet ederler. Yayık insanlarla Ülgen arasında vasıta görevi yapar. Kamları göklere Ülgenin yanına o çıkarır. Şamanistlerde bunların dışında birkaç iyi dişi ruhlar da vardır. Altaylarda Umay, Ana Maygel, Yakutlarda Ayısıt. Umay Altaylılara göre çocukları ve hayvanları koruyan yardımcı dişi ruh tanrıdır.”*⁸⁶

Kötü ruhlardan da bahseden İnan; *“Şamanlarda kötü ruhlar da vardır. Bunların başkanı Altaylarda Erlik, Yakutlarda Arsan Dolay'dır. Erlik kötülüklerin kaynağıdır. Kendine kurbanlar ister verilmezse kötü ruhları insanların üzerine gönderir. Onları öldürür ve yeraltındaki karanlık dünyasına götürür. Erlikin kızları ve oğulları da vardır. Erlik'e yardım ederler. Kamlar da Ülgene kurban sunmak üzere göklere çıkarlar Erlik in kızları çeşitli cilvelerle bu kamların yollarını saptırırlar.”*⁸⁷

İnan'ın verdiği bilgiye göre Kam kelimesi: Divan-ı Lügat'it Türk'te kâhin, afsun yapan olarak alınmış, Kutadgu Bilig'de, otacı ve tabib anlamlarıyla kullanılmıştır. Ayrıca Yakutların erkek şamana oyun, Altaylıların kam, Kırgızların baskı (bakşı) dediklerini ve “Şaman” kelimesini Avrupalı bilim adamlarının XVIII yüzyılın sonlarına doğru kullandıklarını ve bu kelimeyi Ruslar'ın Tonguzlardan öğrendiklerini belirtmektedir. Kamlık sanatından da bahseden İnan *“Kamlık sanatı öğrenmekle elde edilemez. Belli başlı bir kam neslinden gelmek gerekir. Kam adayını tecrübeli bir kamın*

⁸⁶ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 28-41.

⁸⁷ İnan, s. 32-41.

yanına verirler”. Kam hakkında çeşitli anlamlar ileri sürülmüş olmasına rağmen, İnan, şaman ile kamın eşanlamlı kelimeler olduğunu vurgulamaktadır⁸⁸.

İnan’a göre Dağ Kültü ve Ayinlerinin Şamanist Türklerin tabiat kültlerine olan bağlılığını ve inancını gösterir. O, bu durumu şöyle açıklar: “Şaman inanışına göre bütün dünya ruhlarla doludur. Dağlar, göller ırmaklar (yer- su) hep canlı nesnelere. Bütün Türk devletlerinin ve boylarının kendilerince mukaddes (ıduk) saydıkları dağları, ormanları ve ırmakları vardır. Bu kutsalları korumuş, onlar için kurban kesmiş, saygı göstermişlerdir. Kurbanlarını tanrıya sunarken ona en yakın yer olan yüce dağları seçmişlerdir”.⁸⁹ İnan Göktürklerin Ötüken ormanı, Hunların Yeni-si-şan Dağları, Altayların Altay Dağları ve Abakan Irmağı, Tubaların Hangay Dağlarının, birer kült olduğunu da vurgulamaktadır.

İnan, Oba, orman, ağaç kültürü ve ayinleri bahsini izah ederken “oba” kelimesinin Türklerde ve Moğollarda bir kült olduğunu açıklamakta, Türklerin eski dönemlerden beri buralarda kurban kestiklerini ve ibadet ettiklerini kaydetmekte ve Şamanist Türklerin ormanlara ve özellikle Kayın ağacına verdikleri değerden ve kutsallıktan bahsetmektedir.⁹⁰

X.yüzyıl İslâm seyyahlarından Ebu Dülef, Kırgızlardan bahsederken yazıları olduğunu, tanrıya ibadet ettiklerini, ibadetlerinde mevzun ilâhiler okuduklarını, her yıl üç bayramları olduğunu zikrederken, G. İ. Rasmstedt de kuzey Moğolistan'da bulunan bir yazıtta "ben kırgız oğluyum" diyen bey "mar"ına yüz er ve mesken verdiğini söylüyor ve oğullarına "mar"ı gibi olmaları"nı tavsiye ediyor.

İnan, İslam seyyahlarının Şamanizm hakkındaki görüşlerini açıkladıktan sonra, Ramstedt'in “Mar” kelimesi hakkındaki izahını ortaya koyar. "Mar" kelimesi Süryanîce "efendi", "öğretmen" demek olduğuna göre Ramstedt bu Kırgız beyinin manihaist olduğunu tahmin ediyor. VIII. yüzyılın sonlarına ait olduğu tahmin edilen bu yazıtın sahibi olan Kırgız beyi Uygur hakanın sadık olduğuna göre (yazıtta "hakana kulluk ediniz" denilmektedir) manihaist olması pek mümkündür. Fakat bu olay onun çağdaşı olan bütün Kırgızların Mani dinini kabul ettiklerini göstermez. IX - X. yüzyıllarda

⁸⁸ İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, ME. Basımevi, İstanbul 1976. s. 54-58

⁸⁹ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 31-38.

⁹⁰ İnan, “Oba Obo Sözlere Hakkında”, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, II (21), 1933, s. 356-358

Kırgızlar, gerek Çin ve gerek islâm kaynaklarının verdikleri haberlere göre, Şamanist idiler.⁹¹

İnan'ın Gardizi'ye dayanarak verdiği bilgiye göre, XI. yüzyılda İrtiş ırmağı boylarında yaşayan Kimek-Kıpçaklar'ın İrtiş ırmağına taptıklarını ve suyun Kimeklerin tanrısı olduğunu belirtmektedir. Aynı müellifin Türgeş ve Çigil Türklerinin yakınlarında bulunan bir dağ tanrının makamı saydıklarını ve onunla and içtiklerini de yazıyor. İnan, XI. yüzyılda (920) Hazar deniziyle Aral gölü arasında yaşayan Oğuzlar arasından İdil Bulgarlarına geçen İbn Fadlan'nın verdiği malûmata göre Oğuzlar'ın, îslâm ülkesine yakın komşu buldukları halde, Şamanlıklarında direndiklerini nakletmektedir. "İbn Faldan'ın ilk gördüğü Oğuz beyi "Küçük Yanal [yahut inal]" evvelce müslüman olmuş ise de Oğuzların "müslüman olursan bizim başkanımız olamazsın" dedikleri için tekrar samanlığa döndüğünü ifade etmektedir.⁹²

İnan, günümüzde Türklerin büyük bir bölümünün Müslüman olmasına rağmen halen daha birçok eski Türk inanç ve geleneğinin devam ettirilmesini Türk milletinin kültürüne ve geleneklerine bağlı bir millet olmasına bağlar. Ona göre, Eski Türklerden günümüze kadar ulaşan inançlardan bazıları şunlardır:

1.3.1. İje Kıl

İnan, "Yakut Şamanizmindeki İja Kıl" adlı makalesinde, bu kelimenin kökünü, muhteviyatını ve Kırgız, kazak ve Yakut Türklerindeki kullanım alanlarını, Rus âlimlerinden Seroşevskiy'nin ve Ziya Gökalp'in görüşleri doğrultusunda incelemeye çalışmıştır. Bu âlimlerden Seroşevskiy, kelimenin manasını "ana-hayvan" olarak nitelerken, Ziya Gökalp ise buna biraz daha açıklık getirerek "ana totemi" demiştir.⁹³

İnan'a göre, Yakut Şamanizmini inceleyenlerin görüşleri ve diğer Türk kavimlerinin folklor malzemeleri mukayese edilirse Yakut İje Kıl'ının daha XI. asırda Kaşgarlı Mahmud'un kaydettiği "peri-eş" ve bugünkü Kazak Kırgızların "arvek-eş" dedikleri "hayvan-ruh" ile çok yakın ilişkisi olduğu tahmin edilmektedir. Yakutlar'ın inançlarına göre "İja Kıl'ın ölümü, şamanın ölümü anlamına gelmektedir. İki rakip şamanın İja Kılları birbirleriyle mücadele ettiğinde İja Kıl'ın başına gelen şamanın da başına gelir.

⁹¹ İnan, s. 9.

⁹² İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, ME. Basımevi, İstanbul 1976. s. 12

⁹³ İnan, "Yakut Şamanizmindeki İja Kıl", *Türkiyat Mecmuası*, C. X, 1953, s. 213-216

Müslüman Türklerden Kırgız-Kazaklar'ın en son hanlarından II. Abılay Han'ın (1771-1783) menkıbesinde bu olaya rastlanmaktadır. Kaşgarlı'nın "eş" kelimesini, açıklarken naklettiği bazı kimselerin cinlerden eşi olduğu inancı bu olayı doğrulamaktadır. Günümüz Türk topluluklarındaki halk inanışlarındaki cin "musallat oldu" deyimini folklorik bir değer olarak yaşamaktadır.⁹⁴

İnan'a göre destan kahramanlarının halk anlatılarında farklı suretlerde görülmeleri (hayvan, ağaç) canlarını farklı bir kuş suretinde saklamaları bütün kavimlerin masallarında rastlanan evrensel bir motiftir. İja Kıl meselesi de Yakut Şamanizminde böyle bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.3.2. Dağ, Ağaç ve Su (Pınar) kültürleri

İnan, "Çin kaynaklarından anlaşıldığına göre, eski Orta-Asya Şamanizm'inin esasları Gök-Tanrı, güneş, ay, yer, su, ata (cedd-i âlâ), ateş (ocak) kültürleri idi. Dinî âyin ve törenlerin muayyen bir nizam (statü) çerçevesi içine alınmış olduğunu tahmin etmek de mümkündür."⁹⁵

İnan, "Türk Boylarında Dağ, Ağaç (Orman) ve Pınar Kültü" adlı makalesinde bu kültürlerin çok eski çağlardan beri değişik uluslarda bulunduğunu ve cihanşumul olduğunu, eski Yahudilerin Sina Dağı'nı, Arapların Arafat Dağı'nı, Yunanlıların Olimpus'u, Hintliler Himalayalar'ı ve Moğolların Burhan-Kaldun'u takdis ettiklerini söylemektedir.

Türklerin yurt tuttuğu çeşitli ülkelerde dağ ve ağaç kültürünün izlerine rastlanıldığını söyleyen İnan, özellikle Orta Asya'daki dağların büyük bir kısmının isminin Türkçe ve Moğolca kutsal, mübarek, büyük anlamlarına gelen Han Tenri, Bayan Ula, Ohtun Tenere, vb. adlarını taşıdığını belirtmektedir. Göktürklerin de kendi bölgelerindeki dağları mukaddes sayarak İduk Ötüken, Tamak İduk adlarını vermeleri bu inanıştan gelmektedir.⁹⁶

Abdülkadir İnan, günümüz Şamanist Altay boylarında bile dağ kültürünün en önemli kült sayıldığını, Teleüt, Töles ve Abakan Türklerinin yakınlarında bulunan büyük dağları birer koruyucu ruh saydıklarını söylemektedir. Altaylı Şamanların dağ

⁹⁴ İnan, s. 216

⁹⁵ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, TTK yayınları, Ankara 2006, s. 1-2

⁹⁶ İnan, "Türk Boylarında Dağ, Ağaç ve Pınar Kültü", *Reşit Rahmeti Arat Armağanı*, TDK Yayınları Ankara 1966, s. 272

şerefine yaptıkları ayinlerde çok samimi ve içten ilahiler okuduklarına dair örnekler veren İnan, mensubu olduğu Türk boylarından Başkurtların da Müslüman olmalarına rağmen Tura-Tav'ı kutsal sayıp kurbanlar kestiklerini söylemektedir.

Eski Türklerde ikinci önemli kült ise İnan'a göre 'ağaç ve su'dur. İnan, Türklerde özellikle kayın ağacının kutsal sayıldığını, her Şamanlık ayininde mutlaka kayın ağacı bulundurulduğunu belirterek şu bilgiyi vermektedir: Şaman inancına göre kayın ağacı "atamız Ülgen'den anamız Umay ile gökten indirilmiştir".⁹⁷

İnan, Anadolu'nun değişik yerlerinde ağaç ve su kültürünün halen daha yaşatıldığını, kutsal sayılan ağaçlara ve su kaynaklarına giderek hasta olanların ve çeşitli dilekleri bulunanların, ağaçlara nezirler bağladıklarını belirtmektedir. Ayrıca İnan, bu makalesinde Türklerin kayın ağacının yanında "ardıç"a da çok önem verdiklerini, Manas destanında kısır kadınlara çocuk veren 'ardıçlı mezardan' bahsedildiğini aktarmaktadır.

"Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları" başlıklı yazısında ise Ankara'nın Kızılcahamam ilçesinde bir maden suyu olduğunu bu pınarın yanında herhangi bir veli mezarı bulunmamasına rağmen insanların yanındaki ağaçlara paçavralar bağladıklarını kaydetmektedir. O, bu paçavraların doğrudan 'pınar izisi'ne yani 'su ruhuna' bağışlanmış nezirler olduğunu belirtmektedir.⁹⁸

1.3.3. Nezir (Adak), Kurban

Bütün eski dinlerde kutsal bir görev sayılan kurban ve nezir, Eski Türk dininde de önemli ritüeldir. Hastaların iyileşmesi, dileklerin kabulü veya kısır kadınların çocuk özlemine gidermek için kutsal sayılan ağaç, dağ veya pınarlara her dönemde nezirler sunulmuştur. Hunlardan sonra Orta Asya'da devlet kuran muhtelif sülâlelerden de bahseden Çin kaynakları bunların da Gök-Tanrı'ya, yer-suya, güneşe ve aya kurban sunduklarını yazmışlardır. Ayrıca, Çin ve islâm kaynaklarının verdikleri bilgilerden yola çıkarak İnan, Kırgızlar'ın şamanist olduklarını, Tanrılara-ruhlara, sulara, ağaçlara kırlarda kurban sunduklarını anlatmaktadır.⁹⁹

Abdülkadir İnan, mezarlara ve ağaçlara nezir olarak paçavra bağlamanın en eski Türk geleneklerinden biri olduğunu ve bunun bütün Müslüman Türklerin halk

⁹⁷ İnan, s. 273

⁹⁸ İnan, *Makaleler ve İncelemeler I*, TTK Yayını, Ankara 1998, s. 472

⁹⁹ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 8-11

tabakası içinde dini bir görev gibi telakki edildiğini belirtmektedir. İnan'a göre eski Türklerde "yer-su" ruhları merhametli ve koruyucu olduğu için bu "nezri" dağ, orman, ağaç, su ruhlarına, sunarlar. Bu ruhlar az şeye kanaat ederler, darılmadıkça kanlı kurban istemezler. Müslüman Türkler ise bununla bir velinin ruhundan medet umarlar. Yani "yer-su" tanrıları daha sonra gerçek veya uydurma velilerin mezarlarına yerleşmiştir ve insanlar eskiden Şamanlık devrindeki paçavraları bu velilerin türbelerine asmaya da devam ediyorlar.¹⁰⁰

Günümüzde sadaka verirken uygulanan 'başta çevirme' âdetinin eski Türklerde hastaları iyileştirmek için yapılan dini törenden kalma bir gelenek olduğunu belirten İnan, bu ayini şöyle izah etmektedir: "Bu tören Şamanın marifetiyle bir hayvanı hastanın etrafında dolaştırıp hastaya musallat olan kötü ruhu bu hayvana nakletmektir." İnan bu uygulamanın Kazak- Kırgız Türklerinde günümüzde de yaşatıldığını ve 'aynalma' yani 'dolaşma' dendiğini ifade etmektedir.¹⁰¹

1.4.ESKİ TÜRK DİNİYLE İLGİLİ İNANÇ VE UYGULAMALAR

1.4.1.Törenlerde Ters Giyme Âdeti

Abdülkadir İnan, Anadolu ve Orta Asya Türklerinde sıkça rastlanan elbise, ayakkabı gibi bazı giysileri ters giyme âdetinin bir Şamanizm kalıntısı olduğunu "Türlü Törenlerde Ters Giyme Âdeti" makalesi ile Tarihte ve Günümüzde Şamanizm adlı kitabında belirtmektedir.¹⁰²

Türklerin özellikle yas törenlerinde kadınların yedi gün elbiselerini ters giydiklerini, Anadolu'da yağmur duasına çıkan hoca ve ahalinin hatta duaya katılan çocukların ayakkabılarının bile ters olduğunu, belirtir ve halkın kurak mevsim ile ölüm arasında bir bağlantı kurduğunu belirtir.¹⁰³

İnan, İbni Batuta'dan naklettiği Sinop'taki bir ölüm merasiminde, hocanın ve Kadı'nın elbiselerini ters giyip başlarına siyah bez bağlamalarını XIII. yüzyılda da bu geleneğin halk arasında yaşatıldığının bir göstergesi saymaktadır.

¹⁰⁰ İnan, *Makaleler ve İncelemeler I*, TTK Yayını, Ankara 1998, s. 472

¹⁰¹ İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (IV), 1952, s.19-30

¹⁰² İnan, "Yaygın Hurafeler ve Menşeleri", *Türk Folklor Araştırmaları*, VII (147), 1961, s. 2531 -2532

¹⁰³ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 199-200

1.4.2. Yağmur Duası (Çömçe Gelin)

Abdülkadir İnan “Yağmur Duası” adlı makalesinde Güney Anadolu’ya yaptığı seyahatte müşahade ettiği ‘Çömçe Gelin’ ‘Kepçe Kadın’ ve ‘Çullu Kadın’ gibi değişik isimler taşıyan ve Anadolu’da çokça bilinen bir merasimini anlatmaktadır. Bu uygulamanın günümüzde sadece bir oyun olarak yaşatıldığını belirten yazar, bu oyunlarda söylenen türkü veya duaların farklı şekillerini de bu yazısında şöyle kaydeder:

Yaz yağmuru yalancı
 Gâvur kızı dilenci
 Bir buğdayı beş etmiş
 Altmış kazan aş itmiş
 Ver Allah’ım ver
 Yağmur ile sel
 Koç koyun kurban
 Göbekli harman

Çömçe gelin ne ister
 Çömçe gelin su ister
 Ver Allah’ım, ver
 Yağmur ile sel!

Koç koyun kurban
 Göbekli harman

O, bu âdetin Suriyeliler arasında da yaygın olduğunu kaydetmektedir.

İnan’a göre bu adetteki ‘Kadın kuklası’nın Şaman Türklerinde ‘Tös’ panteonuna benzemektedir. Ayrıca bu uygulamanın eski Anadolu halkına ait olabileceğini de not düşmektedir.¹⁰⁴

İnan, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları” adlı makalesinde Şamanizmin Orta Asya’daki en yaygın geleneklerinden biri olan yağmur ve dolu yağdırma, fırtına çıkarma veyahut bunları durdurma gücüne sahip atalarından miras bir taşın bulunduğu inandığını söylemektedir. İnan, Kaşgarlı Mahmud’un eserinde ‘yat’ kelimesinin izahının şu şekilde yapıldığını ifade eder: “bir tür kâhinliktir. Hususi

¹⁰⁴ İnan, “Yağmur Duası (Çömçe Gelin)”, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, II (14), 1930, s. 36–38

taşlarla yapılır. Böylelikle yağmur ve kar yağdırılır”. Bu geleneğin daha sonra Anadolu’ya geldiğini burada belirtmektedir. İnan’a göre Anadolu’da yağmur duasına ait toplana birçok folklor malzemeleri arasında ‘taşa dua yazıp suya koymak’ geleneğinin yada taşı adetinin bir hatırasıdır.¹⁰⁵

1.4.3.Eşik

Abdulkadir İnan, “Eşik Hakkında Bazı İnançlar” isimli makalesinde bütün Türk uluslarında çok yaygın bir eşik inancı olduğunu belirtmektedir. Bu geleneğe göre eşik üzerine basmak veya oturmak uğursuzluk getirir. Kırgız-Kazak Türklerinin inancına göre eşige oturan yoksul olur. Şamanist Altaylıların inancına göre ise eşik “evi koruyan ruhun makamıdır.”¹⁰⁶

Abdulkadir İnan, eşik geleneğinin Moğol ve Türklerdeki uygulamalarına batılı seyyahların da şahit olduklarını kaydeder ve Moğol egemenliği zamanında Moğol hakanlarının eşige dokunmayı yasak ettiklerini, ayaklarıyla dokunanları ölüm cezasına çarptırdıklarını belirtmektedir. İnan, ünlü seyyah Rubruk’tan şöyle bir nakil aktarmaktadır. “*Rubruk’a Altın Orduya geldiğinde Sartak’ın huzuruna girerken askerler eşige dokunmamasını tavsiye etmişlerdir. Mengü Han’ın (1251–1259) huzuruna kabul edildiğinde ise Rubruk’un arkadaşlarından birinin ayağı eşige dokunmuş ve onu derhal zindana atmışlar, öldürülecekti. Nihayet yalvara yakara güç bela ölümden kurtarmışlar.*”¹⁰⁷

Ayrıca İnan, birçok ulusun düğün adetlerinde gelinin güvey evine girerken eşige basmasının yasak olduğunu belirtmektedir.

1.4.4.Diğer Uygulamalar (Hurafeler)

Hurafeler, genellikle bütün toplulukların kabul ettiği kitaplı dinlerin inanç ve buyruklarına kolayca bulaşmış inançlardır. Gelenekçi kavimler eski çağların manevi kültür kalıntılarını ruhlarının derinliklerinde sürükleyerek günümüze kadar getirmiş ve yeni dinlerine bu hurafeleri sokmuşlardır.

İnan, “Yaygın Hurafeler ve Menşeleri” isimli makalesinde günümüzde değişik kültür ve coğrafyalardan bize geçmiş yanlış inanışların kaynağını ve geçiş sebebini

¹⁰⁵ İnan, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (IV), 1952, s. 23

¹⁰⁶ İnan, “Eşik Hakkında Bazı İnançlar”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 7 (150), 1962 s.2619

¹⁰⁷ İnan, “Eşik Hakkında Bazı İnançlar”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 7, (150), 1962, s. 2619

açıklamaya çalışmıştır. İnan'a göre Orta Asya ve Anadolu'da Budist veya Hıristiyanlarca kutsal sayılan, takdis edilen bir mağara veya bir çeşme orada yaşayan topluluk tarafından kendi dininin buyruğu gibi kabul edilmektedir. Örneğin At nalının uğur saymak İtalyanlardan bize geçmiştir.¹⁰⁸

İnan, aynı makalesinin “Muska ve Tılsımlar Başlığı” altında bu inancın eski bir putperest geleneğinden geldiğini kaydetmektedir. İlkel insanların bazı nesnelere uğurlu ve uğursuz saydıklarını, bu uğursuz olanlardan korunmak için uğurlu saydığı bir taş, bitkiyi, kurt dişini, mavi boncuğu, ayı ya da kartal tırnağını, yanında veya boynunda taşıyarak nazardan, görünür görünmez kazalardan korunduklarına inandığını belirtmektedir. İnan'a göre sonraları inancın gelişip formül ya da garip işaretlere dönüşmesi ve küçük kağıtlara yazılması, bu eski geleneğin muska halinde devam ettirilmesini sağlamıştır.

Abdülkadir İnan, Eski Roma, Çin, Arap ve Türklerde cahiliye dönemine ait birbirine benzeyen inanç ve hurafelerin -kitaplı dinler tarafından yasaklansalar da- değişik şekil ve kılıflarda halk arasında devam ettiğini belirtmektedir. X. yüzyılda Müslümanlığı kabul eden Türklerin Budizm ve Şamanizm kalıntılarını farklı isimlerle İslamiyet'in içine soktuklarını belirten İnan, bu muska ve tılsımların günümüzde üfürükçü hoca ve büyücüler tarafından devam ettirildiğini kaydetmektedir.¹⁰⁹

1. 5. ABDÜLKADİR İNAN'IN TÜRK DİLİ ÜZERİNE ÇALIŞMALARI

Abdülkadir İnan, Türk dilinin zengin ve köklü bir dil olduğunu yaptığı her kelime izahında vurgulamaktadır. O, incelediği bir kelimenin izahını yaparken öncelikle Türk dilinin yazılı kaynaklarına başvurmuştur. Türkçe kelimelerin izini Göktürk Kitabelerinde, Divan-ı Lügati't Türk'te, Kutadgu Bilig'de sürmeye çalışmıştır. Bulduğu bu kelimelerin öncelikle ilk anlamlarını, Orta Asya Türkçesi ile Oğuz Türkçesindeki yeni anlamlarıyla karşılaştırma yaparak en doğru ve en son manalarını ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Kelimenin en eski anlamıyla günümüzdeki anlamını karşılaştırarak bir sonuca varmaktadır. Ayrıca kelime izahı yaparken Türk Dili üzerine çalışma yapmış yabancı dilbilimi âlimlerinden, önemli seyyahlardan ve halk anlatılarından yararlanmıştır. Bazen bu dil âlimlerinin kelimelere vermiş oldukları yanlış anlamları düzeltmeye çalışmış bazı durumlarda ise bu alimleri tasdik etmiştir.

¹⁰⁸ İnan, “Yaygın Hurafeler ve Menşeleri”, *Türk Folklor Araştırmaları*, VII (147), 1961, s. 2531 -2532

¹⁰⁹ İnan, s. 2531 -2532

İnan ele aldığı kelimeleri iki yöntem izah etmeye, açıklamaya çalışmaktadır. Birincisi kelimenin etimolojik yapısını, anlamını yazılı kaynaklardan kökenine inerek doğru tespit etmek, ikincisi kelimenin adet, gelenek, göreneklerde kazandığı yeni anlamları ortaya çıkarmaktır.

Etimoloji ve Güneş Dil Teorisi Üzerine Çalışmaları

Abdülkadir İnan'ın Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesinde ders verdiği yıllarda Atatürk'ün ortaya attığı güneş dil teorisini desteklemek için hazırlamış olduğu ders notlarıdır. Bu çalışmasında ilk insanlar için güneşin her şeyin üstünde bir obje ve dilin ortaya çıkışında da ilk etken olduğu tezini savunur.

İnan, bütün maddi ve manevi kavramların güneşin tetkik edilmesiyle ortaya çıktığı notlarda, kelimelerin “a,aa, ağ=güneş” kelimesinden türediği açıklamaya çalışmaktadır. Türkçe kelimelerin yanında Yakut, Samoyed, Slav ve Latin kelimelerinden bazılarını da bu teze göre izah etmektedir.¹¹⁰

Abdülkadir İnan “Güneş- Dil Teorisi Üzerine Ders Notları” isimli çalışmasında Etimolojinin tanımını şöyle yapmaktadır. “Etimoloji bir kelimenin menşeyini doğru ve ilmi kaidelere uygun olarak tayin eder ve o dildeki veyahut başka dillerdeki kelimelere akrabalık münasebetini gösterir.”¹¹¹ Bu tanıma yaptıktan sonra örnek bazı kelimelerin “bura, burya, bora,” vb. etimolojik yapısını inceleyerek kökenini Avrupalı bilim adamlarının aksine Türkçeye bağlamış ve bu kelimenin “bora, boran” kaynaklı olduğunu, Türkçeden diğer dillere geçtiğini belirtmiştir.

Güneş dil teorisine göre İnan Türkçedeki “bora, oğuz, ata, dede, ağa” kelimelerinin analizini şu şekilde yapmıştır.¹¹²

	(1) (2) (3) (4)
Bora:	(oğ +ob +or +. +ağ)
Oğuz:	(oğ +uz)

¹¹⁰ İnan, *Güneş- Dil Teorisi Üzerine Ders Notları*, Devlet Basımevi, İstanbul 1936, s. 3-4

¹¹¹ İnan, s. 44

¹¹² İnan, s. 76-78

Ata: (ağ+ at+ ağ)

Dede (Tedig): (eğ+ed+eğ)

Ağa: (ağ+ağ)

İnan'a göre Güneş- Dil teorisi "Türk dilinin yeryüzü dillerine ana kaynak olduğunu ispattır." Bu nedenle kelimelerin en eski köklerini ortaya çıkarmak için mutlaka Güneş- Dil teorisi kullanılmalıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

YAYIN FAALİYETLERİ

2.1. KİTAPLARI

2.1.1. Birinci İlmî Seyahata Dair Rapor (İktisat Matbaası, İstanbul 1930, VII + 68 s.)

Abdülkadir İnan'ın Halk Bilgisi Derneği'nin ilim encümeni azası iken Trabzon, Rize, Gümüşhane, Bayburt, Erzurum, Hasankale ve Erzincan yöresinde yaptığı ilmi araştırmaların sonuçlarını değerlendirdiği ilk eseridir. Eser şu başlıklardan oluşmaktadır:

Başlangıç; Ev teşkilâtı; Ateş ve ocak; Ziraat hayatıyla ilgili maddeler; Çobanlığa ve hayvanlara ilişkin maddeler; Mahallî sanatlar; Âşık oyunları; Ziyaretgâhlar; yatırlar; mübarek tepeler; Doğum âdetleri ve çocuk terbiyesi; Evlenme ve aile; Ölüm, defin, taziye; Coğrafi isimler; Kürek kemiği; Müteferrik akideler; Hurafeler ve halk tedavisi; Çoban türküleri.¹¹³

Başlangıç

Eserin giriş kısmında yer alan başlangıç bölümü Halk Bilgisi Derneği üyelerinden Mehmet Halit (Bayrı) tarafından kaleme alınmıştır. Bu yazıda Bayrı halkı tanımanın, halkın her türlü yaşayış ve inancına saygı duymanın, geleneksel halk kültürünün derlenerek kaybolmasını engellemenin ilim adamlarının, özellikle de folklorcuların görevlerinden biri olduğunu vurgulamaktadır.

Ev Teşkilatı

Abdülkadir İnan, Erzurum, Bayburt ve Trabzon yörelerindeki ev teşkilatını, bu bölümde detaylı bir şekilde anlatmaktadır. O, eski Erzurum evlerinin mutfak misafir odalarıyla ilgili yöresel terimleri şu kelimelerle açıklar: “ kölve, eğiş, bakraç, kuşhane, hetircek”. Ahırlara ait yöresel isimleri ise; “kuzuluk, müsürlük, baca” vb. terimlerle ifade eder.

Ateş ve Ocak

İnan, İstanbul ve Anadolu'da “Ateş ve Ocak” kültürünün Altay Şamanizminden izler taşıdığını vurgulayarak bu bölüme başlıyor. İstanbulluların ölü helvasından bir kaşık “bismillah” diyerek ateşe attıklarını, büyüden korkan yeni evlilerin ateşe bir zeytin çekirdeğini attıklarını, definden kırk gün sonra lokma ve tatlı yaptıklarını ve bu

¹¹³ İnan, *Birinci İlmî Seyahata Dair Rapor*, İktisat Matbaası, İstanbul 1930, s.1–4

lokmalardan üç tanesini ateşe attıklarını belirtmektedir. Erzurum’da ise helvanın kokusunun her tarafa yayılmasına önem verildiğini, “ölülerin payı değsin” diyerek ateşe bir yağ parçası atılmasının adet olduğunu burada kaydediyor. Yine kahvecilerin kahvenin bir kaşığı, ocağa dökmelerinin aynı geleneği çağrıştırdığını ifade eder ve . “Ocak ve Ateş” kavramının Anadolu ve Orta Asya Türklerindeki benzerliklerine değinerek bölümü bitirir.

Ziraat Hayatına Dair Maddeler

İnan, seyahat ettikleri yörelerde insanların büyük bir kısmının tarımla uğraştıkları için önemli bir malzeme topladıklarını ancak; köylülerin bu toplanan malzemeyi boş iş olarak gördüğünü, folklorun farkında olmadıklarından bahsederek bu bölüme başlamaktadır.

İnan, Erzurum ve çevresinde kullanılan tarım aletlerinin “Tırpan, tırmık, nat, elcek, keküç, örs, masat, kösüne, orak, kım, kotan, tapan, yaba, dirgen, kağrı ve aksami” nin işlev ve parçalarından, imece gibi halk dayanışmasına, yağmur duası ve merasimleri, halk takvimi gibi birçok halk kültürü uygulamalarını anlatıcılarıyla kaydetmektedir.

Çobanlara ve Hayvan Beslemeye Dair Maddeler

İnan çobanlar hakkında da anlatıcıların sınırlı bilgisine yer vermektedir. Zigana ve çevresinde başıboş bırakılan sürülere yıkı dediklerini ve her sürü sahibine özel damgaların olduğunu, bu damgaların Orta Asya Türklerinde olduğu gibi hayvanların sağrularına vurduklarını kaydetmektedir. Hayvanların kulaklarına vurdukları nişana Türkistan, İran, Azerbaycan’da olduğu gibi Erzurum, Bayburt, Erzincan şehirlerinde de “in” tabirinin kullanıldığını belirtmektedir. İnan, Erzurumlu at cambazlarından, at hastalıkları ve tedavilerine dair edindiği bilgileri vermektedir. Burada Erzurum ve çevresinde “Kuş kuyruğu, Mankavi, Suluğa, Sakav, Uyuz, Cidev Yarası, Göbek Yarası, Bağa, Karakuş, Bilezik, Yite, Yağ, Su, Beli Yok, Tuzlu Balgam, Domuzbaşı, Vurgun, Sancı, Öksürük, Kızılkurt, Bel Soğukluğu, Artık Diş” adlı yirmi iki çeşit at hastalığından ve “idiş” bahsedilmektedir. Ayrıca Kazak-Kırgızlardaki “Ahtamak” -seyis- kelimesinin bu yörede özellikle Kürtler arasında kullanıldığı ifade edilmekte, hayvanların sırtına vurulan damgaların şekilleri de resmedilmektedir.

Mahalli Sanatlar

Erzurum ve Erzincan çevresinde eski zamandan beri icra edilen sanatların isimleri ve bu sanatların özellikleri bu başlıkta verilmektedir. Erzurum ve Erzincan'daki saraçlık mesleğinden bahsedilmektedir, demirci esnafındaki usta-çırak ilişkisi ve “peştamal bağlama”yla efsaneler anlatılmakta, demircilik terimleri açıklanmaktadır. Ayrıca bu mesleğin Türklerdeki önemi vurgulanmaktadır.

İnan'ın kaydettiği sanatların isimleri ve özellikleri şunlardır: Saraçlar; At ve arabalarda kullanılan malzemeyi yapan esnaftır. Türk, Acem ve Çerkes eğerleri burada yapılmaktadır. O, Demirciliğin Türklere ait bir sanat olduğunu vurgulamaktadır. Gezdiği yerlerde demircilikle ilgili fazla bir bilgi toplayamadığını söylese de usta çırak ilişkisi, örs ve çekiç çeşitleri hakkında geniş bilgi vermektedir. Hatta esnaf localarından ve onların anlattığı demircilikle ilgili usta-çırak ilişkisi, “peştamal bağlama” gibi efsanelerin bu yörelerde anlatıldığını varyantlarıyla kaydetmektedir. Ayrıca bu bölümde Mehmet Şakir gibi Halk Bilgisi Dergisinin çalışanlarının da demircilik esnafıyla ilgili topladıkları malumatlardan da bahsetmektedir.

Aşık Oyunları

İnan, bu bölümde Erzurum yöresinde aşık oyunlarının isimlerini ve oynanışlarını anlattıktan sonra “aşığın” şekline göre aldığı isimleri belirtmektedir. O, Erzurumluların aşık kemiğinin büyüğüne “Saka”, küçüğüne “Honek”, aşığın üst çukuruna “Alçı”, altına “Tokan”, yan çukuruna “Çiğ”, bir yanına da “Tüğ” dediklerini söyler ve bu oyunun eski bir Türk oyunu olduğunu vurgulayarak Anadolu ile Orta Türklerdeki aşığın etrafına verilen isimlerin benzerliklerini dikkatlere sunar.

Ziyaretgâhlar, Yatırlar, Mübarek Tepeler

İnan bu bölümde Sinop, Samsun, Trabzon, Erzincan, Bayburt, Gümüşhane, Erzurum ve çevresindeki ziyaretgâh, yatır ve kutsal yerlerin isimlerini zikrederek halkın bu yerlere olan inancını, ziyaret sebebini ayrıntılı anlatmaktadır. Eserde adı geçen bu ziyaret ve türbeler şunlardır: Sinop'ta Seyit Bilal yanındaki meydanlık; Tangal köyü yanında “Asarlık tepesi”; Samsun Karakavak köyü yakınında “Dede” denilen ziyaretgah; Trabzon'da “Boztepe” mevkiinde “Ahi Evran Baba” türbesi; Ortahisar'da “Tezveren Baba” türbesi; Trabzon Tekke mahallesinde “Ali Baba” türbesi, Gümüşhane civarında “Çağırğan Baba” ziyaretgahı, Erzurum “Dumludağ” köyündeki mübarek su, “Abdurrahman Gazi” türbesi (İnan, Abdurrahman Gazi hakkında anlatılan “kesik baş”

efsanesinin Başkurt ve Kazan yöresinde de anlatıldığını burada belirtmektedir), Erzincan'da "Acip Şir Gazi Semerkandi" türbesi, "Tez Kadın" ziyaretgahı gibi ahalinin çeşitli dertlerine derman aradığı, çocuksuz ve gebe kadınların medet umduğu, her türlü inanca sahip insanların ziyaret ettiği önemli yerler olduğunu söylemektedir.

Doğum Adetleri ve Çocuk Terbiyesi

Bu başlık altında, araştırma yaptıkları yerlerdeki doğum adetleri ile çocuk terbiyesine değinilmiştir. "Al Basması, Al Karısı, Al Bastı" gibi doğum hurafelerinin bütün Türk kavimlerindeki (Kazak, Kırgız, Başkurt, Türkmen) benzerliklerine dikkat çekilmekte, kadınların doğum adetleri, inançları, çocuğun kırkının çıkarılması, doğum sırasında kadına musallat olan kötü ruhların nasıl bertaraf edildiği ayrıntılarıyla anlatılmaktadır.

Evlenme ve Aile

Bu bölümde, Karadeniz sahili(Trabzon) ve Erzurum'da düğün geleneklerinden, kadın erkek ilişkilerinden ayrıntılarıyla bahsedilmiştir. Karadenizli kadınların iş yaparken daha serbest oldukları, gelinlerin buna rağmen kocalarının ismini söylemedikleri, kayınpederlerinin yanında konuşmadıkları ifade edilmiştir. Ayrıca Erzurum düğünlerinden, düğünlerde oynanan oyunlardan ve akrabalık terimlerinden de bahsedilmektedir.

Ölü ve Defin

İnan bu bölümde, Erzurum, Trabzon ve Çıldır yörelerine ait cenaze merasimlerinden, ölünün arkasından yakılan ağıtlardan ve bazı yörelerdeki ölü aşından, ateş yakma geleneğinden bahsetmektedir. Burada, Anadolu'daki ölüm merasimleri ile Orta Asya'daki Türklerin merasimleri arasındaki benzerlikler gösterilmektedir.

Coğrafi İsimler

Abdülkadir İnan, Trabzon, Bayburt ve Doğu Anadoludaki coğrafi adların izlerini Klavijo'nun seyahatnamesi ile Dede Korkut hikâyelerinde geçen yer isimlerinden yola çıkarak sürdürdüğünü söylemektedir. Gezdiği bölgelerdeki yerleşim yerlerinin, kalelerin, akarsuların isimlerinin, ikamet eden halkın, bağlı olduğu boy, ya da ailenin nereden geldiğini tafsilatıyla anlatmaktadır. Trabzon ve çevresindeki halkın büyük kısmını "Çepni" (Çipni) lerin oluşturduğunu, köy isimlerinin de kendileri gibi Türk ve Türkçe olduğunu kaydetmektedir. İnan, Bayburt, Erzurum dolaylarında Dede Korkut

hikâyelerine konu olmuş “Evnük Kalesi” (Avnik) gibi bazı isimlere de tesadüf ettiğini belirtmektedir.

Kürek Kemiği

Bu bölümde, kürek kemiği ile fal açma-bakma- geleneğinin eskiliğinden bahsedilmekte, İstanbul, Ordu, Trabzon, Erzurum, Kütahya, Konya gibi illerde hala Kürek kemiği falına bakıldığı söylenmektedir.

Müteferrik Akideler, Hurafeler ve Halk Tedavisi

Burada, Erzurum, Erzincan, Trabzon illerinde halk arasında yaygın olarak görülen akide (kırklama, kurşun dökme, nazardan korunma vb.) hurafelerden bahsedilmektedir.

Ayrıca Trabzon ve Fatsa’da süt kabına yeşil boncuk bağlanması, Ocaklı (izinli) kadınlar tarafından hastaların başlarında kurşun dökülmesinin de bu inanç ve hurafelerden olduğunu kaydetmektedir.

Çoban Türküleri

Abdülkadir İnan, bu bölümde, Başkurt, Kazak- Kırgız, yaylalarında söylenen çoban türkülerine benzer türkülerin bu yörelerde söylendiğini kaydettikten sonra bir Başkurt türküsünü nakletmiştir. Yine Azerbaycanlı kervancılardan “Cavat Han Destanı” nı, Erzurumlu Âşık Mikdat’tan “Koroğlu Destanı” nı dinlediğini söyleyerek, Anadolu’daki halk edebiyatının canlılığını vurgulamaktadır.

2.1.2. Türk Edebiyatı (Devlet Matbaası, İstanbul 1934, 15 s.)

Abdülkadir İnan’la Hasan Ali (Yücel) ile beraber çıkarttıkları bu eserde, Türklerin medeniyete hizmetleri, fikir hayatı, güzel sanatlar ve edebiyat hakkındaki düşünceleri ve Türk edebiyatının başlangıcı meselesi gibi konulara yer verilmektedir.

2.1.3. Türkoloji Ders Hulâsaları (Devlet Basım Evi, İstanbul 1936, 98 s.)

Abdülkadir İnan’ın, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde okuttuğu ders notlarıdır. Eserde, Türk Dili Dersine Giriş, Türkoloji ve Türkolojinin tarihçesi, Orhon ve Yenisey Yazıtları, Türk Lehçelerinin Tasnifi Meselesi, Lehçeler ve Yazı Dili, Kırgızlar ve Lehçeleri, Kırgız Fonetik ve Transkripsiyon Meselesi, Kırgız Lehçesinin Fonetikine Ait Bazı Kurallar, Kırgız Lehçesinin Morfolojisi ve Ona Ait Bazı Kurallar ve Manas Destanından Metinler gibi bilimsel konular yer almaktadır.

2.1.4. Güneş Dil Teorisi Üzerine Ders Notları (Devlet Basım Evi, İstanbul 1936, 81+1 s.)

Atatürk'ün ortaya attığı Güneş Dil Teorisini desteklemek için İnan'ın Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde verdiği ders notlarından meydana getirilmiştir. Eserde, ilk insanlar için güneşin her şeyin üstünde bir obje ve dilin ortaya çıkışında da ilk etken olduğu, bütün maddî ve manevî kavramların güneşin tetkik edilmesiyle ortaya çıktığı tezini savunmaktadır. Eserde bütün kelimelerin "a, aa, ağ= güneş"ten türediği açıklanmaya çalışılır. Türkçenin yanı sıra Yakut, Samoyed, Slâv ve Lâtin dillerinden bazı kelimeler de bu teze göre izah edilir. Türk dilinin dünya dillerinin ana kaynağı olduğu vurgulanır. O, dünya dillerindeki bazı kelimelerin kökenini Güneş Dil Teorisi kurallarıyla Türkçeye dayandırır.¹¹⁴

Bu teoriler on iki başlık altında incelenmektedir.

- I. “Tefekkür ve Dil Tarihinde Güneşin Rolü”,
- II. “Güneş Dil Teorisi”ne Göre “Ana Kök” Meselesi,
- III. “Güneş Dil Teorisi” Bakımından "Oğuz" Kelimesinin Analizi, .
- VI. “V. + G” Eki Meselesi, “V. “V + G” Ekinin Etimolojideki Önemi
- VI. Etimoloji ve Onun Tatbiki
- VII. Dil Aileleri ve Ana Dil Meselesi
- VIII. “Güneş” ve “Ateş” Anlamlarıyla Bağlı Birkaç Slavca (İslav) Kelimenin Analizi,
- IX. İslavcadaki “Yasnıy” ve “Zara” Kelimelerinin Analizi
- X. Türkçe “Kumarı” İslavca “Kumir” Kelimelerinin Güneş-Dil Teorisi Bakımından Analizi
- XI. İslavca “Rok” Latince Oraculum (Oracle), Türkçe “İrk”ve “İrkıl” kelimelerinin Etimolojisi
- XII. Akrabalık İfade Eden Kelimeler ve “Dede” Kelimesinin Analizi’ni yapan başlıklar bulunmaktadır.

¹¹⁴ İnan, *Güneş- Dil Teorisi Üzerine Ders Notları*, Devlet Basımevi, İstanbul 1936, s. 34–40

2.1.5. Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar, (Türk Tarih Kurumu Yayınları, I. Baskı Ankara 1954, II. Baskı 1972, 231 s.; III. Baskı 1986, VI. Baskı 1995, V. Baskı 2000, VI. Baskı 2006, 233+5 s.)

Abdülkadir İnan bu eserde, Şamanizm'in tarihini kaynaklara dayandırarak anlatmaktadır. Eser on sekiz başlıktan oluşmaktadır. Tarihte Şamanizm, Dünyanın ve İnsanların Yaradılışına Dair Efsaneler, Tufan Efsanesi, Dünyanın Sonu-Kıyamet (Kalgançı Çak), Tanrılar ve Ruhlar, Şamanizmde Put-Fetişler, Yer-Su Tanrıları, Ateş ve Ocak, Şaman-Kam ve Hayatı, Şaman Cübbesi Külâhı ve Davulu, Âyin, Tören ve Bayramlar, Şaman Dua, İlâhî ve Afsunları, Falcılık ve Kehanet, Yada (cada, yat) Taşı ve Yağmur Tılsımları, Evlenme ve Doğum, Ölüm ve Ölüler Kültü, Burhanizm (Şamanizmi Islah Teşebbüsü), Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları) Şamanizm ile ilgili bu başlıklar İnan'ın uzun ve titiz çalışmalarıyla detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Eserin sonuna ek olarak bibliyografya, indeks, "balbal" terimi üzerine önemli bir açıklama, basıma girmemiş bibliyografyalar, kısaltmaların açıklaması ve çeşitli resimler ek olarak konulmuştur.

I. Tarihte Şamanizm

Bu bölümde Abdülkadir İnan, Eski Türk dini ve mitolojisi hakkında Çin, İslâm ve Batıdaki kaynaklardan yararlanarak Türk kavimlerinin dinleri, örf, âdet ve inanmaları hakkında önemli tespitler yapmaktadır. Son dönemlere kadar muhafaza edilmiş olan eski dini telakkilerin ve geleneklerin menşelerini araştırılmış, ta İskit ve Hun (H'yungnu) devirlerinden başlayıp Orta Asya'yı ve Doğu Avrupa'yı bir bütün olarak ele alarak yüzyıllara göre Şamanizm'in tarihi gelişimi, yaşanma biçimleri detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

Daha önce Şamanizm hakkında araştırma yapanlar şamanlığı değişik kavram ve terimlerle vermiş, Şamanizm'in yayıldığı ve yaşandığı yerleri sınırlı tutmuşlardır. İnan bu görüşe karşı çıkarak, Şamanizm'in Türklerin eski dini olduğunu, yüzyıllarca Türkler arasında yaşandığını, Arap ve batılı bilim adamlarının çalışmalarından faydalanarak bütün Türk kavimlerinde tarihte ve bugün etkili olduğunu ortaya koymaktadır

Yine İnan'ın Çin kaynaklarına dayanarak verdiği bilgiye göre III - VII. yüzyıllarda Zerdüştizm, Budizm, Hıristiyanlık ve Manihaizm Orta Asya'nın muhtelif bölgelerinde sağlamca yerleşmiş buna rağmen VI. yüzyılda büyük Türk devletini yeniden kuran Şamanist boyların yetiştiği Gök Türk sülâlesi devlet idaresinde millî yazı

ve millî dil kullanacak derecede bilinçli bir milleti, bir devleti ortaya çıkardığını bu başlık altında kaydetmektedir.¹¹⁵

İnan'ın bu bölümde üzerinde durduğu Şamanizm'in, tarihi gelişimini şöyle devam ettirmektedir. *“Gerek tarih kaynaklarından ve gerek bıraktıkları yazıtlardan anlaşıldığına göre Gök-Türk hakanları ve bunların idareleri altında bulunan Türk boyları, batıdaki şehirli Türklerin bir kısmı müstesna, hep Şamanist idiler.”*

İnan, Başkurt Şamanizm'ine dair İbni Fadlan'dan bazı bilgiler de vermektedir. Bu malûmata göre “Başkurtlar kış, yaz, yağmur, rüzgâr, ağaç (orman), hayvan, insan, su, gece, gündüz, ölüm, hayat ve yer gibi varlıkların her biri için ayrı ayrı birer tanrı bulunduğuna, en büyük tanrının da gökte yaşadığına inanırlardı. Ağaçtan "fallus kadar" bir nesne yapıp onu (bir yere) asarlar, sefere çıkarken veya düşmanla karşılaşırken onu öper ve ona secde ederlerdi”. Oğuzlar ve Başkurtlarla komşu olan Hazarların hakanı ve aristokrat sınıfı yahudi dininde idiler. Halk tabakasının inançlarına dair bilgimiz yoktur. Gardizî'ye göre *"hakan ve emirler yahudi dininde, kalanları Oğuz dinine benzer bir dinde idiler"*.¹¹⁶

Abdülkadir İnan, Müslüman coğrafyacıların o veya bu Türklerden bahsederken Budist veya Hıristiyan olduklarını, Tokuz-Oğuzların Manihaist olduklarını açıkça bildiklerini fakat bu dinlerden hiç birine mensup olmayan türlü Türk boylarından bahsederken "şuna inanırlar, buna inanırlar" demekle iktifa eder, Şamanizm'in bir "dinî sistem" olduğunu kabul etmediklerini belirtmektedir. IX -X. yüzyıllarda Yedisu'da ve Sırderya ırmağının doğu bölgesinde hâkim olan Karluk Türklerinin yanmayan ağaçtan yapılmış tapınakları bulunduğunu, duvarlarında eski hakanların suretleri tersim edilmiş olduğunu X. yüzyıl seyyahlarından Ebu Dülef haber vermektedir.

Yine İnan XII yüzyılda Şamanizmden bahseden kaynakları şöyle sıralamaktadır. *“Moğol istilâsından sonra yazılan kaynaklarda şamanizme dair malûmat daha çoktur. Alâeddin Cüveynî, Ermeni tarihçisi Kiragos, Reşidüddin, Plano, Karpini, Rubruk, Marko Polo ve başka müellifler Moğolların ve onlarla beraber gelen Türk boylarının görenek ve geleneklerinden bahsederken şamanizm hakkında malûmat vermişlerdir. Cengiz Han'ın Moğolları ve bunlara iltihak eden kuzeyli Türk ulusları şamanist idiler”.*

“Moğolistan'daki bazı boylar arasına hıristiyanlık sokulmuş olmakla beraber bu din ancak bir sözden ibaret olmuştur. Bununla beraber Cengiz ve oğulları devrinde

¹¹⁵ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 3- 4

¹¹⁶ İnan, s. 6-9

iptidaî şamanizmin mümessilleri olarak Kuzey ormanlarında yaşayan kavimlerden Uryankıt'lar sayılırdı. Bu kavim Gök Türk yazıtlarındaki Kurikan'ların torunları ve bugünkü Urenha ve Yakut Türklerinin ataları sayılmaktadır. Reşidüddin'in verdiği malûmata göre Cengiz Han'ın Sol Kol beylerinden biri olan Odacı bu Uryankıt'lardandı. Radloff'un fikrine göre bu Odacı adı uygurcada ve başka Türk lehçelerinde tabip (der Arzt) anlamına gelen "otaçı"nın kendisidir. İptidai şamanizmde tabib ile şamanın aynı şahıs olduğu malûmdur. Moğol istilâsı devrinde Bozkır Moğollarının Uryankıtları koyu şamanizmin mümessili saymaları gösteriyor ki Cengiz'in çevresinde toplanan Türk ve Moğollar bile başka dinlerin tesirine maruz kalmışlar, orman şamanizminden az çok uzaklaşmışlardı. Bununla beraber Moğol istilâsı Orta Asya ve Volga havzası müslümanlarında, ölmek üzere bulunan, şamanizm kalıntılarının tekrar canlanmasına sebep olmuştur.

Moğol devrinde şamanizm üç büyük dinin, İslâm, hıristiyanlık ve budizmin mücadelelerine saha oldu. Orta Asya'da ve İran'da hıristiyanlık XIV. yüzyılda İslâm dinine mağlûp oldu. Hıristiyanlık iç Moğolistan'da ve Yedisu'da mezar taşlarından başka hiçbir iz bırakmadan çekilip gitti. Moğolistan'da budizm zafer kazandı. Şamanizm, budizm ve İslâm dinlerine bir sürü kalıntıları bırakarak ancak Sibiryâ ormanlarında ve Altay dağlarında barınabildi.”¹¹⁷

II. Dünyanın ve İnsanların Yaradılışına Dair Efsaneler

Bu bölümde Abdülkadir İnan, her kavmin kozmogonisi olduğu gibi eski Türklerin de kendilerine ait yaradılış efsaneleri olduğu fakat türlü türlü dinlerin getirdikleri yabancı kozmogonilerin –Hint, İran, Yahudi- tesirleri altında kalan Türk kozmogonisinin kendi özelliklerini kaybettiğini anlatmaktadır. Bu bölümde Radlof tarafından derlenen Altay Yaradılış efsanesinde verilmekte, dünyanın yaratılışına dair inançlar ele alınmaktadır.

Mesela İnan'a göre, Gök-Türk yazıtlarındaki "yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer kılındığı zaman ikisinin arasında kişiöğlü yaratılmış" cümleleri, "Manas" destanındaki "yer yer olduğu zaman, su su olduğu zaman" mısraları eski Türk kozmogonisinden kalmış izler ve hatıralardır.¹¹⁸

¹¹⁷ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 9–12

¹¹⁸ İnan, s. 15-21

III. Tufan Efsanesi

Bu başlıkta Türklerin Nuh Tufanıyla ilgili efsanelerin kaynakları verilmiştir. İnan'a göre Türkler Tufan Efsanesini Müslümanlardan ve Yahudilerden almış, kendi tanrılarında da çeşitli özellikler katıp süsleyerek anlatmışlardır. Ayrıca bu bölümde Verbitskiy'nin ve Anohin'in Altaylardan, Potanin'in Tubalardan derlediği efsanesine ait varyantlar da verilmiştir.

IV. Dünyanın Sonu- Kıyamet (Kalkançı Çak)

Abdülkadir İnan bu bölümde eski Türk dininde kıyamet ile ilgili düşünce ve inanışlarını hakkında bilgi vermektedir. *“Altaylı Şamanistlere göre bir gün bu dünyanın sonu gelecektir. Bu güne de “kağlançı-çak” derler. Kağlançı-çak inanışına göre zaman ilerledikçe kişiöğlü azacak ve Tanrı-Ülgen insanlardan uzaklaşacak. Kötülük tanrısı Erlik ve arkadaşları gelecek ve insanlar Ülgeni unutacaklar. İyilik tanrıları insanları iyiliğe, kötülük tanrıları kötülüğe götürmeye çalışırken savaşacaklar ve herkes bu savaşta ölecek. Nihayet Tanrı Ülgen kalacak ve “ölüler kalkınız” diyecek. Bütün ölüler tekrar dirilecek.”*¹¹⁹

V. Tanrılar ve Ruhlar

Bu bölümde ilk olarak Tanrı kelimesinin Türklerdeki karşılıkları ile onlara ibadet etme şekilleri ele alınmıştır. Daha sonra iyi ruhlar –Ülgenin oğulları ve kızları, Umay, Ayısıt, Ana Meygel- vd, kötü ruhlar- Erlik, Arsen Dalay, Erlik'in kızları ve Oğulları-hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

İnan. “Türklerde büyük tanrı, Tengri ya da Gök Tanrı kelimeleriyle anılmıştır. Diğer tanrılarla “yer”, “gök”, “su” gibi karıştırılmadan kullanılmıştır”. İnan'a göre Türkler büyük imparatorluk döneminden X. Yüzyıla kadar Gök Tanrı inancına bağlı kalmışlardır. Altay ve Yakut Şamanlarının da tanrı için Ülgen, Kayrakan kelimelerini kullandıklarını ve onlara secde edip kurban kestiklerini bildirmektedir. Ayrıca Gök Tanrı için “tengri, tengere, tangrı, tangara, ture” kelimelerini kullandıklarını da belirtmektedir.

¹¹⁹ İnan, , s. 24-25

İnan, Oğuzların İslamiyeti kabul ettikleri dönemlerde de Büyük Tanrı için ellerini açıp semaya bakarak dua ettiklerini, Gök Tanrı inancının hala devam ettiğini vurgulamaktadır.

“Altay ve Yakutlarda iyi ve kötü ruh inancı vardır. Ülgenin oğulları ve kızları vardır. Bunlar göklerde bulunurlar. Ülgene diğer ruhlarla beraber hizmet ederler. Yayık insanlarla Ülgen arasında vasıta görevi yapar. Kamları göklere Ülgenin yanına o çıkarır. Şamanistlerde bunların dışında birkaç iyi dişi ruhlar da vardır. Altaylarda Umay, Ana Maygel, Yakutlarda Ayısıt. Umay Altaylılara göre çocukları ve hayvanları koruyan yardımcı dişi ruh tanrıdır.”¹²⁰

Abdülkadir İnan, Türklerdeki Hüma kuşu efsanesiyle Yakutların “İmı” ruhu hakkında söyledikleri efsanenin birbirine çok benzediğini de söylemektedir.

İnan’a göre Umayın ya da Yakutlardaki Ayısıt’ın doğum yapan kadınlara yardım ettiği, çocukları koruduğu inancı bir kült olarak devam etmektedir.

İnan, Şamanistlerin güneş ya da ay tutulmalarını kötü ruhlarla mücadele saydıklarını da burada belirtmektedir

VI. Şamanizmde Put-Fetişler

İnan, bu başlıkta Türklerin çeşitli ruhlar için “töz-tös, ongonlar” yapıp atalar kültünü yaşattıklarının tarihi belge ve kaynaklarla açıklamakta, bunların çeşitli Türk boylarında ve Moğollarda savaş sırasında kullanıldığını belirtmekte, ağaçlara bağlanan paçavra, kıl, tüy gibi fetişlerin de bu geleneğin devamı olduğunu söylemektedir.

VII. Yer-Su Tanrıları

Bu başlık altında Şamanizm’deki Dağ Kültü ve Ayinleri, Oba Kültü ve Ayinleri, Orman ve Ağaç Kültü vb.konular işlenmektedir.

VIII. Ateş ve Ocak

İnan bu bölümde ilk olarak ateşin insanoğluna öğretilmesine dair bir efsanesiyi vermektedir. Daha sonra Altay Türklerinde ateşin Ülgen tarafından gönderildiğini, “ona kötü söz söylenmez, su dökülmez ve onunla oynanmaz” inancının olduğunu hala ateş falına bakanların bulunduğu bahsederek, Müslüman Türkler ile Altaylılarda kötü

¹²⁰ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 28-41

ruhları alazlamayla kovma alışkanlığının muhafaza edildiğini ayrıntılı olarak anlatmaktadır.

IX. Şaman-Kam ve Hayatı

Abdülkadir İnan burada “Kam, Şaman” kelimelerinin anlamlarını, Türk boylarında yüzyıllara göre geçirdiği değişiklikleri ve bilim dünyasındaki etimolojik araştırmaları açıklamaktadır.

X. Şaman Cübbesi, Külâhı ve Davulu

Bu bölümde Şaman cübbe, davul ve külâhın hangi şekilleri aldığı anlatılmaktadır. Ayrıca şamanın giymiş olduğu cübbelere ”manyak arula” denildiğini kaydetmektedir.

XI. Ayin, Tören ve Bayramlar

Bu bölümde, Şamanist Türk kavimlerinin ayin ve merasimleri iki ana başlık altında incelenmiştir. Belirli gün ve zamanlarda yapılması gerekenler ve Tesadüfî olaylar dolayısıyla yapılması gerekenler. Belirli günlerde yapılan ayinler ilkbahar, yaz ve güz mevsimlerinde yapılanlardır. Bunlar Çin kaynaklarının da belirttiği gibi resmi Türk bayramlarıdır. Tesadüfî olaylar karşısında yapılanlar ise “göçürme”, “alazlama”, “uçuklama” ayinleridir.

XII. Şaman Dua, İlahi ve Afsunları

Burada İnan, Anohin, Radlof, Verbitski, gibi bizzat Şman ayinlerine katılan araştırmacıların görüşlerine yer vermiş ve çeşitli dua metinlerini de örnek olarak okuyucuya sunmuştur.

XIII. Falcılık ve Kehanet

İnan bu bölümde, falcılığın Şamanizm’in başlıca unsurlarından birisi olduğunu söylemektedir. O, hem Dian-ı Lügat-it Türk’e hem de diğer eski Türk kaynaklarına dayanarak fal ve kehanette bulunmanın eskiden beri Türk halkları arasında yaşadığını bildirmekte, kürek kemiği ve koyun tezekleriyle fal açanlar hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.

XIV. Yada (cada, yat) Taşı ve Yağmur Duaları

Abdülkadir İnan, bu bölümde (yâda-cada) taşının Tanrı tarafından Kağana hediye edildiğini, bu taşın yağmur, kar vb. tabiat olaylarını etkilemek için geçmişten bugüne kullanılageldiğini anlatmaktadır. İnan, ilgili başlığın ilerleyen bölümlerinde bu taş hakkındaki ilk bilgilerin Çin yıllıklarına dayandığını, İslami devirlerde bu taşın” yağmur taşı” adını aldığını savunmaktadır. Özellikle İslam öncesi ve sonrası Türk kavimlerinde kuraklık mevsimlerinde yağmur duasına çıktıklarında bu taşı sıkça kullandıklarını anlatmaktadır.

XV. Evlenme ve Doğum

İnan evlenme ve doğum başlığında; şamanların kız kaçırma, evlenme ve doğum olaylarında üstlendikleri görevler hakkında bilgiler vermektedir.

XVI. Ölüm ve Ölüler Kültü

İnan bu bölümde, ilgi çekici bilgiler vermektedir. O, Eski Türklerin can ve ruh mefhumunu tin yani nefes kelimesiyle ifade ettiklerini söylemektedir. Eski Orta Asya ve diğer Türk kavimlerinin ölü gömme törenleriyle ilgili ilk bilgilerin Çin yıllıklarına dayandığını savunan yazar, özellikle Göktürkler ile ilgili ölü gömme merasimleriyle ilgili kayıtların Çin kaynaklarında sıkça geçtiğini belirtir. İnan bu başlıkta Eski Türklerin ölülerini gömdükleri mezarlara “*kurgan*” adını verdiklerini ve ölü gömme törenlerine ise “*yuğ*” dediklerini Çin yıllıkları, İbn-i Fadlan, Kaşgarlı Mahmut vb. kaynaklara bağlı olarak ifade etmektedir.

XVII. Burhanizm(Şamanizmi İslah Teşebbüsü)

İnan burada, Şamanizmin eski çağlarda ıslah teşebbüsünün olup olmadığı konusunda pek bilgi bulunmadığını, çağdaş Şamanizmi ıslah ederek zamanın isteklerine uydurmak teşebbüsünün XX. yy.ın başlarında Altaylılar etrafında görüldüğünü, BU hareketin Rus etnografya edebiyatında Burhanizm adının verildiğini ifade etmektedir. Bu hareketin Rus sömürgeciliğine karşı başlatılmış olan başkaldırının bir ideolojisi olarak görüldüğünü anlatmaktadır.

XVIII. Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları

Son bölümde İslam dinini kabul eden Türkler ve diğer Altay kavimlerin eski dinlerinden kalan birçok inanç, gelenek ve ayinlerini yeni dine taşıdıklarını örnekleriyle okuyucuya sunulmaktadır.

2.1.6. Kur'anı Kerim'in Türkçe Tercümeleri Üzerinde Bir İnceleme (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara 1961, 55 s.)

İnan'ın Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Heyetinde görev yaptığı sırada hazırladığı bir eseridir. Eserin başındaki sekiz sayfalık girişte, Türklerin tarih boyunca inandıkları ve İslâmiyet'e kadar temasta buldukları dinler, İslâmla temasları ve İslâmlaşmaları hakkında bilgi vermektedir. Birinci bölümde; Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye En Eski Tercümeleri başlığı altında o güne kadar bilinen en eski dört Kur'an tercümesi tanıtılmaktadır. Bunlar “*Sovyet R. İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi nr. 73, Millet Ktp, Hekimoğlu Ali Paşa nr. 951 ve Manchester kitaplığındaki nüshalardır.*” Anadolu Beyliklerinde ve Osmanlı Türk Devletlerinde Oğuz Türkçesiyle Kur'an Tercümeleri başlığı altında ise Anadolu beylikleri döneminde yapılan genellikle Fatiha, Tebareke, İhlâs gibi kısa surelerden oluşan ilk tefsirler hakkında bilgi verilmektedir.

İkinci bölümde “Osmanlı”-Oğuz Türkçesi'ne Kuran-ı Kerim'in Tercemeleri başlığı altında, bu dönemde yapılan pek çok tercümenin aslında Orta Asya'dan gelen tek bir nüshaya dayandığı mukayeseli olarak açıklanmaktadır. Eserin sonuna Kur'an Tercümesine örnek dokuz sayfalık bir Osmanlıca metin eklenmiştir.

2.1.7. Hurafeler ve Menşeleri (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara 1962)

İnan'ın Diyanet İşleri Başkanlığında görevli iken hazırladığı bu küçük kitapta, eski Türklerde din, Türklerin İslâm dünyası ile temasları ve Türklere ait cahiliye döneminden kalma kalıntılar, batıl inanç, örf ve âdetler vb. konular işlenmektedir.

2.1.8. Eski Türk Dinî Tarihi (Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul 1976, XVI + 256 s)

A. İnan'ın ölümünden sonra Hikmet Tanyu tarafından hazırlanan bu eser, İnan'ın daha önce yayımlanmamış Türk Dini Tarihi'ne ait uzun bir makalesi ile Hurafeler ve Menşeleri, Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar vb. dinler tarihi ve dini folklorla ilgili diğer makalelerden oluşmaktadır. (1-61 s.)

İlk defa yayımlanan kısımda; eski Türk dini tarihi, eski Türklerde tengriler panteonu (Tengri-Tanrı-bir tanrı- Allah, ülgen, umay, iki tanrıça - iki ruh, kötü ruhlar - erlik, yer-su kültü ve ruhlar, kutsal dağlar, ağaç ve orman kültü, su-pınar-ırmak-gölkaya kültü, ateş ve ocak kültü), dini törenler, kam, şaman, puta tapılır mıydı? ve ölüyü anma; yug gibi konular işlenmiştir.

Daha önce neşredilmiş olanlardan A.V. Anohin'den çevrilen Altay Samanlığına Ait Maddeler (s. 61-129); Divanü Lugat-it Türk'de Şamanizme Ait Kelimeler (s. 129-136); Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler (s.136-166); Başkurt Türklerinde Şamanizm Kalıntıları (s. 161-166); Ziya Gökalp ve Yakut-Altay Folkloru ile Diniyatı (s. 166-171); Hurafeler ve Menşeleri (s. 174-201); Cahiliye Devrinden Kalıntılar (s. 201-235); Sibiry'a'da İslâmiyet'in Yayılışı (s. 235- 248); Ali Şîr Nevaî ve Folklor (s. 249-253) ; tahliller ve tenkitler (s. 253-256) adlı çalışmaları yer almaktadır.

2.1.9. Makaleler ve İncelemeler I, (TTK Yayını, I. Baskı Ankara 1968, 712 s. III. Baskı 1998, 712+9 s.)

Abdülkadir İnan'ın yazdığı makalelerin önemli bir kısmının derlenip sınıflanması ile ortaya çıkmıştır. Bu kitap, İnan henüz hayatta iken Saadet Çağatay tarafından hazırlanmıştır. Eserin baş kısmında S. Çağatay'ın önsözü ile Hikmet Tanyu'nun yazdığı İnan'ın hayat hikâyesi, o güne kadar yazdığı eser ve makalelerin yayın tarihine göre bir listesi yer almaktadır (s. XV-XXXVII). Sonunda eser, kişi, yer, millet, kavim, kabile, soy, madde ve dil adlarını içine alan genel bir indeks vardır (s. 657-712).

Eser altı ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm Türk kavimlerine ayrılmıştır. Burada, Türk kabile isimleri, Karaman İsmi, Gaziantep'teki Elbeyliler, Beltir, Türkler Beltir Türkleri, Yakut (Saha)

Türkleri, Tuba (Urenha) Türkleri Altay-Yenisey Türkleri, Altay ve Yenisey Türklerinin Tarihi, Kırgızlar, Karakalpaklılar, Sagay Türkleri (Abakanlılar), Ongutlar'ın Menşei Meselesi, Nayman Boyunun Soyu Meselesi, Anadolu'nun Toponomisi ve Türk Boylarının Adları Meselesi'ni konu alan on sekiz makale yer almaktadır. (s. 1–68)

Destanlara ayrılan ikinci bölümde, Türk Rivayetlerinde "Bozkurt", Orta Türk Destanları ve Kırım I, Orta Türk Destanları ve Kırım II. Adil Sultan, Kırgız Dil Yadiğârlarından "Manas" Destanı, Manas Destanı'nın Yeni Toplanmış Metinlerinden Bir Parçanın Rusça Tercümesinden

Kırgız Dil Yadiğârlarından Manas Destanı I, Manas Destanı II, "Manas" da İdeoloji ve Kahramanlar, Manas Destanında Aş-yog Merasimi, Manas Destanı Üzerine Notlar, Manas Destanında Görülen Muhtelif Tabakalar, "Kitab-ı Dede Korkut" Hakkında, Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motiflere ve Kelimelere Ait Notlar, Epope ve Hurafe Motiflerinin Tarih Bakımından Önemi, Karacaoğlan'a Dair, Oğuz Destanındaki İrkıl Ata, Destan-ı Nesl-i Cengiz Han Kitabı Hakkında, Mir Ali Şir Hakkında Farsça Bir Hikâye, İt Başlı Kurt Efsanesi, Türk Destanlarına Genel Bir Bakış, Türk Destan ve Masallarında "Kırklar" Motifi üzerine yazılan yirmi yedi makale vardır (s. 69–240).

Folkloru ayrılan üçüncü bölümde, "Orun" ve "Ülüş" Meselesi, Tepsi ve Kağrı, Maddî Kültüre Ait İki Kelime, Al Ruhı Hakkında, Ongun ve Tös Kelimeleri Hakkında, Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın, Kazak-Kırgızlar'da "Yeğenlik Hakkı" ve "Konuk Aşı" Meseleleri, Doğu-Türk ve Moğol Folklorundaki "Erdene" Kelimesine Dair, "Adaş" ve "Sağdıç" Kelimelerinin En Eski Anlamları, Göçebe Türk Boylarında Evlâtlık Müesseseleriyle İlgili Gelenekler, Eski Türklerde ve Folklorunda "Ant" , Eski Türklerde Teslim ve İtaat Sembolleri, Güvey, Türk Düğünlerinde Exogamie izleri, Türk Folklorunda Simurg ve Garuda, Codex Cumanicus Bilmecelerine Dair, Altay Türklerinde Kadınlar Diline Mahsus Sözler, Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair, Türlü Törenlerde Ters Giyme Âdeti gibi on sekiz makale vardır (s. 241-387).

İnanç ve akidelere ayrılan dördüncü bölümde Türk Şamanizmi Hakkında, Umay İlahesi Hakkında, Altay Samanlığına Ait Maddeler, İslâm Türklerinde Şamanizm Kalıntıları, Altay-Yenisey Şamanlığında Eski Unsurlar, Yakut Şamanizmindeki İJA KİİL, Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları, Yağmur Duası Çömçe Gelin,

İslamlarda Mervaniler Mezhebi, Eski Türklerin İnançları Hakkında Birkaç Söz, Türklerde Su Kültü ile İlgili Gelenekler olmak üzere on iki makale vardır.¹²¹

Beşinci bölümde Altay Dağlarında Bulunan Eski Türk Mezarları, Türkistan'da ve Altaylar'da Son Yıllarda Yapılan Arkeoloji Araştırmaları, İkinci Pazırık Kurganı, Moğolların Gizli Tarihi, Türkistan'da Yeni Arkeolojik Keşifler, Ani Kitabesi, 17'nci Asırda Özbek Hanları Saraylarında Merasim, "Türkmen Tarihine Ait Taslak", Ulug Beg'in Sikkeleri, IX. ve X. Asırlarda İtil ve Bulgar'ın Tarihî Topografisi Meselesine Dair, "Gûr-i Emîr" Türbesinde Timur'un ve Ahfadının Mezar Kitabeleri gibi arkeoloji ve tarihe ait on bir makale vardır (s. 497–610).

Altıncı bölüm; Koton Türklerinin Hunker, Kunker Kelimesi Hakkında, 'Oba', 'Obo' Sözlere Hakkında, 'Ink' mı? 'Idık' mı?, Tarihte ve Folklorunda Balkan, 'Ulus' Terimi Üzerine, Börü=Kurt ve Yok=Hayır Kelimeleri Üzerine, Türk Etnolojisini İlgilendiren Birkaç Terim Kelime Üzerine, "Han-ı Yağma" Deyiminin Kökeni, Farsça Ark-Erk, "Kal'e" "Citadel", Yaksart-Sırderya gibi kelimelerin açıklamasını yapan on makalelik kelime izahlarına ayrılmıştır (s. 611 -655). Elli yedi sayfadan oluşan indeks bölümü ile bitirilmiştir.

2.1.10. Makaleler ve İncelemeler II. Cilt (TTK Yayını, I Baskı Ankara 1989, 417 s. II Baskı 1998, 417 s.)

Bu cilt Hikmet Tanyu'nun düzenleme ve yardımlarıyla oğlu M. Yaşar İnan tarafından yayına hazırlanmıştır.

Eser, Abdülkadir İnan'ın oğlu Mustafa Yaşar İnan'ın yazdığı önsözle başlamaktadır. Önsözde M.Yaşar İnan, eserin yazılma amacından bahsederek eserin yazılmasında, düzenlenmesinde katkıda bulunan Saadet Çağatay'a, Hikmet Tanyu'ya ve kendi çocuklarına teşekkür dileklerini bildirmiştir.

Birinci bölümde dil ve edebiyat üzerine makaleler yer almaktadır: Çağatay Yazı Dilinin Kuruluşu Tarihine Dair Düşünceler, Çağatay Edebiyatı Üzerine Bir Konferans, Karışık Lehçelerle Yazılan Türkçe Eserler, Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Üzerine Notlar, Kutup'un Hüsrev ü Şirin'inden Örnekler, Kazak ve Kırgız Yazı Dillerinde Dudak Benzeşmesi Meselesi, XIV-XVII. yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-

¹²¹ İnan, *Makaleler ve İncelemeler I*, TTK Yayınları, Ankara 1998, s.389–495

Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve Halis Türkçe, Ebülğazi Bahadır Han ve Türkçesi, Türk Kavimlerinin Halk Edebiyatında Rus İstilâsının Yankıları, Kayıtbay'ın Türkçe Duaları, Eski Türkçe Üç Kur'an Tercemesi, Şeybanlı Özbekler Çağına Ait Bir Çağatayca Kur'an Tefsiri, Kur'an'ın Eski Türkçe ve Oğuz-Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar, Kur'anı Kerim'in Türkçe Tercümelere Üzerine Bir İnceleme, Dış Türklerde Elli Yıl Önce Yazı Dili Meselesi ve Türk Yazı Dili Tarihinden Notlar olmak üzere on altı makale vardır.

İkinci bölümde destanlara yer verilmiştir. Millî Tarihimiz ve destanlarımız Millî Kültür Tarihi Araştırmaları Bakımından Destanlarımızın Önemi, Göçebe Türklerin Destanlarının Karakteri, Göçebe Türklerin Destanlarında Kahramanların Doğumları, Ad Almaları ve Başka Hususiyetleri, Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motifler ve Kelimelere Ait Notlar oluşan dört makale yer almaktadır.

Folklor bölümünde, Eski Türklerin maddi manevi kültürlerini ele alan makalelerden oluşmaktadır. Beltir Türklerinin Gök Tanrıya Kurban Töreni; Yasa, Töre-Türe ve Şeriat; Türklerde Demircilik Sanatı (Tarihte ve Folklorunda), Ziya Gökalp ve Türk Folkloru, Z. Gökalp ve Yakut-Altay Folkloru ile Diniyatı adlı beş makale vardır.

İnançlar ve akideler bölümünde, Dede Korkut Kitabındaki Eski İnançlar ve Gelenekler ile Türk boylarında Dağ, Ağaç (Orman) ve Pınar Kültü adlı iki makale vardır.

Tarih, Arkeoloji bölümünde on bir makale bulunmaktadır. Altay'da Pazırık Kazısında Çıkarılan Atların Durumu, Türklerin Defin Törenleri Bakımından Açıklama, Orta Asya'da Türk Kültürü, Sibirya'da İslamiyet'in Yayılışı Dandanakan'dan Malazgirt'e, Şark Klasik Edebiyatında Türkler ve Türk Ordusu, Fuat Köprülü ve Sovyet İlimler Akademisi, Rus İhtilali Tarihinde "Proletkuit", Rusya Sömürgeleri Müslümanlarının İstiklâl Hareketleri Tarihinden, XIII. yüzyıla Ait Türk Harfleriyle Yazılı Bir Yazı, Tuğ - Bayrak (Sancak). Orta Asya ve Anadolu'da Eski Çağlara Ait Kalıntılar ve Araştırmalar üzerine yazılmış makaleler yer almaktadır.

Altıncı bölümde bazı kelime izahlarına yer vermiştir, Tarla ve Darı Kelimeleri Üzerine, Gerçek Kelimesi Üzerine Not, "Divanü Lugat-it Türk" de Şamanizme Ait Kelimeler'i açıklayan üç makale bulunmaktadır.

Bibliyografya bölümünde ise on dört tanıtma yazısı yer almaktadır. S. E. MALOV; Ali Rıza YALMAN. A. YAKUBOVSKİY; Doğuda Feodalizm. Altın Ordu Payitahtı, Bereke'nin Sarayı, N. İ. AŞMARİN; Çuvaş Dili Lügati, Orta Asya'da

Muğkale Hafriyatında Bulunan Vesikalar, "Soğdiyskiy SBORNİK". Trudi Otdela İstorii Kulturi İiskusstva Vostoka. Alişîr NEVÂÎ, W. TİESENHAUSEN, Altınordu Tarihine Ait Materyeller Dergisi, Dr. Hamit Zübeyr KOŞAY; Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme. Trudı KURGİZKOY; Arheologo-Etnogra-Ficeskoy Ekspeditsii. E.K. Pekarskiy; Yakut Dili Lügati. A.D. GRAÇ, Drevnetürkskiye İzvayaniya Tuvi. Evliya Çelebi'nin "Heşdek"leri Hangi Ulus? bu bölümün makaleleridir.

Kitabın sonunda ise 134 sayfalık dizin vardır.

2.1.11. Manas Destanı (I. Baskı, Kültür ve Turizm Yayınları, Ankara 1985, 198 s. ; II. Baskı, Millî Eğitim Basım Evi, İstanbul 1992, 183 s.)

Radlof 'un derlediği ve İnan'ın Türkiye Türkçesine aktardığı bu eserin baş kısmında Manas Destanı'nın nüshalarını, üzerindeki çalışmaları belirten beş sayfalık önsöz, sonunda ise üç sayfalık bir sözlük yer alır. Esas destan ise Kalmuk Han, Alevke (Alööke)'nin Kırgızları Yağma Etmesi; Manas'ın Dünyaya Gelişi, Şooruk Han'ın Kırgızlara Karşı Savaşı, Almabet'in Kıpçak Beyi Er Gökçe'ye Gelişi, Alp Almabet'in Manas'a Gelişi, Manas'ın Kanıkey ile Evlenmesi, Son Savaş, Manas Alp'in Ölümü ve Semetey'in Hayatı ve Ölümü olmak üzere sekiz bölümden meydana gelmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABDÜLKADİR İNAN'IN ESERLERİ

3.1. KİTAPLARI

- A. İnan, (çev) A. Samoyloviç, Türkistan Sanatkârları Risalesi, İktisat Matbaası, İstanbul 1929.
- _____ Birinci İlmî Seyahata Dair Rapor, İktisat Matbaası, İstanbul 1930.
- _____ Türk Edebiyatı, Devlet Matbaası, İstanbul 1934.
- _____ Türkoloji Ders Hülâsaları, Devlet Basım Evi, İstanbul 1936.
- _____ Güneş Dil Teorisi Üzerine Ders Notları, Devlet Basım Evi, İstanbul 1936.
- _____ (Çev.) B.Y. Vladimirtsov. Moğolların İçtimâî Teşkilâtı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1944.
- _____ Tarihte ve Bugün Şamanizm, TTK Yayınları, Ankara 1954.
- _____ Kur'an-ı Kerim Türkçe Tercümeleri Üzerinde Bir İnceleme, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara 1961.
- _____ Hurafeler ve Menşeleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara 1962.
- _____ Makaleler ve İncelemeler I, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- _____ Manas Destanı, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1972.
- _____ Eski Türk Dinî Tarihi, Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul 1976.
- _____ Makaleler ve İncelemeler II, TTK Yayınları, Ankara 1998.

3.2. YAZILARI

1908-1909

1. Abdülkadir İnan, "Başkurtlarda Toprak Meselesi", Vakıf 1908
2. "Başkurt Ulemâsı", Vakıf, Orenburg 1908

1910-1919

3. "Kırgız Dalasından", Vakıf, Orenburg 1910
4. "Kırgız Sahralarından", Tarîfî'l-Müslimin, C.I, S.12, İstanbul 1910
5. "Başkurt Caylavunda", Şura, Orenburg 1911
6. "İl Üçün", Şura, Orenburg" 1914
7. "Temirbay Kurayçı", Şura, 1915
8. "İşte Sana Pompeyin Son Günleri", Şura, Orenburg 1915
9. "Kaçkın", Şura, Orenburg 1916
10. "Ület", Şura, Orenburg 1916
11. "Uralkayımız Üstünde", Başkurt, Orenburg 1917

1920-1929

12. "Sarı Arkadan Kelemin", Akyol, Taşkent 1921
13. "Başkurt tarihinden", Akyol, Taşkent 1921
14. "Volga Boyunda İslam-Türk Harsiyle Mücadele", Yeni Kafkasya, C. I, S. 4, 1924
15. "Rusya Türklerinde Millî Hars Mes'alesi", Yeni Kafkasya, C. II, S.12, 1924
16. "Türklerde Kabile İsimleri", Türkiyat Mecmuası, C. I, 1925, s.258-265
17. "Kitab-ı Dede Korkut Hakkında", Türkiyat Mecmuası, C. I, 1925, s.213-219
18. "Hariç Türklerde Hars Meselesi", Yeni Kafkasya, C. II, S.14, 1925, s.125-127
19. "Altay Samanlığına Ait Mevat", Türkiyat Mecmuası, C. II, 1926, s. 518-522
20. "Türk Şamanizmine Ait", Türk Yurdu, C. I, S.19, 1926, s.26-27
21. "Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın", Türk Yurdu, C. I, S. 22, 1926, s.3
22. "Türk Rivayetlerinde "Bozkurt"", Türkiyat Mecmuası, C. II, 1926, s. 131-137
23. "Yugoslavya'da", Türkiyat Mecmuası", C.II, 1926, s. 622-630
24. "Türkistan Ahvali", Yeni Türkistan, C. I, S. 1, 1927, s.14-15
25. "Özbek İlinde Moskof Rezaletleri", Yeni Türkistan, C. I, S. 4, 1927, s. 26-27
26. "İlmi Haber: Tenbih", Yeni Türkistan, C. I, S. 4, 1927, s.16-19

27. “Kazak - Kırgız İlinde Mefkure Mücadelesi”, Yeni Türkistan, C. I, S. 5-6, 1927, s.16-20
28. “Türkistan Millî Birliğini Takip”, Yeni Türkistan, C. I, S. 7, 1927, s.11-15
29. “Rus Menşeviklerinin Rusyanın İstiklâline ve Milliyet Mücadelesine Dâir Fikirleri”, Yeni Türkistan, C. I, S. 9, 1928, s.15-17
30. “Kazak - Kırgız Ülkesinde Toprak Meselesi”, Yeni Türkistan, C. II, S. 10 -12, 1928, s.5-11
31. “1916 Senesi Türkistan Umumî Kıyımı”, Yeni Türkistan, C. II, S. 14-15, 1928, s.17-19
32. “A, V. Anochin, Altay Şamanlığına Aid Mevad”, Türkiyat Mecmuası”, C. II, 1928,s.26-28
33. “Bozkurt” Hakkında, Türkiyat Mecmuası, C. II, 1928, s.397
34. “Umay İlahesi Hakkında”, Türkiyat Mecmuası, C. II, 1928, s. 444-446
35. “İbn Seb’in”, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, C. II. S.10, 1928, s. 65-86
36. “Şeyh Muhiddin ve İbn Seb’in”, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, C. II, S.10, 1928, s. 87-89
37. “Sivas Halkıyatı: Ana Olmak İhtiyakı”, Duygu ve Düşünce Dergisi, C.1, S.10, 1928, s.10-11
38. “A.A. Semanaov, Pamir İsmailileri Akidelerine Dair”, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, C. II, S. 7, 1928, s. 81-88
39. “İktisadi Bir Adet”, Halk Bilgisi Haberleri, C. 1, S.1, 1929, s. 12-14

1930-1939

40. “Akademisyen V, V. Barthold”, Emel, C. II, S.24, 1930, s. 264 – 265
41. “A, A. Semenov, Küçük Asya Yezidilerinde Şeytana Tapma”, İstanbul Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, C. II, S. 12, 1930, s.29-31
42. “Karacaoğlan’a Dair”, Halk Bilgisi Haberleri, C.I, S.10, 1930, s.123
43. “Köroğlu'na Ait Kitabiyat”, Halk Bilgisi Haberleri, C.I, S. 2, 1930, s. 13-15
44. “Köroğlu'na Ait Notlar”, Halk Bilgisi Haberleri, C. I, S. 12, 1930, s.7-11
45. “Koton Türklerinin, Hunker, Kunker Kelimesi Hakkında”, Halk Bilgisi Haberleri, C. I, S. 5, 1930, s.1-3
46. “Sivas'ta Doğum Âdetleri”, Halk Bilgisi Haberleri, C. I, S.10, 1930, s.6-9

47. “Karaman İsminin İntişar Sahasına Ait”, Halk Bilgisi Haberleri, C. I, S. 6, 1930, s.12
48. “Yağmur Duası(Çömçe Gelin)”, Halk Bilgisi Haberleri, C. II, S.14, 1930, s. 36–39
49. “Tevhit Kelimesinin Tarihi Safhaları”, İstanbul Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, C. 4, S.14, 1930, s.61–72
50. “Ahmet Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri”, Halk Bilgisi Haberleri, C. II, S.16, 1931, s. 93–96
51. “Türklerde Orun ve Ülüş Meselesi”, Türk Hukuk ve İktisat Mecmuası, C. I, S. 2, 1931,s,126–139
52. “Maddi Kültüre Ait İki Kelime: Tepsi ve Kağrı”, Halk Bilgisi Haberleri, C. II, S.18, 1931, s.140–143
53. “V. Bellyaev, Özbek Musikisi”, Atsız Mecmua, C. I, S. 2, 1931,s.17–18
54. “Türkistan Orta-Asya Cumhuriyetleri Nüfusu”, Atsız Mecmua, C. I, S. 4–5, 1931, s. 23–27
55. “Türkmen ve Özbek Musikileri”, Atsız Mecmua, C. I, S. 5, 1931,s.34–37
56. “Sovyet Ülkelerinde Yaşayan Türk Kavimlerine Dair İstatistik Malûmat”, Atsız Mecmua, C. II, S. 18–19, 1931,s.76–79
57. “W, Barthold, Ani Kitabesi (İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet)”, Türk Hukuk ve İktisat Mecmuası, C. I, S.2, 1931, s. 135–159
58. “Etnografya İlmi ve Gençliğin Vazifesi”, Bartın Gazetesi, S. 310, 7 Eylül 1931; S. 313, 28 Eylül 1931; S. 317, 26 Ekim 1931; S. 318. 2 Kasım 1931
59. “Türk Cumhuriyetleri Nüfusu”, Atsız Mecmua, C.II, S.11, 1932, s.111–112
60. “Türk Kavımlarının Halk Edebiyatında Rus İstilâhının İnikası I”, Azerbaycan Yurt Bilgisi, C. I, S.1, Ocak 1932, s.22–26
61. “Türk Kavımlarının Halk Edebiyatında Rus İstilâhının İnikası II”, Azerbaycan Yurt Bilgisi, C. I, S.2, Şubat 1932, s. 49–54
62. “Türk Kavımlarının Halk Edebiyatında Rus İstilâhının İnikası III”, Azerbaycan Yurt Bilgisi, C.I, S. 3, Mart 1932, s.105–111
63. “Türk Kavımlarının Halk Edebiyatında Rus İstilâhının İnikası IV”, Azerbaycan Yurt Bilgisi, C. I, S. 4–5, Nisan-Mayıs 1932, s.170–176.
64. “Türkistan Milli Kahramanları I”, Azerbaycan Yurt Bilgisi”,C. I, S. 6–7, 1932, s.227–232

65. “Türkistan Milli Kahramanları II”, Azerbaycan Yurt Bilgisi”, C. I, S. 8–9, 1932, s.279–285
66. “Türkistan Milli Kahramanları III”, Azerbaycan Yurt Bilgisi”, C. I, S. 10, 1932, s.316–331
67. “Türkistan Milli Kahramanları IV”, Azerbaycan Yurt Bilgisi”,C. I, S. 11, 1932, s.384–387
68. “Ali Rıza (Yalgın), Türkmen Oymakları”, Azerbaycan Yurt Bilgisi, C. I, S. 8–9, 1932, s.310–311
69. “Yaş Türkistan Mecmuasının Bir Makalesi Münasebetiyle”, Azerbaycan Yurt Bilgisi, C. I, S. 10, 1932, s.353–354
70. “Türkistan Milli Kahramanları V”, Azerbaycan Yurt Bilgisi”,C. I, S. 12, 1932, s.434–439
71. “Türkistan Milli Kahramanları VI”, Azerbaycan Yurt Bilgisi”,C. II, S. 15, 1933, s.108–113
72. “XIX. Asır Türkistan Şairi ve Müverrihi Şir Mehmet Munis”, Azerbaycan Yurt Bilgisi, C. II, S. 13, 1933, s.17–20
73. “Lehistan’da Toplanacak Tarih Kongresi Münasebetiyle”, Azerbaycan Yurt Bilgisi, C. II, S. 17, 1933, s.230–234
74. “Cenubi Türkistan’ın İstilâsı Arifesinde”, Azerbaycan Yurt Bilgisi, C.II, S.18, 1933, s.241–242
75. “Türkistan Milli Kahramanları VII”, Azerbaycan Yurt Bilgisi”,C. II, S. 19–20, 1933, s.284–288
76. “Oba Obo Sözleri Hakkında”, Azerbaycan Yurt Bilgisi. C. II, S. 21 -22, 1933, s.377–379
77. “Türk Ülküsü Zaferinin Onuncu Yılı”, Azerbaycan Yurt Bilgisi, C. II, S. 21–22, 1933, s.336–338.
78. “Bayat Kelimesi Üzerine”, Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 4 Mart 1933, s. 4
79. “Ali Rıza (Yalgın), Cenupta Türkmen Oymakları”,Türkiyat Mecmuası, C. III, 1933, s.305–307
80. “Başkurt Türkleriyle Rus Mücadelesi Tarihinden”, Azerbaycan Yurt Bilgisi, C. II, S. 23, 1933, s.406–408

81. “W. Barthold, Didon Hiylesi Masalına Dair”, Halk Bilgisi Haberleri, C. III, S.31, 1933, s.223–226
82. “Al Ruhü Hakkında: Türk Mitolojinde Kötü Bir Ruh”, Tarih -Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, C. I, S. I, Temmuz 1933, s. 160–167
83. “A. Samoyloviç, Cuci Ulusunda Kullanılan Bayza ve Baysa Kelimeleri Hakkında”, Türkiyat Mecmuası. C. IV, 1934, s.305–306
84. “Kazak - Kırgızlarda Halk Edebiyatı”, Çığır, C. II, S. 19–24, 1934, s.6–7
85. “Yakutlar ve Pekarski Lügati”, Azerbaycan Yurt Bilgisi, C. III, S.31 – 32, 1934, s. 296-301
86. “Oğuz Destanı”, Çığır, C. II, S. 21, 1934, s. 69–71
87. “Orta-Asya Türk Boyları Arasında”, Çığır, C. II, S.14, 15, 16. 17, 18, 1934
88. “Ongon ve Tös Kelimeleri Hakkında”, Tarih-Arkeoloji, Etnografya Dergisi, C. 1, S.11, 1934, s.212–213
89. “Şarkî Türkistan”, Ülkü, C.III, S.18,1934, s.449–455
90. “Türk Musikisi ve Etnografyasına Bağlı Birkaç Yakutça Kelime Hakkında”, Müzik ve Sanat Hareketleri, C.1, S.3, 1934, s.7
91. “Kırgız Dil Yedigârlarından “Manas Destanı”, Azerbaycan Yurt Bilgisi, C. 3, S. 31–32, Temmuz-Ağustos 1934, s.257–260.
92. “Destan-ı Nesl-i Cingiz Han Kitabı Hakkında I”, Azerbaycan Yurt Bilgisi, C. III, S. 28, 1934, s.9-14
93. “Destan-ı Nesl-i Cingiz Han Kitabı Hakkında II”, Azerbaycan Yurt Bilgisi, C. III, S. 28, 1934, s.131-135
94. “Samoyloviç, Altay Türklerinde Kadınlar Diline Mahsus Sözler”, Türkiyat Mecmuası, C. IV, 1934, s.303–305
95. “Bir Azeri Bektaşî Şairi”, Azerbaycan Yurt Bilgisi, C. III, S. 27, 1934, s.84–87
96. “Gaziantep Vilâyetinde Elbeyliler”, Halk Bilgisi Haberleri, C. III, S. 40. 1934, s.73–75
97. “Şarkı Altay’da Bulunan İskit Mezarı”, Hâkimiyet-i Milliye, 1934, s. 4699–4721
98. “Türk Mitolojisinde Şerir Bir Ruh”, Tarih - Arkeoloji, Etnografya Dergisi, C.I, S.2 İstanbul 1935,s. 123
99. “Pekarskiy, Yakut Dili Lügati”,Türkiyat Mecmuası, C.III, 1935, s.293-299
100. “Prof. N. Marr”, Akşam, 1935, s.6

101. “Rusça Bir Musiki Kitabı, A. Zateleviç, 250 Kırgız Saz, Piyes ve Ezgileri”, Müzik ve Sanat Hareketleri, C1. S.6-7, 1935, s.7-8
102. “A. Yakubovaskiy, Doğuda Feodalizm, Altınordu Payitahtı Bereke'nin Sarayı”, Türkiyat Mecmuası, C. III. 1935, s. 307 -310
103. “Güneş Dil Teorisi”, Öz Dilimize Doğru, C. 3, S.1, 1936, s.7–10
104. “Güneş-Dil Teorisi Üzerine Notlar”, Ülkü, C. 7, S.34, 1936, s. 214–216
105. “Kırgız Dil Yadiğârlarından: Manas Destanı”, Çığır, C. IV, S.35, 1936, s.36–37
106. “Köy ve Köylüler”, Ülkü, C.6, S. 35, Ocak 1936, s. 375–385
107. “Maynagaşev, Beltirler'de Tanrıya (Gök'e) Kurban Merasimi”, Çığır, C.V, S.52, 1937
108. “Türkolog Radloff”, Varlık, C. 4, S.96, 1937, s.371–372
109. “Beltir Türkleri”, Çığır, C. V, S. 57, 1937, s.43–45
110. “Altay'da Pazırık Hafriyatında Çıkarılan Atların Vaziyetini Türklerin Defin Merasimi Bakımından İzah”, İkinci Türk Tarih Kongresi Zabıtları, 1937, s. 142–151
111. “Dede Korkud Kitabındaki Bazı Motiflere ve Kelimelere Ait Notlar”, Ülkü, C.9, S. 50, Nisan 1937, s.139–140; Ülkü, C.12, S. 71, Ocak - Şubat -Mart 1938, s. 443–446
112. “Yakut (Saha Türkleri”, Çığır, Yıl VI, S.63, 1938, s. 75–77
113. “Folklor; Epope ve Hurafe, Motiflerinin Tarih Bakımından Önemi”, Çığır, C. VI, S. 71 -72, 1938, s. 443–449
114. “And'a Müteallik Âdet ve Ananeler”, Halk Bilgisi Haberleri, C. 6, S.86, 1938 s.25–32
115. “Çinkız Çokanoğlu”, Ülkü, C.11, S.63, 1938, s. 213
116. “Orta-Asya Tarihine Ait Uygurca Bir Eser”, Çığır, C. VII, S.78, 1939, s. 91–92
117. “Dede Korkut Hikâyeleri”, Oluş, C.II, S.28, 1939, s. 442–443
118. “Dede Korkut Kitabı'ndaki Bâzı Motifler ve Kelimelere Ait Notlar”, Ülkü, C. XIII, 74, Haziran 1939, s.168–171
119. “Altay-Yenisey Türkleri”, Bozkurt, C. I, S. 2, 1939, s.54
120. “Edward Pekarski ve Eserleri”, Ülkü, C. XIII, 71, Ocak 1939, s. 443–446
121. “Anadolu'da Çalışmak Meselesi”, Kopuz, C. I, S.3, 1939
122. “Codex Cumanicus Bilmecelerine Dair”, Kopuz, C. I, S. 4, 1939, s.122-124

1940–1949

123. “Fuzulî'nin Arapça Divanı”, Türk Dili Belleten Seri 2, S. 3–4, 1940, s.59–61
124. “Ongutların Menşei Meselesi”, Belleten, C. VIII, S. 8, 1940, s.297–299
125. “S. A. Kozin, Moğolların Gizli Tarihi”, Belleten, C.XVI, S. 94, 1940. s. 121 -128
126. “A. V, Anochin, Altay Şamanlığına Ait Maddeler I”, Ülkü, C. XV, S. 85, 1940
127. “A. V, Anochin, Altay Şamanlığına Ait Maddeler II”, C. XV, S. 87, 1940
128. “A. V, Anochin, Altay Şamanlığına Ait Maddeler III”, C. XV, S. 88, 1940
129. “A. V, Anochin, Altay Şamanlığına Ait Maddeler VI”, C. XV, S. 89, 1940
130. “A. V, Anochin, Altay Şamanlığına Ait Maddeler V”, C. XVI, S. 90, 1940
131. “A. V, Anochin, Altay Şamanlığına Ait Maddeler VI”, C. XVII, S.100, 1941
132. “V. T. Stombulov, Namık Kemal'e Dair Rusça Yeni Bir Eser”, Ülkü, C. XVI, S.94, 1940, s. 308–315
133. “Rus Mekteplerinde Edebiyat Dersleri”, Bazkurt, C. I, S. 3, Mayıs- Haziran 1940, s.187-189
134. “Manas Destanına Dair Notlar I”, Varlık, C. XI, S.183, 1940, s. 344–345
135. “Yakutlar”, Bozkurt, C. I, S. 4, 1940, s. 204
136. “Tuba Türkleri”, Bozkurt, C. I, 5, 1940, s. 269
137. “Sagay Türkleri”, (Abakanlılar) Bozkurt, C.I, S. 7, 1940, s. 301
138. “Gaziantep Vliâyetinde Türkmenler”, Halk Bilgisi Haberleri, C. IX, S. 102, 1940, s. 137–141
139. “Gaziantep'te Alevîler ve Muhtelif İnanmalar”, Halk Bilgisi Haberleri, C. X, S, 110, 1940, s. 37 -40
140. “Göçebe Türk Destanlarında Kahramanlar, Doğumları, Ad Almaları ve Hüviyetleri” Yücel, C. XI, S.66, 1940, s. 274–279
141. “Eberhard, Prof, Dr, W.: Çinde Kıymız ve Yoğurdun Yapılması Meselesi Hakkında” Ülkü, C. IV, S.16, 1940, s. 207.- 210
142. “Göçebe Türk Destanlarının Karakteri”, Yücel, C. XI, S. 64, 1940, s. 193–196
143. “Gaziantep Köylerinde Barak Oyunları”, Halk Bilgisi Haberleri, C. XI. S. 122, 1941, s. 29–31
144. “Baganalı Naymanlarda Ekzogami”, Çınar, C. I, S. 3-4, Mayıs - Haziran 1941, s.13-16

145. “Manas Destanında İdeoloji ve Kahramanlar II”, Varlık, C.XI, S.185, 1941, s.387–388
146. “Baganalı Naymanlarda Ekzogami”, Çınar, C.I, S. 5, Temmuz 1941, s. 7 – 9
147. “Türk Dili ve Lehçeleri”, İnkılâpçı Gençlik, 27 Eylül 1941,s. 26–28
148. “Al”, (İn-) İslâm Ansiklopedisi, I - IV, 1941
149. “Türk Yazı Dili ve Lehçeleri”, İnkılâpçı Gençlik, 1941,s.79–81
150. “Türkler, Karakalpaklar Lehçe ve Edebiyatları”, Bozkurt, III, S.10, 1941, s. 11–12
151. “Türkler – Kırgızlar”, Bozkurt, C. III.; S.11, 1941, s.23-25
152. “A., Smirnov, Mir Ali Şir Nevaî Hakkında Farsça Hikâye”, Ülkü,C.16, 1941, s.309-315
153. “Mir Ali Şir Nevayi” Varlık, C. XI, S.182, 1941, 314–315
154. “Manas Destanında Görülen Muhtelif Tabakalar III”, Varlık, C. XI, S.188, 1941, s.401–402
155. “Manas Destanında Aş-Yog Merasimi”, Varlık, C. XI, S.190, 1941, s.514–516
156. “Eski Türk Şamanizmine Dair Yeni Tetkikler”, Halk Bilgisi Haberleri Dergisi, C.11, S.123, 1942, s.55-59
157. “D. K. Zelenin, Sibirya'da Ongon Kültü”, Belleten VI. 1942, s.311 -315.
158. “Sovyet Edebiyat Ansiklopedisinde Ziya Gökalp”, Gök- Börü, C. I. S.3, 1942, s.
159. “Baranta”, (in) İslâm Ansiklopedisi, II, 1942
160. “Kazak -Kırgız Düğünleri”, Gök-Börü, C. I, S.1, 1942
161. “Özbeklerde Köy Düğünü”, Gök-Börü, C. I, S.1, 1942
162. “Manas Destanının Yeni Toplanmış Metinlerinden Bir Parçanın Rusça Tercümesinden”, Türk Yurdu, C. XXVI, S. 8, 1942, s.251-255
163. “Kazak -Kırgız Şairi Kunanbayoğlu Abay”, Türk Amacı, C. I, S.4, 1942,
164. “W .Barthold, Türkmen Tarihine Ait Taslak”, Türk Sazı, C. I, S.1, 1943
165. “Doğu Türk ve Moğol Folklorunda Edrene Kelimesine Dair”, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. I, S. 5, 1943, s.149-151
166. “Sovyet Orientalistiği”, Belleten, C.VII, S. 28, 1943,s. 378-380
167. “Orta-Asya'da Mugkale Hafriyatında Bulunan Vesikalar”, Belleten, C. VII, S.27, 1943, s.315-319
168. “Anadolu Folkloru; Gaziantep'te Kullanılan Halk Tâbirleri ve Atasözleri”, Kopuz, C.I, S.8-9, 1943-44, s.192-193

169. “Gökbörü Oyunu”, Gök- Börü, C. I, S.6, 1943, s.43-44
170. “Başkurt Düğünü”, Gök - Börü, C. I, S. 8 -13, 1943, s, 57-59
171. “Dış Türklerde İstiklâl Mücadeleleri”, Gök - Börü, C. I, S. 10. 1943, s. 9-10
172. “Başkurt - Rus mücadeleleri”, Gök – Börü, C. I, S. 2,1943
173. “İslâm Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, Orhun 2, 1943
174. “Altay ve Yenisey Samanlığında Eski Unsurlar”, Orhun 2. 1943
175. “Gaziantep'te Kullanılan Halk İlâçları”, Kopuz, C.I, S.7, 1943
176. “Kutadgu Bilig’e Göre Komutan Nasıl Olmalı?”, Gök - Börü, C. I, S. 4, 1943
177. “Osman Turan, Oniki Hayvanlı Türk Takvimi”, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. I, S. 21, 1943, s.187–189
178. “ W. Tiesenhausen, Altınordu Tarihine Ait Materyaller”, Belleten, C. VIII, S.32, 1944,s. 653–658
179. “Şark Kültür ve Sanat Tarihi Bölümünün Mesailerı”. Belleten, C. VIII, S. 31, 1944. s. 471–474
180. “Türkmenler ve Türkmenistan Tarihine Ait Materyaller I, II”, Belleten, C. VIII, S. 31, 1944, s. 474–476
181. “H. Zübeyir Koşay, Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme“, Belleten, C. VIII, S.32, 1944. s. 656 – 658
182. “Milli Şuurun Kudreti”, Orhon, C.II, S. 14, Şubat 1944, s.169-170
183. “Doktora Tezleri Üzerine”, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.II, S. 1, 1944, s.10
184. “Radloff'un Proben VI Üzerine Bâzı Düzeltmeler”, Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dergisi, C.II, S.7, 1944, s.488-490
185. “W. Borthold, XVII. Asırda Özbek Hanları Sarayında Merasim”, Türk Hukuk Tarihi Dergisi, C.I, S.4, 1944
186. “Kazaklar'da Yeğen ve Konuk Aşı”, Türk Hukuk Tarihi Dergisi, C.I, S.5, 1944
187. “Ongutların Menşei Meselesi”, Belleten, C. VIII, S. 31, 1944, s. 453 – 456
188. “Anadolu'nun Toponomisi ve Türk Boylarının Adları Meselesi”, Türk Dili Belleten, Seri III, S. 1-2, 1945, s.210-211
189. “Adaş ve Sağdıç Kelimelerinin En Eski Anlamları”, Türk Dili. Belleten. Seri III, S. 1-3, 1945, s.123-124

190. “W. Barthold, İslâmlarda Mervaniler Mezhebi”, Belleten, C. X, S.38, 1946, s.369–374
191. “Orta -Asya Tarihinde Sınıflar, Kavgaları ve Kanlı Neticeleri”, Doğu Dergisi, (Zonguldak). C. V, S. 39–40, Şubat-Mart 1946, 145–147
192. “Çağatay Yazı Dilinin Kuruluş Tarihine Dair Düşünceler”, Türk Dili Bellelen, Seri III, S. 6, 1946, s.342–345
193. “Isırğa/Sırğa Sözüünün Etimolojisi”, Türk Dili Belleten, Seri III, S.8–9, 1946, s. 410–412
194. “W, Barthold, Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair”, Belleten, C. XI, S. 43, 1947, s. 515 – 539.
195. “Altay Dağlarında Bulunan Eski Türk Mezarları”, Belleten, XI. 1947, s.569–571
196. “A. Battal, Rus İhtilâinden Hâtıralar”, Bozkurt, C.II, S. 6, 1948
197. “Urartu Yazıtında ve Romalı Plinius’un Tarihinde Türk Adı Var mı?”, Belleten, C.XII, S.45, 1948, s.277–278
198. “Türkistan’da ve Altaylar’da Son Yıllarda Yapılan Arkeoloji Araştırmaları”, Belleten, C.XII, S. 45, 1948, s.274–277
199. “Göçebe Türk Boylarında Evlatlık Müessesesi”, Dil ve Tarih - Coğrafya Fak. Dergisi, C. VI, S. 3, 1948, s.127-137
200. “Eski Türklerde ve Folklorda And”, Dil ve Tarih - Coğrafya Fak, Dergisi, C.VI, S.4, 1948, s.279–290
201. “Dış Türklerde Kırk Yıl Öncesi Yazı Dili Meselesi”, Türk Dill Belleten Seri III, S.12–13, 1948, s. 467–469
202. “W, Barthold, Farsça «ark» »erk» ve kale «sitadel»”, Belleten, C. XIII, S.50, 1949, s. 327 – 330.
203. “W, Barthold, Ulug Bey’in Sikkeleri”, Belleten, C. XIII, S.50, 1949, s.322–325
204. “Ali Şlr Nevaî”, Belleten, C. XIII, S. 50, 1949, s. 367–369
205. “Küçük Notlar: 1) İtbaşlı Ulus Efsânesi; 2) İskitlerin Savaş Belgesi, XI. Yüzyıl Türklerinde Beçkem 3) Barak Efsânesi”, Belleten, C.XIII, S.49, 1949, s. 149 – 151
206. “İnk mı İdik mi?”, Belleten, C. XIII, S.50, 1949, s.349–350

1950–1959

207. “Kutb'un Hüsrev ve Şirin'inden Örnekler”, Türk Dili Belleten, Seri III, S.14-15, 1950, s.120-122
208. “K. Inostransev, Eski Türklerin İnanışları Hakkında Birkaç Söz”, Belleten C. XIV, S. 53 1950, s. 45–47
209. “Güvey ”, Türkiyat Mecmuası, C.IX, 1951, s. 139–144
210. “A.J. Yakubovskiy, IX ve X. Asırlarda İtil ve Bulgarların Tarihi Topografisi Meselesine Dair”, Belleten, C. XVI, S.62, 1952, s. 273–279
211. “Folklor Elkitabı”, Türk Dili, C.I, S. 4, 1952, s.232–234
212. “Yükneklî Edip Ahmet: Atebetü'l-Hakayık”, Türk Dili, C. I, S.5, 1952, s.293–295
213. “Eski Türkçe Üç Kur'an Tercemesi”, Türk Dili, C. I, S.6, 1952, s.324–327
214. “Eski Kur'an Tercemelerinin Dili Meselesi II, III”, Türk Dili, C. I, S.7-9, 1952, s.395-398, 510-512
215. “İkinci Pazırık Kurganı”, Belleten, XVI, S. 61, 1952, s.137–139
216. “Türk Yazı Dili Tarihinden”, Oğuz, C.1, S.I, Mart 1952, s.15
217. “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. II, S. 4, 1952, s.186-191
218. “Folklor Sözlüğü”, Türk Dili, C.I, S.11, 1952, s. 642–643
219. “Raşit Rahmeti Arat, Atebetül – Hakayık”, Türk Dili, C. I, S.5, 1952, s.293–295
220. “Eski Kur'an Tercemelerinin Dili Meselesi”, Türk Dili, C.I, S.7,9, 1952, s.324–326
221. “Yakut Şamanlığında İje Kılı”, Türkiyat Mecmuası, C. X, 1953, s. 213–216
222. “Türklerde Su Kültü İle İlgili Gelenekler”, Fuat Köprülü Armağanı, I. Baskı Ankara 1953; II. Baskı Ankara 2010, s.249-253
223. “XII ve XV, Yüzyıllarda Mısır'da Oğuz, Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve Halis Türkçe”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, 1953, s.53–71
224. “Türk Folklorunda Simurg ve Garuda”, Türk Dili, C. II, S.19, 1953, s.413-415
225. “Fatih Devrinde Türkçe”, Türk Dili, C. II, S.20, 1953, s.507–509
226. “Türkoloji Üzerine Yeni Eserler”, Türk Dili, C. III S. 25, 1954, s.5–7
227. “Divanü Lügat-it Türk'te Datif Halî”, Türk Dili, C.III, S. 26, 1954, s.80–81
228. “S. Malov, Türklerin Yenisey Yazıtları”, Türk Dili, C. III, S. 27, 1954, s.123–124

229. “Tarihte ve Folklorda Balkan”, Türk Dili, C. III, S. 29, 1954, s.259–261
230. “Türk Destanlarına Genel Bir Bakış”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, 1954, s.189-206
231. “Türklerde Teslim ve İtaat Sembolleri”, Zeki Velidi Togan Armağanı, İstanbul 1955 s. 480-483,
232. “Ulus Terimi Üzerine”, Türk Dili, C. IV, S. 44, 1955, s. 492–494
233. “Türk Etnolojisini İlgilendiren Bir Kaç Terim - Kelime Üzerine”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, 1956, s. 179 – 195
234. “Ali Şir Nevai Devrinde Türkçe”, Türk Dili, C. V, S.53, 1956, s. 278 -277.
235. “Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri Üzerine Araştırmalar”, Türk Dili, C. VI, S. 63, 1956, s. 136 – 138
236. “Han-ı Yağma Deyiminin Kökeni”, Türk Dili, C. VI, S. 70, 1957, s.543–546
237. “İki Hatıra”, Türk Dili, C.VII, S.74, 1957, s.63–66
238. “S. E, Malov”, Türk Dili, C. VII. S. 75, 1957, s. 144 – 145
239. “Türkistan'da Yeni Arkeolojik Keşifler”, Dünya Gazetesi, Eylül 1957, s.8
240. “Pencikent Hafriyatı Hakkında”, Dünya Gazetesi, 11 Ağustos 1957, s. 5
241. “Ebülğazi Bahadır Han ve Türkçesi”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, 1957, s. 29–39
242. “Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi”, (M.Şakir Ülkütaşır ile birlikte) 1957,
243. “Türk Destan ve Masallarında “Kırklar”, Motifi”, Türk Dili C. VII, S. 77, 1958, s. 222–224
244. “İslâmdan Sonra Türkçe Adlar”, Türk Dili, C. VII, S.82, 1958, 491–494
245. “Börü - Kurt ve Yok - Hayır Kelimeleri Üzerine”, Türk Dili, C. VIII, S. 84, 1958, s.606–608
246. “Tarla ve Darı Kelimeleri Üzerine”, Türk Dili, C. VIII, S. 85, 1958, s.102–103
247. “S.S. Mayzel, Türk Dilinde İzafet”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1958, s. 279 - 313
248. “O, Fedakâr Bir Ülkücü İdi (Mehmet Halit Bayrı)”, Türk Folklor Araştırmaları, C. V, S. 114, Ocak 1959, s. 1824
249. “Türlü Törenlerde Ters Giyme Adeti”, Türk Folklor Araştırmaları, C. V, S.116, Mart 1959, s. 1861

250. “Gerçek Kelimesi Üzerine Not“, Türk Dili, C. IV, S.96, 1959, s. 687
251. “Manas Destanı Üzerine Notlar”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, 1959, s. 125 - 159
252. “Doğu Türklerinde Dil Meselesi”, Toprak, C.III, S. 57, 1959
253. “Kayıtbay'ın Türkçe Duaları”, Jean Deny Armağanı, TDK Yayını, Ankara 1959, s. 91 -94

1960-1969

254. “Sovyetler Ülkesinde Din Meselesi”, Türk Yurdu, C. II, S.284, Mayıs 1960, s. 3-4
255. “Atatürk ve Devrik Cümle”, Türk Yurdu, C.II. S.286,1960, s. 28
256. “Bir Çankaya Hâtırası ve Kültür Meselesi”, Türk Yurdu, C. II, S.290 Kasım 1960, s. 3
257. “Türk Edebiyatı ve Tarihi Üzerine Rus Baskısı”, Türk Yurdu, C. II, S. 280, Ocak 1960, s. 41 -42
258. “A. A. Semenov, «Gûr-ı Emir Türbesinde Timur'un ve Ahfadının Mezar Kitabeleri”, Belleten, C. XXIV, S. 93, 1960, 417-422
259. “Kur'an'ın Eski Türkçe Ve Oğuz-Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1960, s.79-94
260. “Nayman Boyunun Soyu Meselesi”, Belleten, XXIV, S. 98, 1960, s. 539 -545
261. “XIII. Yüzyıla Ait Türk Harfleriyle Yazılı Bir Yazı” Belleten, C. XXIV, 96, 1960, s.699-700
262. “Yaygın Hurafeler ve Menşeleri”, Türk Folklor Araştırmaları, C. VII, S.147, Ekim 1961. s. 2531 -2532
263. “İslam'da Hoşgörülük”,Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi,1961, s.69
264. “Türbelere Paçavra Bağlama ve Mum Yakma Hurafelerinin Menşei” Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi,1961, s.180-182
265. “Ebu Bekir ar-Razi'nin Bilinmeyen Bir Eseri (Kerimof neşri olan «Sırrül Esrar»)”, Selâmet Dergisi, C.I, S. 7, Ekim 1962, s. 7
266. “Eşik Hakkında Bazı İnançlar”, Türk Folklor Araştırmaları, C.VII, S.150, Ocak 1962 s.2619
267. “Albastı - Al Karısı Üzerine Bir Etüd”, Türk Folklor Araştırmaları, C. VII, S. 158 Eylül 1962, s.2826

268. "A, Battal Taymas Ben Bir Işık Arıyordum", Türk Kültürü, C.I, S.1, 1962. s. 55 - 58.
269. "Evliya Çelebi'nin Heşdek'leri Hangi Ulus?", Türk Kültürü, C.I, S.3, 1963, s. 33-35
270. "Millî Destanlarımız Üzerini İnceleme ve Araştırmalar", Türk Kültürü, C.I, S.7, 1963. s. 24 – 27
271. "Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat", Türk Kültürü, C.1 S.8, 1963, s.53-54
272. "Millî Tarihimiz ve Destanlarımızın Kaderi", Türk Kültürü, C.I, S.9, 1963, s.32-35
273. "Dağistanlı Mehmet Efendi Osmanoğlu ve Eseri", Türk Kültürü, C.I, S. 10, 1963, s.32-35
274. "Dükçü İşan İsyanı", Türk Kültürü, C.I, S.11, 1963, s.10-13
275. "Türkistan'da 1916 Yılındaki Ayaklanma", Türk Kültürü, C.I, S.12, 1963, s.17-18
276. "Atatürk ve Dış Türkler", Türk Kültürü, C.II, S.13, 1963, s.114-115
277. "Sovyet Rusya'nın Sömürgelerine Karşı Yeni Siyaseti", Türk Kültürü, C.II, S.14, 1963, s.62-65
278. "Şeybanlı Özbekler Çağına Ait Bir Çağatayca Kur'an Tefsiri", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1962,
279. "Nazarlık", Türk Folklor Araştırmaları, C. III, S. 198, 1963, s.3138
280. "Yasa, Töre = Töre ve Şeriat", Türk Kültürü, C. II, S.15, 1964, s.18-19
281. "Büyük Sovyet Ansiklopedileri", Türk Kültürü, C. II, S.15, 1964, s.29-30
282. "Trudı Kırgızskoy Arheologo-etnografiçeskoy ekspeditsii". Türk Kültürü, C. II S.16, 1964, s.72-73
283. "Orta - Asya Müslümanları Hakkında İki Makale", Türk Kültürü, C.II, S.20, 1964, s.19-22
284. "Rus-Sovyet Sömürgelerinde Türk Dili ve Edebiyatı Meseleleri", Türk Kültürü, C. II, S.21, 1964, s.108-113
285. "S, Ş, Gadjiyeva, Kumıkı İstoriko-etnografiçeskoye izsledovaniye", Türk Kültürü, C. II, S.21, 1964, s. 386
286. "Eski Kaynaklarda Türk Ordusu", Türk Kültürü, C.II S. 22, 1964, 125-128
287. "Atatürk Devrine Ait Hâtıralar", Türk Kültürü, C.III, S. 25, 1964, s.60-63

288. “Sovyet Rejimi Altında, Türkistan'da İslamın Durumu Hakkında Yabancıların Yazdıkları”, Türk Kültürü, C.III. S.26, 1964, s.952-954
289. “Ali Şir Nevai ve Folklor”, Türk Folklor Araştırmaları, C.IX, S.182, 1964 s.3510-3511
290. “Eski Türk Düğünlerinde Görenekler”, Türk Folklor Araştırmaları, C.IX, S. 185, 1964, s.3597-3598
291. “Kazak ve Kırgız Yazı Dillerinde Dudak Benzeşmesi (Labial Atraksiyon) meselesi”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1964, s.67-76
292. “Sovyetlerin Türkleri Ruslaştırma Siyaseti ve Tedbîrleri”, Bayrak, C.1, S.5, 1965, s.76-77
293. “Z. Gökalp ve Türk Folkloru”, Türk Kültürü, C.III, S. 36, 1965. s. 952-954
294. “Atatürk'ün Etimoloji Anketi”, Türk Kültürü, C.IV, S. 37, 1965. s, 74 - 79
295. “Başkurt Türklerinde Şamanizm Kalıntıları”, Türk Folklor Araştırmaları, C. IV, S.191, 1965 s.3760-3761
296. “Ziya Gökalp ve Yakut-Altay Folkloru İle Diniyatı”, Türk Kültürü, C.IV, S.39, 1965, s. 173-176
297. “Türklerde Demircilik Sanatı - Tarihte ve Folklorda”, Türk Kültürü, C.IV, S.42, 1966, s.532-534
298. “Dil Üzerine Düşünceler”, Türk Kültürü, C. IV, S.44, 1966. s. 680-682.
299. “Türklerde Dağ, Ağaç ve Pınar Kültü”, Reşit Rahmeti Arat Armağanı 1966, s.272-277
300. “Tuğ - Bayrak (Sancak)”, Türk Kültürü, C. IV, S.46, 1966, s.871-875
301. “Fuad Köprülü - Yusuf Ziya Münakaşaları Üzerine”, Türk Kültürü, S.47, 1966, s. 969-973
302. “ A.D. Grac, Tuvada Eski Türk Heykelleri”, Türk Kültürü, C.IV, S. 47, 1966, s. 1074 - 1077
303. “Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler”, Türk Kültürü Araştırmaları, Yıllığı; III - IV - V - VI, 1966 - 1969,
304. “Rusya Sömürgeleri Müslümanlarının İstiklâl Hareketleri Tarihinden”, Türk Kültürü, C. V, S. 54,1967, s. 410 – 411
305. “Gök Türk Çağı Kültürü”, Tarih Mecmuası, C. 2. S. 8, Eylül 1967, s.79-81
306. “Tarla ve Darı Kelimeleri Üzerine”, Türk Kültürü, C. V, S. 60. 1967. s. 888 - 890

307. “Rus İhtilâli Tarihinde “Proletkult”, Türk Kültürü, C.V, S. 62, 1967, s. 905
308. “Orta Asyadaki Türk Kültürü İzleri”, Türk Folklor Araştırmaları, C. X, S. 211
1967 s.4317-4321
309. “Atatürk Devrinde Dil Çalışmaları ve Akademi Meselesi”, Türk Kültürü, C. V,
S. 67, 1968, s.33-35
310. “Bazı Yeni Kelimeler Üzerine Düşünceler”, Türk Kültürü, C. VI, S. 71, 1968,
s.1-6
311. “Medeni Dünyada “Arı Dil” Yoktur”, Türk Kültürü, C. VI, S. 71, 1968, s.825-
826
312. “Sibirya’da İslamiyetin Yayılışı”, Necati Lugal Armağanından Ayrı basım, Türk
Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969, s. 331 -338.
313. “Fuad Köprülü ve Sovyet İlimler Akademisi”, Türk Kültürü, C.VII, S. 81, 1969,
s.44-46
- 1970-1979**
314. “Yusuf Has Hacıp ve Eseri, Kutadgu Bilig Üzerine Notlar”, Türk Kültürü, C. IX,
S. 98, 1970, s. 112 -126
315. “Devran Beg Açılıglu’nun Hatıra Defterinden”, Türk Folklor Araştırmaları,
C.XII, S.249, Nisan 1970, s. 5585-5586
316. “Hakas”, Türk Ansiklopedisi, C. XVIII, Ankara 1970, s.322-323
317. “Dil İnkılabı Tarihinden Hatıralar”, Türk Kültürü, C. IX, S. 90, 1970, s.33-35
318. “Divanü Lügatit Türk’de Şamanizme Ait Kelimeler”, Türk Kültürü, C. IX, S. 100,
1971, s. 293 -297.
319. “Dandanakan’dan Malazgirt’e”, Türk Kültürü, C. IX, S.107, 1971, s. 844 -847.
320. “Eski Kaynaklarda Türk Ordusu”, Türk Silahlı Kuvvetleri Malulleri Dergisi,
C.XI, S. 142, 1972, s.7-10
321. “Orta Asya Türklerinde Çadır ve Kırmızı”, Türk Folklor Araştırmaları, C.XIV, S.
288, Temmuz 1973, s. 6701 – 6702
322. “Gerçek Kelimesi Üzerine”, Türk Folklor Araştırmaları, C.XV, S. 293, Aralık
1973, s. 6841
323. “Kabartaylar”, Türk Ansiklopedisi, C. XXI, Ankara 1974, s.71
324. “Kanglı”, Türk Ansiklopedisi, C.XXI, Ankara 1974, s.202-203
325. “Kalmuklar”, Türk Ansiklopedisi, C.XXI, Ankara 1974, s.167-169

326. “Şamanizm Üzerine Notlar”, Türk Folklor Araştırmaları, C. XV, S. 295, Subat 1974 s.6897
327. “Maynagaşev, Beltir Türklerinde Gök Tanrıya Kurban Töreni”, Türk Folklor Araştırmaları, C. XV, S. 305, Aralık 1974 s.7174-7178
328. “Orta Asya Tarihinde Sınıflar, Kavgalar ve Neticeleri”, C.V, S.42, 1974, s.33-39
329. “Damga ve Egzogami”, Türk Folklor Araştırmaları, C.XVI, S.309, Nisan 1975 s.7273-7274
330. “Kumuklar”, Türk Ansiklopedisi, C. XXII, Ankara 1975, s.351-352
331. “Kuray”, Türk Ansiklopedisi, C. XXII, Ankara 1975, s.364-365
332. “Kurikan”, Türk Ansiklopedisi, C. XXII, Ankara 1975, s.369
333. “Kut”, Türk Ansiklopedisi, C. XXII, Ankara 1975, s.387
334. “Rus İhtilali Tarihinde “Proletkult”, Töre, C.V, S.44-45, 1975, s.54-46
335. “Manas”, Türk Ansiklopedisi, C. XXIII, Ankara 1976, s.248-249
336. “İran’da Kara Koyunlu Türkleri”, Türk Folklor Araştırmaları, C.XVI, S.323, Haziran 1976 s.7665
337. “Rus Müstemlekesi Türkistan’da dinle Mücadele”, Türk Kültürü, C. XV, S. 165, 1976, s. 19-22
338. “Abdülkadir İnan’dan Aldığımız Son Mektup”, Türk Folklor Araştırmaları, C.XVII, S. 332, Mart 1977, s.7922

3.2.1 Abdulkadir İnan'dan Bahseden Eserler

- 1- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim – Kurnaz, Cemâl, *Türk Kültürü Bibliyografyası*, Ankara 1989. bk. Dizin: "İnan, Abdülkadir" (s. 379, 399)
- 2- Arslanbek, Saide, "Prof. Abdülkadir İnan'dan Birkaç Hâtırâ", *Türk Kültürü*, C. XV, S.172, Şubat 1977, s.24-26
- 3- -----, "Değerli Folklorcu ve Bilgin Abdülkadir İnan", *Türk Folklor Araştırmaları*, C.XVII, S. 332, Mart 1977, s.7923-7927
- 4- Bayrı, M. Halit, "Halk Bilgisi Derneğine Ait Hatıralar VI, Derleme Seyahatlerinin Dikkati Çeken Tarafları, Derneğin Bilinmeyen Dostları", C.II, S.32, Mart 1952, s.499-500
- 5- Banarlı, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Târîhi I II*, İstanbul 1971, s. 272, 273, 275, 548; s. 1358
- 6- Binark, Naile, "Büyüklerimizi Tanıyalım: Profesör Abdülkadir İnan(1889)", *Kazan*, C.I S.4, 1971, s.20-25
- 7- Çağatay, Saadet, "Abdülkadir İnan (29.XI. 1889-1.X.1976)", *Türk Kültürü*, C. XV, S.171 Ocak 1977, s.19-24
- 8- Dumluca, Halil, "Abdülkadir İnan M.Şakir İçin Demişti ki", *Sivas Folkloru*, C.5, S.53, Haziran 1977, s.16
- 9- Erkan, Mustafa, "113. Doğum, 26. Ölüm Yılı Dönümü Münasebetiyle Abdülkadir İnan ve Eserleri", *Erdem*, C.12, S. 36, 2002, s. 907 -928
- 10- Günay, Ünver-Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, İstanbul 1997, s.31, 54, 59, 76, 78, 95.
- 11- Güngör, Harun, Abdülkadir İnan'ın Din Tarihçiliği, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri (23–26 Mayıs 1996), s.257-262; aynı yazı için ayrıca bk. Harun Güngör, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kayseri 1998, s.318-327.
- 12- İvgin, Hayrettin, "Manas Destanı Üzerine Türkiye'de ve Çin Halk Cumhuriyeti'nde Yapılan Çalışmalar", *Türk Kültürü*, C. XXV, S. 295 Kasım 1987, s.37, 38-40.
- 13- Ögel, Bahaeddin, "Profesör Abdülkadir İnan, Türk Kültürü Tetkiklerinin Büyük Öncüsü", *Türk Kültürü*, C. VI, S.71 Eylül 1968, s.37-41

- 14- Özkırımlı, Atilla, "İnan, Abdülkadir" *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi c.III*, İstanbul 1982, , s.681-682
- 15- Örnek, Sedat Veyis, *Türk Halk Bilimi*, Ankara 1995, s.27,92,115
- 16- Özdemir, Hasan - Şenol, Hadi (hızl), *DTCF'de Türkolojinin Öyküsü*, DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yayını, Ankara 2006, s.265
- 17- Sakaoğlu, Saim, *Sahada Derleme Metodları*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1988, s.14-19
- 18- Tan, Nail, *Atatürk Dönemi Kültür Kurumlarından Örnekler 1920-1938*, AKM Yayınları, Ankara, 2006, s. 138
- 19- Tanyu Hikmet, "Prof. Abdülkadir İnan (1889-1976)", *Türk Kültürü*, C. XV, S.169 Kasım 1976, s.13
- 20- Tanyu, Hikmet, " 87. Doğum Yıldönümünde Prof. Abdülkadir İnan", *Töre*, C.6, S. 43 Aralık 1974, s.26-32
- 21- Tanyu, Hikmet, "Prof. Abdülkadir İnan (1889-1976)", *Emel*, C.17, S. 97 Kasım-Aralık 1976, s.33-36
- 22- Tanyu, Hikmet, "Türk Bilgini Profesör Abdülkadir İnan'ın Hayatı", *Vakıflar Dergisi*, C.I, S.11, 1976, s.343-362
- 23- Tanyu, Hikmet, "Prof. Abdülkadir İnan'ın Son Günleri ve Bazı Hatıraları", *Töre*, C.6, S.67,1976, s.27-31
- 24- Tekin, Arslan, *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler*, İstanbul 1995,s.303.
- 25- Tülüçü, Süleyman, Merhum Prof.Abdülkadir İnan'ın Bibliyografyasına Bazı İlâveler, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.27, Aralık 1983, s. 109-120
- 26- Tülüçü, Süleyman, "Prof.Abdülkadir İnan Üzerine Bazı Notlar", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Yıl 12, S. 15, 2000, s.201-211
- 27- Ülkütaşır, M.Şakir, "Abdülkadir İnan", *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı* 1976, Ankara 1977, s.377-381
- 28- Ülkütaşır, M. Şakir, *Cumhuriyetle Birlikte Türkiye'de Folklor ve Etnografya Çalışmaları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1972, s. 41-42
- 29- Ünaydın, Ruşen Eşref, *Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin Kuruluşundan İlk Kurultaya Kadar Hatıralar*, (2.Bsk)Ankara 1943, s.51
- 30- Düzgün, Dilaver-Turan, Ayşe, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi Dizini*, (Yüksek Lisans Tezi) 2005.

SONUÇ

Abdülkadir İnan Türk kültürü ve halk bilimi alanında çok sayıda bilimsel çalışmalar yapmıştır. Başkurt ve Rus okullarında iyi bir öğrenim gören İnan'ın, ilk çalışmaları Başkurt tarihi ve folkloru üzerinedir. Bu sırada Türk örf adet ve geleneklerinin tarihi gelişimini en eski kaynaklardan araştırmıştır. Bu çalışmalarını Başkurdistan'da yayımlanan *Şura*, *Akyol*, *Vakit* gazete ve dergilerinde neşretmiştir. ayrıca Başkurtların Ruslarla olan mücadelesine bizzat katılmış, Başkurt Komitesi'nin Türkistan dışında temsiline karar verildikten sonra Zeki Velidi (Togan) ile birlikte 1923'te önce İran'a, daha sonra Afganistan, Hindistan ve oradan Berlin'e geçmişlerdir. Bir süre kaldığı Almanya'da Dede Korkut kitabı üzerine çalışmalar yapmış 1925'te Türkiye'ye geldikten sonra aynı konular üzerine çok sayıda makale ve kitap yazmıştır.

İnan'ın, folklor, tarih, din, Türk dili alanlarında on bir kitabı, üç yüz kırk makalesi vardır. Bu makaleleri aynı adla farklı dergilerde yazdığı için makale sayısı dört yüz olarak görünmektedir. Bunların içinde altı kitabı ve yüz otuz makalesi folklor üzerinedir. Özellikle halk bilimiyle ilgili yaptığı çalışmalar, kendinden sonra bu alanda araştırma yapacak olanların başvurabileceği, tamamen bilimsel metotlarla oluşturulmuş eserlerdir.

Yazar, İkinci Pazırık Kurganı, Türkistan'da Yeni Arkeolojik Keşifler, Ulug Beg'in Sikkeleri, Ani Kitabesi vb. tarih, arkeoloji ve coğrafya alanlarında da çeşitli çeviriler yapmış, makaleler yazmıştır. Ayrıca bu konularda çalışma yapan ünlü Rus bilim adamlarının eserlerine tanıtma yazıları yazmıştır.

İnan, halk bilimi üzerine araştırma yaparken çok çeşitli konulara temas etmiştir. O, kültür örneklerini Türk dünyasındakilerle mukayeseli olarak inceler. Bu karşılaştırmayı yaparken de ayrı coğrafyalarda yaşayan Türk boylarının örf ve adetlerinin benzer olduğunu ve aynı kökten geldiklerini vurgular. İncelediği konuların başında; Türk destanları, eski Türk dini, hurafeler ve menşeleri, Kitabı-ı Dede Korkut, al ruhu, Türk düğünleri, Türklerde ve Moğollarda defin merasimi, Türklerde aş yog merasimi, adak ve kurban, Türk mitolojisi ve Türk kozmogonisi vb. folklorla ait unsurlar yer almaktadır. O, çalışmalarında sistematik bir yaklaşım sergilemiş ve büyük bir tutarlılık sağlamıştır.

Abdülkadir İnan, Türk Destanlarını milli bilincin yaşatıldığı en önemli kaynak olarak gösterir. Anadolu ve Orta Asya’da halk arasında yaygın olan hurafe ve epopelerin destan geleneğinden yayıldığını, maddi ve manevi kültüre ait doğum, ölüm, defin, evlenme, kurban vb. birçok uygulamanın destanlarda bulunduğunu ifade eder.

İnan, eski Türk dini hakkında çok sayıda kitap ve makale ele almıştır. Bu çalışmalarında eski Türk dini için çoğunlukla “şamanizm” terimini kullanmayı tercih etmiştir. O, eski Türk dininin Tanrılar panteonu değil, Gök Tanrı inancı ile tabiat kültürünün karışımı olan Şamanizm olduğunu iddia eder. İnan’a göre eski Türk dininin maddi ve manevi unsurları bulunmaktadır. Kamlar ve Şamanlar bu dinin uygulayıcılarıdır. Dini törenleri onlar yaparlar. İyi Ruhları çağırır, halkı kötü ruhlardan korurlar.

Orta Asya’da doğan Şamanizm’in Türkler arasında yaygın olduğunu ve Türklerin İslamiyet’ten sonra batıya göçüyle beraber bunları Anadolu’ya taşıdığını savunan İnan, eski Türk dininden kalan birçok geleneğin bugün Başkurt, Kırgız, Kazak ve Anadolu Türklüğünde yaşadığını ve bunların hurafe olarak adlandırıldığını vurgular.

Abdülkadir İnan’ın halk bilimi alanında başlattığı, bütün Türk boylarına ait unsurları tespit etme ve mukayeseli incelemeyle Türk dünyasının kültürel birliğini sağlama gayreti dil alanında da kendini göstermiştir. Atatürk’ün ortaya attığı Güneş-Dil teorisi ve diğer etimoloji çalışmaları, onun bunu yapma imkânı bulduğunu bize göstermektedir.

İnan, yazılarında ele aldığı konuları incelerken Çin, Rus, Arap ve Türk kaynaklarından faydalanmıştır. Çalışmalarında çok yönlülüğü esas almış ve araştırmalarını mukayeseli bir yöntemle izah etmiştir. Bilimsel çalışmalarını tarihi ve arkeolojik kaynaklara dayandırarak titizlikle hazırlamıştır. İnan, bu alanda çalışma yapacaklara yol göstermiş, halk bilimi alanında birçok tereddütlü konuyu açıklığa kavuşturarak bilim dünyasının hizmetine sunmuştur. Onun asıl amacı, bu çalışmalarıyla Türk tarihinin ve kültürünün unutulmuş değerlerini gün yüzüne çıkarmak, Türkiye ile Türk Dünyasının kültürel birlikteliğini sağlamak ve bu kültürü gelecek nesillere aktarmaktır.

KAYNAKÇA

- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim – Kurnaz, Cemâl, *Türk Kültürü Bibliyografyası*, Ankara 1989. bk. Dizin: "İnan, Abdülkadir" (379, 399).
- Arslanbek, Saide, "Prof. Abdülkadir İnan'dan Birkaç Hatıra", *Türk Kültürü*, Sayı 172, 1976, 25-26.
- _____, "Değerli Folklorcu ve Bilgin Abdülkadir İnan", *Türk Folklor Araştırmaları*, XVII (332), 1977, 7923-7927.
- Banarlı, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Târîhi I-II*, İstanbul 1971.
- Baykara, Tuncer, Türkiye'deki İlk Manas Araştırmacıları "M. Fuat Köprülü, Zeki Velidi Togan, Abdülkadir İnan", *Manas 1000 Bişkek Bildirileri* (26-31 Ağustos1995), yayına haz. Oğün Atilla Budak, Ankara 1997, 45-48.
- Cunbur, Müjgan, "Hocam Abdülkadir İnan" *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri*, (23-26 Mayıs 1996), 155- 159.
- Çağatay, Saadet, "Abdülkadir İnan", *Türk Kültürü*, XV (171), 1976, 147.
- _____, "Abdülkadir İnan (29.XI. 1889- 1.X. 1976)", *Emel*, Sayı 98, 1977, 8-13.
- Devlet, Nadir, Türkiye'de Tarih, "Dil ve Edebiyat Araştırmalarında Kırgızistan ve Manas Destanı", *Manas 1000 Bişkek Bildirileri*, (26-31 Ağustos1995), 81,83-85.
- Erkan, Mustafa, "113. Doğum, 26. Ölüm Yılı Dönümü Münasebetiyle Abdülkadir İnan ve Eserleri", *Erdem*, 12 (36), 2002, 907-928.
- İnan, Abdülkadir, *Birinci İlmi Seyahata Dair Rapor*, İktisat Matbaası, İstanbul 1930.
- _____, "Orta Asya'da Türk Kültürü", *Hayat Tarih Mecmuası*, I (2), 1967, 16-18.
- _____, *Eski Türk Dinî Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul 1976.
- _____, *Güneş Dil Teorisi Üzerine Ders Notları*, Devlet Basım Evi, İstanbul 1936.
- _____, *Hurafeler ve Menşeleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara 1962.
- _____, *Makaleler ve İncelemeler I*, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- _____, *Makaleler ve İncelemeler II*, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- _____, *Manas Destanı*, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1972.
- _____, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- _____, *Türkoloji Ders Hülâsaları*, Devlet Basım Evi, İstanbul 1936.

- _____, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I (IV), 1952, 23-25.
- _____, “Oba Obo Sözleri Hakkında”, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, II (21), 1933, 356-358.
- _____, “Türk Boylarında Dağ, Ağaç ve Pınar Kültü”, *Reşit Rahmeti Arat Armağanı*, TDK Yayınları, Ankara 1966, s. 272-276.
- _____, “Yağmur Duası (Çömçe Gelin)”, *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi*, II (14), 1930, 36–38.
- _____, “Türk Destan ve Masallarında Kırklar Motifi” *Türk Dili*, VII (77), 1958, 222–224.
- _____, “Zeki Velidi Togan İle Tanışmam”, *Ötüken*, I (7), 1971, 4.
- _____, “Eşik Hakkında Bazı İnançlar”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 7 (150), 1962, 2619.
- _____, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I (IV), 1952, 19-30.
- _____, “Divan-ı Lügat’it Türk’de Şamanizme Ait Kelimeler”, *Türk Kültürü*, IX (100), 1971, 293 -297.
- İnan, M. Yaşar, Abdülkadir İnan’ın oğlu, 26.02. 2011 tarihinde yaptığımız röportaj.
- İshakov, S. M., Nadirgulov, M. H., “*Abdulkadir İnan*”, Başkörtöstan Kratkaya Entsiklopediya, Nauçnoye İzdatelstov, “*Başkirskaaya entsiklopediya*”, Ufa 1996, 294–295.
- Ögel, Bahaeddin, “Profesör Abdülkadir İnan, Türk Kültürü Tetkiklerinin Büyük Öncüsü”, *Türk Kültürü*, VI (71) Eylül 1968, 37-41.
- _____, Türk Mitolojisi II, Ankara 1995, Genel Dizin: “Abdülkadir İnan”, 597.
- Örnek, Sedat Veyis, *Türk Halk Bilimi*, Ankara 1995.
- Özkırımlı, Atilla, “İnan, Abdülkadir” *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi III*, İstanbul 1982, 681-682.
- Özdemir, Hasan; Şenol, Hadi (hızl), *DTCF’de Türkolojinin Öyküsü*, DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yayını, Ankara 2006.
- Sakaoğlu, Saim, *Sahada Derleme Metodları*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1988.

- Tamir, Ferhat, Prof. “Abdülkadir İnan’ın Manas Destanı Üzerine Tahlilleri”, *Manas Destanı ve Etkileri Uluslar Arası Bilgi Şöleni* (Ankara 21-23 Haziran 1995, Konya 24-26 Haziran 1995), Ankara 1995, 233-239
- Tan, Nail, *Atatürk Dönemi Kültür Kurumlarından Örnekler 1920-1938*, AKM Yayınları, Ankara 2006.
- Tanyu, Hikmet, “İnan’ın Ardından”, *Hergün Gazetesi*, 11 Ekim 1976.
- Tanyu, Hikmet, “Türk Bilgini Profesör Abdülkadir İnan’ın Hayatı”, *Vakıflar Dergisi*, I (XI), 1976, 343-362.
- _____, “Profesör Abdülkadir İnan”, *Türk Kültürü*, XI (169), 1976, 10–13.
- _____, “ 87. Doğum Yıldönümünde Prof. Abdülkadir İnan”, *Töre*, 6 (43), 1974, 26-32.
- _____, “Prof. Abdülkadir İnan (1889-1976)”, *Emel*, 17 (97), 1976, 33- 36.
- _____, “Prof. Abdülkadir İnan’ın Son Günleri ve Bazı Hatıraları”, *Töre*, 6 (67), 1976, 27-31.
- Tansel, F. Abdullah, “Abdülkadir İnan” *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, I (1), 1977, 26.
- Tekin, Arslan, *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler*, İstanbul 1995.
- Togan, Z. Velidi, *Hatıralar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999.
- Tülücü, Süleyman, Merhum Prof.Abdülkadir İnan'ın Bibliyografyasına Bazı İlâveler, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 27, 1983, 109-120.
- _____, “Prof.Abdülkadir İnan Üzerine Bazı Notlar”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Yıl 12 (15), 2000, 201-211.
- Ülkütaşır, M. Şakir, “Abdülkadir İnan” *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı* 1976, 377-381.
- _____, *Cumhuriyetle Birlikte Türkiye’de Folklor ve Etnografya Çalışmaları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1972.
- _____, “Folklorumuzun Değerli Siması Abdülkadir İnan Hoca’yı da Kaybettik”, *Sivas Folkloru*, 5 (51), 1977, 3-4.

EKLER

Ek: 1 Örnek Makaleler

AL RUHU HAKKINDA

Türk Mitolojisinde Kötü bir Ruh

(*al, albastı albız, almız, albış, abası*),

Türk hurafelerinde Masal ve destani hikâyelerinde eski ilâh -ruhlardan birçoklarının bugüne kadar yaşadığını görüyoruz. Eski şamanlıkta devam eden Yakut, Altay ve Yenisey Türklerinin akidelerinden başka, bin seneden beri islâm dininde bulunan Türklerde bile eski an'anelerin izlerine tesadüf ediyor, bazan da bu an'anelerin pek canlı bir surette yaşadığına şahit oluyoruz.

Gerek Şaman ve gerek İslâm Türklerin halk hurafelerinde bugüne kadar yaşayan ve mühim rol oynayan ruhlardan biri *Al* yahut *Albastıdır*. Karakter ve seciye itibariyle bütün Türk hurafelerinde aynı ruh olan bu *Albastı*, *Al karısı*, *Albastı* (garp Türkleri); *Albastı* (bütün Orta Türklerde; *Albız* (eski Osmanlı metninde).¹ *Albıs* (Uranha-Tuba) *Almış* (Altaylarda); *Abası* (Yakutlarda).

Eski Sümerlerin *Al* ve *Alularile* bir olduğunda şüphe olmıyan bu ruh hakkındaki hurafeler araştırmağa değer bir mevzudur.

* * *

Kırgız-Kazak Türklerinin hurafelerine göre *Albastı* iki nevi olup biri *Kara Albastı* ve diğeri de *Sarı Albastı'dır*. *Sarı Albastı lar* hoca ve *baksı* (Şaman)ların okumasiyle defolup giderler. *Kara Albastı* ise kendisini görmek iktidarına malik olan ocaklı adamdan başka kimseden korkmaz. *Sarı Albastı* sarışın bir kadın suretindedir. Bazan keçi ve tilki suretlerine de girer. Bu ruh loğusalara musallat olup ciğerlerini alır ve götürüp suya atar. Baksılar yahut ocaklı adamlar *Albastı'yı* yakalayıp ciğeri yerine koymağa mecbur ederler. "Albastıyı yakalıyan *baksı* eline kopuz alarak şu türküyü söyler:

"Ey, *Albastı zalim*

Koy ciğerini yerine

¹ Edirneli Nazmi Divanında *albız* şeytan kelimesi yerine kullanılmıştır. Köprülüzade Fuat "Millî edebiyatın ilk mübeşşirleri" İstanbul 1928 s. 13.

*Zavallının canını iade et,
Sözümü tutmazsan,*

*Bana hürmet etmezsen,
Gözlerini çıkarırım..."*

Bu suretle merasim yapılırsa *Albastı* ciğeri yerine koyar ve ölen loğusa da iyileşirmiş. *Baksılar Albastıyı*, ekseriya, keçi görüyorlar.

Kara Albastı yahut *Kara ciddî* ve ağır başlı bir ruhtur. *Sarı Albastı* ise hoppa, mekkâr ve şarlatandır. Ekseriya insanları hile ve aldatmakla ele geçirir. Bazan insana dokunmayacağına söz verir ve uzak bulunur. Lâkin daima fırsat bekler ve nihayet kolayını bulup bir zararım dokundurur.

Miropiev'in eserinin² nihayetinde, neye ait olduğu izah edilmemiş bir *baksı* duası vardır. İçindekilerden anlaşıldığına göre bu da *Albastıya*, karşı, loğusa yanında yapılan merasim esnasında okunan, *baksı* ilâhisidir. Bu merasimde, galiba loğusanın ciğeri yerine koyun ciğeri veriliyor :

"Ey, şeytanlar, şeytanlar,

Bu ciğeri alınız,

Buna kanaat ediniz,

Bu kadımı öldürmeyiniz,

Zararınızı dokundurmayınız.

.....
Koyun ciğeri size kâfi değil mi?

Bu koyun ciğerini ciğer saymıyor musunuz?

Eğer böyle ise, elime kılıç alırım,

Hesapsız ruhlarımla

Size hücum ederim..."

denilir.

Albastı, tüfek sesinden korkar. Loğusa *Albastı* olursa tüfek patlatmak âdettir. Demircilerden ve ocaklı adamlardan da korkar; öyle muktedir demirci ustalar ve ocaklılar vardır ki, bunların bir mendil veya külahı *Albastıyı* korkutmak için kâfi gelir. *Albastı* muhtelif suretlerde görünmekle beraber aslında bir sarı kızdır.

Başkurtların *Albastı'ya* dair hurafeleri de Kazak-Kırgızlarınki gibidir.

² Mehazlar, makalenin sonunda gösterilmiştir.

Kazan Türklerinin hurafelerine göre *Albastı* şerir bir ruhtur. Meskûn olmyan evlerde ve sahralarda bulunur. Muhtelif suretlerde görünür; yolcuların yolunu şaşırtır, uykuda basar.

Uluğ Kem nehrinde bulunan Tuba - Uranha Şamani Türklerin akidelerine göre, *Albis* evlenmeyen bir kızıdan töremiştir; kumsal yerlerde ve kayalarda bulunur, keçi gibi bağırır. *Albis* kızlara musallat olur ve hasta yapar. Muktedir şamanlar ilâhiler okuyup *Albis-ları* defederler. Şaman dualarında *Albislar* sarı kız olarak tavsif olunur (Altı sarı *Albis*ların).

Altaylıların akidesine göre *Alms* bir kötü ruhtur. "Erlık"ın âvanından ve hademelerindedir.

Fergana Özbeklerinin hurafelerinde şeytan, ecine, dev ve perilerden maada bir de *Albastı* vardır. *Albastı'ı* pejmürde, dağınık saçlı bir kocakarı suretinde telâkki ederler. Loğusayı yalnız bırakmazlar, ecinenin boğmasından korkarlar.

Taşkent'te Sevzar-deha Tahtapul kapısında *Albastı* = *Alvastı* köprüsü vardır. Oradan gelip geçenlerin pejmürde bir kocakarı suratı gördükleri söylenir.

Yakut Türklerinin akidelerine göre isim ve karakter itibariyle bizim *Albastı'ı* andıran *Abası* denilen ruhlar vardır. *Abası*'lar *iççi* ve *Ayı* ruhlara mukabil kötü ve obur ruhlardır. Bundan maada *Albas* sözü de vardır ki aldatmak, hile ve kadın şamanın büyüü mânalarında kullanılır. *Abasların* mümeyyiz vasıflarından biri insanın *kutu* (ruhu)nu alıp götürmektir (Diğer Türklerde *Albastı* yahut *Al karısı* insanın ciğerini alıp götürür).

Anadolu Türk hurafelerinde de aynı ruhun mühim rolünü görüyoruz. "Alkarısı" ve "albastı" hastalığı tesmiye edilen bu ruh loğusa kadınlara musallat olur. Bazan yalnız kalan loğusanın yanına peri kızları gelerek loğusanın ciğerini alır giderler ve bu suretle loğusayı *albasar'mış*. Loğusanın ciğerini alıp suya bırakırsa loğusa ölürmüş. Doktor Kunoş'un notuna nazaran "çocuk doğduğu vakit loğusaya acıklı bir haber söylenirse korku, teessürden mütevellit hale yahut hastalığa *albastı* tâbir olunur. "Hurafeye göre "Alkarısı" tüfek sesinden, ocaklı adamlardan, demirden ve kırmızı renkten korkar. Bunun içindir ki loğusa yatakta iken başına beyaz yaşmak ve kırmızı tül bağlarlar. Kırmızı altın takarlar, loğusaya kırmızı şeker hediye götürürler, (bazan bunun hilâfına kadının gözüne kırmızı şey göstermezler). Bazan bu *Alkarısı* dağ kayalarında ve nehir sahillerinde bulunur. Geçen yolculara her türlü oyun oynarlar ve fena sesle bağırırlar. Öyle

ocaklı adamlar vardır ki bunların mendil veyahut takkesi loğusaların odasına konulursa *albastı* olmaz. *Alkarısı* sarışın bîr kadındır.

Erzurum ve Erzincan vilâyetlerinde işittiğim, bazı rivayetlere göre "Alkarısı" ahırlarda bulunur ve at yelesini örmekten hoşlanır. Loğusaları korkutan ve ciğerlerini götüren ruh ise "Albastı" olmayıp "Karakura" denilen bir ruhtur.

Görülüyor ki bütün Türk kavimlerinde "Albastı" aynı bir kötü ruhun ismidir. Bu ruhun loğusa kadınlara musallat olması şekli Kırgız, Kazak ve Anadolu Türklerinde bütün teferruatıyla aynı şekildedir. ("Loğusanın ciğerini alıp götürmesi ve suya atması", "ocaklı adamlardan korkması, tüfek sesinden kaçması"). Kazak-Kırgızlarda keçi suretinde görünen bu ruhun Uranha-Tuba Türklerinde keçi sesi ile bağırması ve Anadolu Türklerinde "fena sesle bağırması" gibi teferruat da şayanı dikkattir. Bütün Türklerde bu ruh dışıdır; hoppa hilekâr ve yalancıdır.

Uranhaların şaman dualarında zikredilen ve kayalarda bulunan altı sarı *Albası*, Kazak-Kırgız ve Başkurlarda *sarı kız* suretinde olan bu ruh kültü ile Anadolu Türklerinin Sarı kızlar³ efsanesi de münasebettar olabilir. Erzurum ve Erzincan hurafesine göre *Albastı* at yelesini örmekten zevk almış. Yenisey Türklerinden *Kaç* Türklerinin inanmalarına göre at yelesini örmek kaya ve dağ ruhunun (dağ izinin) en sevdiği eğlencedir.

Kara Kırgızların inanmalarına göre loğusalara musallat olan ruh gene *al'*dir.

Loğusanın *Kara* yahut *karabaştı*'dan korkusu ve bu *Kara'yı* defetmek için *Kara Bakşı* çağrıldığı Manas destanının devamı olan Yolay Kaan destanında da görüyoruz.

Kara Bakşı bar edi

Karabaskan katındın

Evlüyası bar edi...

Kara Bakşı loğusaya gelen cinlere hitap ederek :

Alıştan kelgen al-bı deymen

Raktan kelgen can-bı deymen.,.

diyor ki buradaki *Al* bizim bahsettiğimiz *Al'dır*. Bu son cümleyi Radloff uzaktan, gelen er (*alp*) diye tercüme ediyor ki şüphesiz yanlıştır. *Albı* kelimesindeki *bı* sorgu soneki olan "mi" den başka bir nesne değildir.

³ Mudurnuya 3 saat mesafede. Yazılar deresinin biraz yukarısında "Göncek" köyü civarında "Sarıkayalar" yahut "Sarı kızlar kayası" denilen kaya vardır. Yerli ahalinin akidesine göre bu kayalarda "Sarı kızlar" varmış. Bu kayaya ait efsane Pertev Naili Bey tarafından tesbit edilmiştir.

Bu hülâsamızdan görülüyor ki *Al* (*Albastı, Albas, Albız, Almsı*) denilen mevhum "ruh" hakkında bütün Türk kavimlerinde aynı inanmalar mevcuttur. Şüphesizdir ki bu inanma ve an'ane Türklerin Orta-Asya'da birlikte yaşadıkları zamana aittir. Türklerle eski zamandan beri komşu yaşayan kavimlerde de bu *Al* hakkında inanmalar varsa da Türklerdeki gibi yaygın değildir.⁴

Al ruhu tarihten Önceki zamanlarda, tarihî devirlerde tasavvur olunduğu gibi, şerir bir "ruh" olmamıştır. Bu "ruh" eski Türk panteonunda kuvvetli belki hami (koruyucu) tanrılardan biri olmuştur. Bugünkü Türk inanmaları onun şerir bir ruh olduğunu gösterdiği halde bazı emareler de onun bir zaman *hami* ruh olduğunu bildirmektedir :

1 — Uranha-Tuba Türklerinin şaman dualarında kam bu ruha “kaya yerlerde yaşayan atlı Sarı Albıstarım” diye hitap ediyor ve yardım soruyor.⁵ Kazak-Kırgız baksıları da, galiba, bu ruha “tuv dediği derde derman olan ey Sarı Kız, gel” diye çağırıyor.⁶

2 — “Al” kelimesinin ateş kültiyle alâkalı olması bilhassa bu ruhun en eski devirlerde *hami* ruh, ateş ve ocak ilahesi olduğunu göstermektedir.⁷

Yakut Türkleri aile ocağı ateşine *Al-ot* diyorlar.⁸ Türklerle en eski zamandan beri komşu yaşayan Moğollar da ateşe *gal* diyorlar. “Alev” kelimesi de (Orta ve Doğu Türklerinde "yalın", "yalkın" bu kökten çıkmıştır. Altay ve Yenisey kamları âyin ve merasimleri de *Alas* diye bağırırlar ki, samî dinlerin *amin* kelimesi yerindedir.

Al kelimesinin ateş kültiyle bağlı olduğunu gösteren bir emare de bütün Türk kavimlerinde yaygın olan *Alaslama* merasimidir. Alaslama Orta ve Doğu Türklerde ateşle temizleme ve takdis merasimidir.

Başkurtlarda *alaslama* bir kırmızı renkli parçavrayı ateşleyip hastanın başı etrafında *alas, alas* diye çağırıp çevirmekten ibaret olan bir tedavi usulüdür. Altay

⁴ Profesör Dümeselin verdiği malûmata göre Gürcülerde de "Ali" denilen bir şerir "ruh" bulunduğu dair inanma vardır. Gürcü muharrirlerinden N. Lomori bu mevzu üzerine "Ali" adlı bir hikâye de yazmıştır (hususî mektubundan). Yezd ve Kirman parslarının "Al" hakkında inanmaları A. Houtum - Schinder tarafından tesbit edilmiştir. ZDMG, XXXIV. s. 85).

⁵ Radloff Proben, IX s. 193.

⁶ A. Divayev îz oblasti Kirgiz. Verovaniy Kazan 1899, s. 5.

⁷ Troşçanski, Evolyutsiya Çernoy Veri u Yakutov, 1907, s. 50.

⁸ Türkçede peygambere "yalavaç = yalvaç" denilmesi de ateş ilâhı (*al, yal — yalın*) kültleriyle bağlı olabilir. Eğer Sümer metinlerinde adı geçen ateş ruhunun *Al, Alu* şeklinde okunması doğru ise bu kültün rahibi *Alu* + cı olacaktır ki *alavcı, yalavcı* nihayet "yalvaç" olmuştur.

ve Yenisey Türklerinde şamani merasim esnasında tütsü içinde ardıç veyahut başka bir "mübarek" ağacı yakmaktır. Kırgızlarda da *alazlama* Başkurtlardaki gibidir.⁹

Anadolu Türklerinde *alazlama* Radloff'un izahına göre kızgın demirle dağlamaktır (Lügat, I, s. 365). Anadolu halkiyatına dair son yıllarda toplanan malûmata göre *alazlamannın* tamamile eski şamanlık ve ateş kültü ile sıkı bağı bir merasim olduğu anlaşılmaktadır.

Anadolu halkiyatına dair çok kıymetli maddeler toplayan ve değerli tetkiklerde bulunan M. Şakir Bey'in neşrettiği malûmata göre *alazlama* bir tedavi usulüdür. Bunun için kırk bir tane al renkli keten bezinden okuya okuya parmağa bir ip yumağı yapılır. sonra bu yumaklar ateşte yakılarak tekrar bir al bez üzerine bunların külü konur ve bununla alazlanır¹⁰ Anadolunun bazı yerlerinde *alazlama* akşam karanlığında ilk yanan (görülen) ışığa bakarak yapılır.

Altay kam ilâhilerinde ateşe *Ahr Ot, Al Yalgın* diye hitap olunuyor.¹¹

Görülüyor ki "Al" ruhu efsanesi pek derin bir geçmiş çağlarda ateş kültü ile bağı olmuş ve hami bir tanrı sayılmıştır.¹² Bu *tanrı'nın* sükûtu zamanımızdan altı bin yıl önce başlamıştır. Sümerlerin Al ruhunda bile bu ikilik başladığını görüyoruz: Ateş tanrısı olan bu *Al* aynı zamanda *iğva* perisidir.¹³

Türklerin en eski devirlerden beri *albayrak* kullanmalarının bu *Al-Ateş* kültü ile bağı bir an'ane olacağı hatıra geliyor. Kazak-Kır-gızlar bayrak kelimesi yerine *Yalav* kelimesini kullanırlar ki *alav'dır*. *Al* ruhunun adıyla *Al* renginin münasebeti şüphesizdir. Türk hurafelerine göre ruh'lar, *ak, kara, sarı, kuba-esmer* diye renklere

⁹ Kırgızların *alazlatmak* kelimesi hakkında Radloffun verdiği izah eksiktir. Bu izaha göre *alazlamak* hediye baş etrafında çevirip vermektir (yani takdis ederek vermektir. Lügat, I, s. 365). Halbuki *alazlamak* bilhassa ateşle olur.

¹⁰ M. Şakir, Halk hekimliği ("Bartın" 1932, sayı 346).

¹¹ Anuhin, Altay Şamanlığına Dair Maddeler, sahife 98-99.

¹² Maku hanlığında yaşayan Aliilâhî Karakoyunluların akidelerine göre *Almas* cihan padişahının oğlu, bir rivayete göre de, Allah'ın yanındaki dört meleğin biridir (V. Gordlevski. Kara-Koy unlu. İz. Ob. İzsl. i izuç. Azerbaycan'a 1927, No. 4, s. 8-9). Bu *Almas* Altay ve Yenisey Türklerinin *Almis'ını* andırıyor. Âli kültünün Türklerden intişarı da eski Türk ateş tanrısı al adını andırmasına medyun olabilir.

¹³ Hilaire de Barenton, L'Origine des langues des religions et des peuples. Paris 1932. p. 16.

Bugünkü Çuvaşlarda *albastı* şerir bir ruh sayılmasına rağmen prof. N. Marr bu kelimeyi "ğor-mo-d" ermenice *ar-maz*, gürcüce *tar-mo-d* gibi iyi ru Mar ifade etmiş olan kelimelerle bir menşeden geldiğini ileri sürmektedir (N. Marr, Vichap, Leningrad, 1931, s. 47-48) I Çuvaş, Çermis ve eski Bulgarların *keremetleri* Çağataycada da *keramet* mukaddes ağaçtır) eğer arapça "keramet" ten değilse, N. Marr'ın zannettiği gibi *ğor-mo-d* ten olabilir; fakat *albastı* kelimesinin menşesini Sümerlerin *Al, Alu, Alal* kelimelerinde aramalıdır.

ayrılırlar. *Albastı* ile beraber *Karagastı* da vardır. Her halde *al* rengi de ruhlardan birinin rengini göstermiştir. Şamanizmde "ruh"lar şerefine bayraklar (altaycada *yalama*) dikmek âdetidir. *Al* ruhunun "hami ruh" sayıldığı devirde bunun şerefine dikilen bayrak ateş rengine yakın bir renkte olmuştur. Bizim fikrimize göre Türklerin *albayrakları* *Al* ruhunun ateş tanrısı ve hamî ruh sayıldığı devirden kalma bir hatıradır ki yedi, sekiz bin yıllık demektir.

Hülâsa: Bugünkü Türk inanmalarında yaşıyan *Al* şerir bir ruh olarak tasavvur olunur; yol şaşırıcı, yalancı, hilekâr sayılır.

Aldanmak, aldatmak, aletmek, allak-bullak, alık gibi kelimeler bu ruh'un sükutundan sonra türemiş olan kelimelerdir.

En eski zamanlarda bu *ruh* ateş tanrısı, *hami ruh* olmuştur.

Türk kültürü tarihinde büyük bir inkılâp neticesinde olsa gerektir ki bu *hami ruh* düşmüş ve kötü ruhlar sırasına geçmiştir. Bu düşme devrinin pek eski zamanlarda olmasına rağmen *Al'ın* takdis edildiği devri hatırlatan an'anelerin hâlâ yaşadığını görüyoruz :

Alkamak¹⁴ = Takdis etmek (altayca, kırgızca),

Alkış = Tebcil, tebrik (bütün Türklerde),

Al ot = Aile ocağı ateşi (Yakutlarda),

Al ot = Azametli ateş (Altay kamlarının ilâhilerinde),

Alas = Alazlama = Ateşle arıglama âyini yapma, (Al renginin bütün Türklerce mukaddes sayılması) gibi kelimeler *Al* tanrısının *hami ruh* sayıldığı devre ulaşan bir an'enenin devamından başka bir şey olmasa gerek. Bu makale için istifade edilen eserler:

1— A. Divayev Etnografiçeskiy Material (Sbornik Material. po statistiki Sır-Dar. obl., V. shf, 38-48.)

2 — A. Divayev, O proischojdeniy Albasta (İz. Ob. Archeol., îstoriy İ. Etnografiy pri Kazansk. Univers., IV, 226-233).

3 — Katanov, Pisma, Petersburg, 1899, shf. 7.

4— Katanov, Opıt Uryanchaysk. Yazıka, Kazan, 1903, shf. 127, 150, 435, 875.

5 — Katanov, Pisma iz Sibiri i iz Vos. Turkestana, Petersburg 1893 shf. 29.

¹⁴ *Alkamak* kelimesinin zıddı *kargamak* kelimesidir. Bu kelimelerden birinde *al* ikincisinde *kar(ı)* olması da dikkati çeker.

- 6 – W. Radloff, Proben, IX, (muhtelif shf, bilhassa - 16, 31, 45, 163, 165, 193.
- 7– Koblev, Mifologiya Kazanskich Tatar, Kazan, 1910, shf. 18 - 19 .
- 8 – Kustanayev Hudabay, Etnografiçesikiye oçerki Kırgız...Taşkent 1894, shf. 35 - 36, 42, 43.
- 9 – V. Nalivkin, Oçerki bita jenşçîn osed. naseleniya Firganı, Kazan, 1886, shf. 146 ve 171.
- 10– Miropiev, Demonolog. razskazı Kirgizov (Zapiski împ.R. Geog. Ob. po Otd. Etnografiy, X, 1888, shf. 10-11 ve 50).
- 11 – F. Poyarkov, izoblasti Kirgiz. verovanyi (Etnog. Obozr.).
- 12 – S. İ. Rodenko, Başkırı, 11. shf. 306.
- 13 – Troşçanski, Evoliutsiya çernoy veri u Yakutov, Kazan, 1907, *abası* shf. 24, 69; *al ot* shf. 50; *An Alay Hatun* shf. 47.
- 14– V. M. İonov, K voprosu ob izuç. do-hristiansk, verovanyi Yakutov, (Sbornik Muz. Antropologiyi Etnog., V, 1).
- 15 – N. Pantusov, Tarançin. Bakşı, 1907, (şaman âyin ve merasimlerinde *tuğ* ve *bayrak* hakkında shf. 37-38 ve muhtelif sahifelerde).
- 16 – S. Malov, Şamansto u Sartov Vost. Turkestana (Sbornik Muz. Ant. i Etnog., V., şaman merasiminde *tuğ* ve *bayrak* shf. 6, 8).
- 17–D. Maynagaşev, Jertvoprenoşenye Nebu u Belterov (Sb. Mus. Ant. i Etnog. III, "yalama" shf. 91 - 102).
- 18– N. Hanikov, Opisanie Buharskogo Hanstva, Pertesburg 1843, shf. 207.
- 19 – F. J. Kun, Predvaritel. otçet po eksped. v Ur'janchaysk. Zemlü (İzv. Vos. Sibir. Otd.İ. R. Geog. Ob. 1903, tom N I *albıs* hakkında).
- 20– G. Grjimailo, Zapadnaya Mongoliya i Ur'anch. Kray.Leningrad 1926, III, 1 shf. 134.
- 21 – Kalaçev, Neskolkoslovopoeziy Telegetov (jivaya Starina, IV, 489 -500).
- 22– İ. İbrahimov Etnografiç. Oçerki kirgiz. Naroda (RusskiyTurkestan, Moskova 1872, II. shf. 122).
- 23– A. Houtum - Schindler, Die Parsen İn Persien, ihre Sparche und einige ihrer Gebrâuche (Z. D. M. G. 36. shf. 85)
- 24– Hilaire de Barenton. L'Origine des langues des religionset des peuples, Paris 1932, shf. 16

- 25— N. Marr; Le Vichap, Leningrad 1931, shf. 48
- 26— Hâmit Zübeyr, Doğumla alâkadar bazı âdat ve hura-feler (Türk Yurdu, 1927, sayı 33, shf. 228 - 230).
- 27— Şerif Necati, Loğusa hakkında Albastı hastalığı (Halk Bilgisi Haberleri No. 5 shf. 8).
- 28— Baba Sait, Anadolu'da Alevî zümreler (Türk Yurdu, 1926, sayı 24 shf. 484 - 487 (Anadolu'da sarı kızlar efsanesi).
- 29— Abdülkadir, Birinci ilmî seyahate dair rapor, İstanbul 1930, shf. 43-45.
- 30— M. Şakir, Halk hekimliği (*Albastı*) Bartın, 1932, sayı 321; *alazlama* ibid 346.
- 31 — Meszaros Osmanlı halk hurafeleri (K. Szemle, *Albastı* sayı VII. 1906, shf. 55).

Lügat kitapları :

- 1 — Radloff, Türk lügati, *albastı, al, alas, alaslama, alazlama, yalav, yalavçı* kelimeleri.
- 2 — M. Kâşgarî, Divanü Lûgatit-Türk, *al* kelimesi.
- 3 — E. K. Pekarski, Yakut Lügati, *abası, albas, al* kelimeleri.
- 4 — Verbitski, Altay ve Aladağ Türk lehçeleri, *al, yalama* kelimeleri.

*Al Ruhı Hakkında: Türk Mitolojinde Kötü Bir Ruh, Tarih -Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, C. I, S. I, Temmuz 1933, s. 160–167 den alınmıştır.

MANAS DESTANINDA AŞ-YOG MERASİMİ

Kırgız - Kazakların en mühim, âdetlerinden biri "aş" dedikleri âdettir. Aş ölünün hâtırası için yapılan büyük ziyafete denir. Bu aş ziyafeti ölünün vefatından sonra bir yıl içinde verilir. Ziyafetin büyüklüğünün ölünün içtimaî mevkiyle mütenasip olması şarttır. Meşhur beylerin ve batırların "aş"ına bütün Kırgız Kazak halkı ve diğer komşu kavimler davet edilir. Büyük aş merasiminde yüzlerce at ve binlerce koyun kesilir. Bununla beraber davetliler de kımız ve diğer azıklarını beraber getirirler. Ziyafet haftalarca devam eder, at yarışları, pehlivan güreşleri, yaya koşuları, muhtelif millî oyunlar olur. Her kabilenin saz şairi (Akın'lar) hünerlerini göstermeğe ve birincilik kazanmağa çalışır. Ziyafeti veren ölünün yalnız varisleri değil mensup olduğu kabile veya oymaktır.

Ölü küçük bir oymak beyi veya oba (avlu) ak sakalı ise "aş" da küçük olur. Aş verenler de ölünün varisi veya ortağıdır.

Aş ziyafeti matem merasiminden ziyade bir eğlence ve bayram mânasını taşır. "Matem" kısmı aş başlamadan önce ölünün çadırında yapılır. Bu merasim, kabile kadınlarının ağlamaları, âğıt (coktav) terennüm etmeleriyle başlar ve hocanın Kur'andan bir parça kıraati ile son bulur.

Coktav âğıt merasimi ölünün evinde aş verinceye kadar terennüm edilir.

Ölünün evine taziye için gelen misafir uzaktan görünür görünmez kadınlar bağırıp çağırıp ağlamaya ve âğıt terennüm etmeye başlarlar. Bu merasim ölünün gömülmesinden aş'ına kadar devam eder. Bu *coktav* merasimi bitinceye kadar ölünün karısı, kızı, oğlu evlenemez. Obasında düğün ve her nevi eğlence yapılamaz. Matemli evler ve çadırlar üzerine kara bayrak asmak âdeti de seyrek görülür.

Kazak-Kırgız *coktav* âğıtlarında söylenen bazı manzumeler Radloff'un "Türk Halk Edebiyatı Örnekleri" külliyyatın III. C. 19, 20 s. ve V. c. 590-599. s. de basılmıştır. İçtimaî durumu yüksek olan ölümler için aş yapılmazsa varisleri içtimaî durumlarını kaybederler. Bunlardan "babalarının ağzı mezarında kurudu, dudaklarına bile yağ sürmediler" diye nefret ederler. Bu aş ziyafeti çok masraflı bîr merasimdir. Bazı ailelerin iflâsına sebep olur. Bununla beraber ölünün ve kabilenin şerefini korumak için büyük masraflara katlanır ve şerefi servete tercih ederler.

Aş ziyafetinde bazan kabileler arasında müthiş kavgalar olur. Ekseriyetle bu kavgalara "mevki" meselesi¹ güreş ve at yarışlarındaki rekabet sebep olur.

Aş-ziyafet âdetinin pek eski olduğu malûmdur. İptidaî devirlerde aş (yemek) doğrudan doğruya ölünün kendisine verilirdi. Bazan Altay kabilelerinde bu iptidaî inanışın hâlâ yaşadığı görülmüştür. Dinî telâkkilerin tekâmülü ile bu inanç da ta'ammüm etmiş, ölülerin ruhu için fatiha, sadaka, kurban, helva dağıtmak, çeşmeler yapmak ve benzerleri gibi dinî âdetler haline getirilmiştir.

Kırgızların "aş" dedikleri bu âdete, eski Türkler *Yog* derlerdi. Kırgızlardaki *coktav* (yani yoğlama) kelimesinde işte bu *yog* (Kırgız fonetiğine göre "cok") kökü hâlâ yaşamaktadır.

Köktürk (Orhun) kitabeleri *yog* dan bahsediyor. Türklerin bu âdeti eski Avrupalı müelliflerin de dikkatini çekmiştir. VI ıncı asır müelliflerinden Jordanus Atillâ'nın defin ziyafeti'nde, Bizans kaynakları da Türklerin *dochia'sında* bahsetmişlerdir. Uygur eserlerinde *üzüt aşu* (yani Ölü aşu) denilen aş da *yog* merasiminde verilen ziyafetten başka bir şey değildir.

Mahmut Kaşgari *yog* kelimesini ölü gömüldükten sonra üç ay yedi güne kadar gömmeden dönenlere verilen yemek (III. 105) diye islâmlaşmış Türklerin telâkkisine göre açıklamıştır. *01 ölügke yogladı* cümlesini 'ölü için ziyafet yaptı. Bu Türk âdetidir.' diye izah etmiştir. (228 III). Bugünkü lehçelerde *yog* kelimesinin yeni şekli. Kazak - Kırgızcadaki *coktav* kelimesi de, bu lehçenin fonetik kaidesine göre *cogtav* olması lâzımken "yog" kelimesi *yok* kelimesine benzetildiği için olsa gerek *coktav* olmuştur. Aş âdetinin, hiç olmazsa ananesinin, Anadolu ağızlarında da muhafaza edildiğini Dedekorkut hikâyelerinden öğreniyoruz.

Manas destanında eski Kırgızların *aş* merasimi Radloff neşrinde *Bok Murun* epizodunda (metin s. 140-205 alm. tercümesi 142 - 207) karışık olmakla beraber mufassal tavsif edilmiştir. Bu epizod Radloff'dan önce Veli Hanoğlu Çokan tarafından tesbit edilmiştir. Fakat bu rivayetin elimizde yalnız Rusça tercümesi mevcuttur.² Bu

¹ "Mevki meselesi" hakkında "Orun ve ülüş" başlıklı makaleme bakınız. (Türk Hukuk ve İktisat mec. 1931 C. I. s. 121 - 133).

² Çokan Velihanoğlu eserleri (ZRGÖ, 1904, c. XXIX s. 208-222).

parça esas itibariyle Radloff tarafından tesbit edilen rivayete benziyorsa da çok zengin ve çok muntazam bir rivayetten alınmış olduğu görülmektedir.

Manas destanının Han Kökütey aşını tasvir eden epizodu eski Kırgızların aş merasimini gözümüzün önünde canlandırmaktadır,

Manas'daki bazı parçalarda aş'ın en iptidaî devre ait hâtıraları da muhafaza edilmiştir. Yakup Han karısına :

Ah hanım ne yapalım ?

Kırk yiğidin hepsiyle görüştüm

Manas'ı unutmuşlar

Ruhuna aş dökmüyorlar

diyor. Bu parçadaki "aş dökmüyorlar" cümlesi, eski devirlerdeki Manas'ın hâtırasıdır. Mufassal tavsif edilen Han Kökütey aş'ı Kırgızların "atlı kavimler medeniyeti" tâbir olunan medeniyetin, yüksek basamağına eriştiklerini göstermektedir. Han Kökütey'in oğlu babasına aş vermeye karar veriyor. Her tarafa dâvetçiler gönderiliyor. "Aşıma gelmeyen olursa bana darılmasın malını mülkünü yağma ederim" diye tehdit ediyor. Davet edilen hanlar beylerden Er-koşay, Er Manas, Kökün oğlu Erbu, Kahraman Er Töstük, Kara-Dov oğlu Yar Manas, Efganistan hanı Mus Burçak Han Kökçe, Mağara kavimlerinden Er Ağış, davet edilen kavimlerden Rus It eli-Ögüz (Oğuz) eli, Turpan yurdu, Orungu eli, Totengşir yurdu adları geçmektedir. Bunlardan başka kâfirlerden Han Yoloy, Neskara, Yılbasan adları zikrolunuyor.

Dikkate şayandır ki aş'da müslüman ile kâfir arasında fark gözetilmiyor.

Kâfiriyle müslüman

Hepsini bir tutuyorum (s. 147)

Kâfiriyle müslüman

Hepsini beraber çağırdı (s. 148)

.....

Davetliler toplandıktan sonra bu merasimi idare etmek üzere, nüfuzlu bir şahıs tayin edildiği görülüyor. Bu işi idare etmek önce Manas'a teklif ediliyor. O "yaşça büyük olan ve cennetin kapısını kapamış ticaret yollarını açan" Han Koşay'ı gösteriyor.

Orada büyük varken

Küçükler işe karışmaz

diyor.

Bu epizodun en canlı kısımları at yarışını tavsif eden parçalarıdır.

Gece ve gündüz onbeş gün yarış atlarını terlettiler. Gece ve gündüz on yedi gün sonra atları sıra ile sınıçı'nın Önünden geçirdiler. Sınıçı her atın vasıflarını söylüyor.

Kuyruğuna kut düşmüş

Kutlu kula at kimin ki ?

Hörgücü yüksek, boynu uzun

Devece kula at kimin ki ?

Kızıl dili bileği

Kısmetli kula at kimin ki?

.....

Sınıçı atları böyle tavsif ediyor.

Bu atlar Hangay, Altay, Oyrat, Kırgız, Kırım, gibi ülke ve kavim alâmetleri taşıyorlar,

At yarışından sonra kâfirlerle müslümanlar arasında kavga çıkıyor. Fakat barış yolu ile hallediliyor. Yaya yarışlarını güreş takip ediyor. En mühim müsabaka süngü ile mücadele oluyor. Bu oyunda Manas kazanıyor. Türlü eğlenceler çok ciddî ve âdeta bir muharebe sahnesine benzemektedir.

Dikkate şayandır ki, ciddî olmayan ve gülünç oyunlara müslümanlar iştirak etmiyor. Meselâ bir çukurda bağlı bulunan deveyi dişle çözen altmış altın kazanacaktır. Müslümanlardan (Türklerden) kimse buna tenezzül etmiyor. Bu oyunu kâfir kırılıçesi Orongu kazanıyor.

Eski Türklerde defin, matem ve ölü aşî merasimi ve âyinleri tetkik edilirken, bunların Manas destanındaki akisleri nazarı itibara alınmalıdır.

*Manas Destanında Aş-Yog Merasimi, Varlık, C. XI, S.190, 1941, s.514–516 dan alınmıştır.

TÜRK RİVAYETLERİNDE "BOZKURT"

Eski Romalılarda ve Araplarda kurdun efsanevî bir mevkii olmasına¹ rağmen, onun, Türk millî kültü olduğu malûmdur. Kurdun Hiyung-nu, Tukyü, Oğuz, Uygur, destanlarından başlayarak, ta Moğol anane ve efsanelerine kadar ne büyük tesirler icra ettiği, üstat Köprülü zâde Fuat Bey tarafından tetkik ve tahlil edilmiştir ("Türk Edebiyatı Tarihi", birinci kitap, 62 ve müteakip sahifeler, "Türkiye Tarihi" birinci kitap, s. 52 - 61). Köprülü Zade bu araştırmalarında yalnız tarihî vesikalara istinad etmiş, tetkiklerini yalnız edebiyat tarihi noktasından yapmıştır, "elyevm İslâm olan Türklerin halk edebiyatında bile eski bir millî destanın müşterek izlerine tesadüf olunmaktadır" (Türkiye Tarihi, s. 52) demekle beraber, kıymetli tettebbuatında bu noktayı tenvir etmeği mevzuu bahsinden hariç addeylemiştir.

Filvaki Türk kavimleri içinde, biz, müşterek destanlardan kat'ı nazar, çok defa eski destanların müşterek izlerini buluyoruz. En cenubî Türklerdeki Millî Oğuz destanının birçok unsurlarını, Türk kavimlerinden kat'ı nazar, en şarkî ve şimalî Türklerin komşularında (Fin ve Moğol kavimlerinde) bile görüyoruz. Meselâ, bugün halis Moğol olan "Uğur", "Sartogul", "Horhut" kabilelerinin menşeleri hakkındaki rivayetlerde Horhut = Korkut bulunması (Potanin, Şimali-garbî Moğolistan monografileri, IV, 22, 23, 671, 726), 'Dede - Korkut'umuzda zikrolunan "Tepegöz" masalının pek cüz'î farklarla Şimal 'Samoyed - Ostyaklar'ında (aynı eser, s. 706) söylenmesi, Türk mevzularının komşu kavimlerde bile ne kadar intişar ettiğini gösteriyor. Maamafih bu güne kadar "Kurt efsanesi" unsurlarının bugünkü Türk kavimleri rivayetlerinde vazih bir surette göze çarptığını ve yankılarını gösterecek unsurları toplayan hiç bir zat bizce malûm değildir. Şarkî Türk ve Moğol kavimlerinin etnografyasına büyük hizmetleriyle maruf müsteşrik Potanın ciltlerle yazdığı eserlerinde, Kurdun Türk kültü olduğuna

¹ Kurt hakkında tettebbuatta bulunan âlimler, Romalıların kablemilâd 296 senesinde Lupikal mağarası civarında Romulus ve Romus'u besleyen Ana-kurda heykel rezk ettiklerini gözönünde tuttıkları halde, "Kurt Kültü"nü'nün Orta-Asya kavimlerine garpten geldiği hakkında cüz'î bir işaretle bulunmuyorlar. Müsteşrik Berezin (Rus Arkeoloji Şark şubesi mesâileri, cüz 13, s. 148) Klaproth, Schmidt, Hyacynth, De Geny gibi müsteşrik ve müverrihlerin fikirlerini beyan ettikten sonra diyor ki: "Kurt efsanesinin esası bu iki kavmin "Türk ve Moğolların yalnız birine ait değildir. Bütün Orta-Asya kavimlerinde müşterek bir efsanedir". Arapların halk rivayetlerinde kurdun ne gibi bir mevkii olduğunu bilmiyoruz. Fakat "Meslimet ül Kezzab"a Tabari tarafından nisbet verilen bir ibare calibi dikkattir. Meslimetü "fısıldayıcı kurt ve siyah kurt'la kasem ediyor:" *ثم قال لهم وللليل الا طهم والذئب الا دم... فقال وللليل الدامس والذئب الهامس* {Leiden tab'ı I, s. 1933}.

şüphe etmediği halde, bu günkü Türk akvamında bu efsane bakiyelerine pek az tesadüf etmiştir.

Orta asırlardaki İtalyan destanlarına kadar tesir eden "Bozkurt efsanesi" unsurları (Veselowskiy, "Roman ve hikâyeler tarihinden, II, 307 Petersburg 1888, "Atilla" hakkındaki baba bakınız) Türk kavimlerinin kendi halk edebiyatında ufak bir iz bırakarak kaybolmuş mudur? Ebülğazi Bahadır Han gibi Türk ve Moğol ananelerine sadık bir edip ve müverrih de eski destanın "Bozkurt efsanesi"ne ait mükemmel bir levhasını bize veremiyor.² "Dede Korkut"da ise "Kurt kültü"nü hatırlatan yalnız bir iki cümleye tesadüf ediyoruz :

"Kurdun yüzü mübarek" (S. 26). "Kara başım kurban olsun kurdum sana!" (s. 27).³

Eski Moğol vesikalarında, İslâm. - İran me hazlarına nazaran, "Kurt efsanesi"ne ilgi bir dereceye kadar bulunur. Moğol hâkimiyeti devrinde Çince yazılmış "Yuan çaobişi" (Pekin Rus Ruhaneleri heyeti mesaisi, c. 4, Rahip Pallas tercümesi) de Cengiz Han'ın cediti âlâsı olarak "Börteçine: Bozkurt" zikrolunuyor. Moğolların tarihî destanları arasında şaheser sayılan "Altın topçu" (Lama "Gambo Yalgan qalsan" tercümesi, s. 121) de halis Türk rivayetlerindeki vakıa aynen nakledildiği halde, Bozkurt yerine kırmızı köpek zikrolunur. 'Börteçine' ise bir şahıs ismi olarak mezkûrdur (s. 119- 120).

Schmidt tarafından neşrolunan "Sanang sesen" de 'Börteçine' Reşidettin de ve "Altın topçu"da olduğu gibi, isim olarak zikrolunur (s. 52). "Börteçine" bir Tibet prensi idi. 'Dalay Subin Amt Altan Şirike Tuhakan'ın oğlu idi; "Börteçine Moğol kavimleri içine geldi". Bu 'Börteçine'nin eski 'Bozkurt' olduğunda Schmidt şüphe etmiyor. Şu Moğol 'Börteçine'sine İstinaden, Hunların Tukyuların da Moğol olduklarını ispat için nazariyeler uyduruyor (Forschungen, s. 11 - 42 ve 66 - 74).

² Ebülğazi Bahadır Han "Kurd" efsanesini yalnız "Börteçine" ismiyle tahattur ediyor (Rıza Nur Bey tercümesi, s. 38). Vakıa Ebülğazi Bahadır'ın Mogollara ait rivayetleri, Reşideddin Tabib rivayetlerinin aynıdır. Bazı zatların zannettiği gibi Kurt efsanesi Reşideddin tarafından Çin ve Türk me hazlarında bulunduğu gibi zikrolunmamıştır, Berezin tarafından neşrolunan kısımlarda "Ergenekon" ve "Alankua" efsanelerinde merkezî unsur "Işık"tır (1, metin s. 5 - 18, haşiyeye 148-149) "Börteçine" ise "Cami üt Tevarih" de yalnız bir defa zikrolunur. O da, Tibet tesiriyle bozulmuş Moğol menbalarında olduğu gibi, şahıs ismidir (metin, cildi evvel, bab düvem, s. 5). Reşideddin "Börteçine"nin Bozkurt, "Kuvameral"ın "Güzel ahu" efsanelerıyla alâkası olduğuna dair cüz'i bir işarette bulunmuyor. Bu eseri me haz ittihaz eden müverrihler (Honed Mir, Mir Honed, Anonim Şeybani nâme müellifi, ve Ali Celayîr gibiler) "Börteçine"nin Bozkurt kültü ile münasebeti hakkında bir şey söylemiyorlar.

³ Anadolu Türkleri yalan sözlere "Kurt masalı" diyorlarmış (Hüsametdin Efendi Makalesi, "Millet gazetesi, numara 92, sene 1925) demek oluyor ki eski "Şamanizm kültü"nü hatıraları halk kitlesi içinde saklanmıştı.

Bugünkü Moğollarda "Bozkurt" ananelerinin izlerine bu sahalarla meşgul müsteşriklerin eserlerinde tesadüf edemedik. Baykal gölü civarındaki Buryat - Moğollar da Börteçine namını taşıyan bir kabile bulunursa da, jenealojilerine ait rivayetlerinde "Bozkurt" efsanesine ait bir şey görülüyor {Potanin, Orta asır garp destanlarında şark mevzuaları, s. 801}.

İşte Bozkurt efsanesinin Moğol tarih ve destanlarında ve halk ananelerindeki vaziyeti bu şekildedir.

Moğol kavimlerinin rivayet ve ananelerini, İran - İslâm tesirine fazla bir derecede merbut kalmış müverrihleri bırakarak halis Türk kavimlerinin ananelerini nazarı itibare alırsak, bu efsaneye ait rivayetlerin şekli büsbütün değişir. Bunlardan biri, halis Türk ananesinden ibaret olan Uygur destanıdır ki, Çin mehzaları kadar eski olmamakla beraber mühim bir vesikadır.⁴ İkinci eser ise, Orta Türk rivayeti olan "Çingiznâme"lerdir. Bu rivayetlerin muhtelif varyantları vardır. "Başkurt rivayeti" olanı⁵ "Kazan" Darülfünunu Türk lisanı muallimi Halfin tarafından 1819'da neşrolunmuştur. Maamafih, "Börteçine" ve diğer rivayetler hakkında araştırmada bulunan müsteşriklerden hiç bir kimse, henüz bu eserden istifade etmemiştir. "Çingiznâme"nin Kazak - Kırgız rivayeti noksan ve muhtasar bir surette Radloff tarafından neşrolunmuştur (Türk Halk Edebiyatı numuneleri; III, s. 62-68). Kırım - Nogay rivayetin tesbit edilmiş olduğu nüsha, Berlin memleket kütüphanesinde (mix Diez A. Quart N. 137) mahfuzdur. Halk içinde de bu rivayetlerin türlü şekillerde tesbit olunmuş nüshaları bulunurdu.

Başkurt rivayeti olan nüsha "Börteçine" ve "Yisükey Bahadır"ı bilmiyor. Ona binaen cihanın büyük hakanı 'Çingiz Han', bilâvasıta, 'Yılkı Yallı Gök Bürü' oğludur. Başkurt kabilelerini teşkil eden (Yurmatı, Kıpçak, Kanklı, Katay, Tamyan v.b.), gibi muhtelif kabilelere alâmet olarak "tamga, ağaç, kuş" veren, şu 'Gök Börü: Bozkurt' oğlu Çingiz Han'dır.

⁴ Bu vesika hakkında Köprülü zâde Fuat Bey'in "Türk Edebiyatı Tarihi, birinci kitap, 59-63"ünde etraflıca malûmat verilmiş ve destanın bugünkü Türkçeye tercümesi de derc olunmuştur.

⁵ Bu eser hakkında en son malûmat Ali Rahim ve A. Aziz Beylerin müşterek eseri olan "Tatar edebiyatı Tarihi"nde derc olunmuştur. Fakat müelliflerin "Çin-giznâme" nin mahallî tesbiti hakkında olan mülâhazaları gariptir (II, s. 89,-97).

Bu destanda "ışık" ve "Bozkurt"a ait efsanenin sureti iki sahife teşkil ediyor. 'Alankua*' kocasız hamile olmuş. İl içinde dedikodular zuhur etmiş. 'Alanakua' kendisine bir ziya nüzul ettiğini ve Kurt olarak çıktığını beyan etmiş. Tetkik için 'Kıpçak *Karabi* "Türkmen Kel Mehmed bî' Oraduç bi' namlı büyükler (Alankua'nın çadını civarında pusu kurmuşlar. Gece yarısından sonra :

Havadın bir yarkın kün indi. Kördiler erse esleri kitti. Bular yine bir ançadın eslerin yiyip aldılar erse birbirindin sordular : 'bayağı kün bolup ingen ne erdi?' dediler.

Bilmediler. - "kelingiz, bizler esirgen teg bolup olturgunça yalarımızın tartıp çinglatang: börü bolsa çıkar" tidiler. Andın son tura salıp yaların tartıp çektiler. Kördüler kim : yılkı yallı kök börü çıka keldi. Artına karap "Çingiz!" tip avaz birdi.⁶

Berlin'de nüshası olan Kırım-Nogay rivayetinde, umumî münderecat itibariyle büyük farkına rağmen, "Alankua, ışık, Bozkurt" efsaneleri aynı rivayettir (varak 6).

Bu destan, gerek şark ve gerek garp Türklerinde, pek eski bir destanın, Moğol fütuhâtı sonunda değişmiş bir suretinden başka bir şey olamaz fikrindeyiz. En eski Türk destanının merkezî unsuru, şüphesiz, "Bozkurt" olmuştur.

* * *

Bugünkü Şamanî Türklerde kurdun kutsi mahiyeti olduğu görülür. Şaman davullarında mutlak kurt resmi bulunur. Tuba (Uranhay) Türklerinin kam dualarında Bozkurt'a hitap edilir.

Üstü kудaydan çarlıktım
 Çedi konukta çem çibezim
 Çedi konu-hta çem çiyrim
 Kудayımning kayırızı
 Kök pörü erenim kayrahan!
 Aksım punnun çilgakşan
 Kü pörüm!
 Yukarı Tanrı'dan memurum!

Eserde coğrafi isimler, kabaiJ âlâmetleri (tamga, kuş) îdil havzalarında anlaşılmayan lügatler (umumen birinci kısmın münderecatı) Ural dağlarında tesbit olduğuna gayet vazih bir delil olduğu gibi, Başkurlarda bulunan "Çingiznâme" denilen ihtiyarlar, matbu nüshadan habersiz oldukları halde, nesilden nesle "Çingiznâme" söylemekle marufturlar.

⁶ Bu elimizde Halfin neşri bulunmadığından Paris Millî Kütüphanesinde (Suppl. Turc, N. 143) mahfuz eski el yazısı nüshadan istifade ettik (varak 9a).

* Alan Hoa.

Yedi gün (muttasıl) yemek yemez (hayvan)ım
 Yedi gün yemek yerim
 Tanrımın merhametli (bende)si
 Bozkurdum, efendim!
 Ağız ve burnunu (dili ile) yalamakta olan
 Boz kurdum!

(Radloff, Türk Halk edebiyatı numuneleri, IX, 204),

* *

"Bozkurd'a ve kurdun Önderliğine ait efsanelerin en koyu yeri, şüphesiz Başkurdlar arasındadır. Avamın "Başkurt" kelimesini tavzih etmek merakı da, dolayısıyla, halk iştikakının bu efsaneleri muhafazasına ayrıca bir sebep olmuş olabilir.

I) "Başkurt" kelimesi hakkında Başkurt halk iştikakı şayanı dikkattir :

18 inci asır ibtidalarında resmî Rus menbalarında bu kelime Başkurt beylerinin verdiği tavzihata binaen, *Glavny Volk* = Başbuğ Kurd' diye kaydolunmuştur. Bu kavmin Rus hâkimiyetine karşı isyanları da 'Kurdoğlu' olduklarından imiş.⁷ Eski zamanlarda bu kavim sancaklarında Kurt başı taşımışlar. O sebepten Başkurt adını almışlar imiş.⁸

2) Eski zamanlarda Başkurt kavmi kurda 'Börü' demez, 'Kurt' derlerdi. Babaların ismini gelinlerin söylemesi yasak olduğundan dolayı kurt için "börü" ismi taammüm etmiştir.

3) Peygamber, sahabelerinden üç zatı 'Ural' dağlarına islâm dini öğretmek için yollamıştı. Bu sahabelere Ural dağlarına kadar bir Bozkurt rehberlik etmiştir. Ural dağlarında bulunan kavim de, islâmiyeti kabul ettikten sonra "Başkurt" diye adlanmıştır.⁹

4) Eski zamanlarda uzak şarkta yüksek, karlı dağlarda 'Başkurt, Nogay, Kazak, Kırgız' kavimleri bir tek babanın evlâdı olarak yaşıyorlardı. O vakit 'Başkurt' Nogay, ve başka.." isimler yoktu. Bir zaman bunlar arasında ihtilâf ve mücadele zuhur etti. Günlerin birinde bu kabile reisi ava giderken önünde bir kurt peyda oldu. Reis, bu kurdu takip ede ede, cennet gibi ormanları ve nehirleri olan bir azametli dağlara geldi. O vakit

⁷ Riçkov, "Orenburg vilâyeti topografyası", Orenburg 1887, s. 58-59.

⁸ Vitevskiy, Neployef ve Orenburg vilâyetinin 1758 senesine kadar ahali" s. 124 - 128,

⁹ Nazarov makalesi ("Sovremennik" mecmuası, 1862, numara 11, s. 66). Kurdun rehberliği hakkında Köprülü zâde Mehmet Fuat Bey'in mütalâalarıyla mukayese ediniz (Türk Edebiyatı tarihi, birinci kitap, 62).

Kurt birden bire kayboldu. Reis anladı ki, bu rehberlik eden Kurt, Tanrı'dan bu kavme tayin edilmiş "Kut: talih"dir. Reis geriye, şark diyarına vardı. Kavim ve kabilesini beraber alıp Ural dağlarına getirdi, işte diğer kardeşlerinden ayrılan bu kabileye "Başkurt" denildi ki, "Kurdun baş olup getirdiği kavim" demektir.¹⁰

Ahund Kurbanali Hacı Halid oğlu'nun "Tevarih-i Hamse-i Şarkî" adlı eserinde (Kazan, 1910, s. 191 - 193) "Başkurt isminde vechi tesmiye" babında aynen şu efsane nakledilir : (aynen)

"Başkurd taifesi Özbekten olup ismi evvelden var ise de nefsi özlerinden namına sikke sokturmuş, müstakil hanları olduğu malûm değildir... Bunların Başkurd ile müsemmasında kıl-u kaller olup cümleden beri budur ki lûgat-ı Fürste Kaşkırı gürk deyip etrak bundan tahrifle *kırd* diyorlar. Bu taife haddi zatında bigayret-i şecaat olduktan kaşkara teşbihen "kırd" denilip kırdan ziyade kavi demek mahalde mübalâğa edip "Baş" lâfzını koşarak Başkurd demişler... Ecdadlarında dahi bu evsaf-ı memduha mevcut olduktan kaşkırın müradifi olan kurd ve mübalâğasiyle Başkurd tesmiye etmişler ola. Hazreti Ali Keremullahü veçhenin medhinde şir dedikleri gibi bahadır adamları arslan demek, kaşkır demek ve lakabı ile "kök yal" demek medh-i Özbekândır... Ama Hacı Molla Zahireddin nam seyyahın nakline binaen Başkurd isminde veçhi tesmiye zaman-ı mazi ecdatlarımızdan üç adam kış seferinde yol yanılıp adaşmışlar iken ittifak kurdun izine düşüp il bulduklarından, bizler kurdun iziyle keldik, bizlere kurt başçı oldu dediklerinden, bu üç zatın furuuna başçısı kurt olan adamların nesli demek siyakında Başkurt deyip bu nam evlâtlarına lâkap olup kalmış. Ahali-i Başkurt'ın büyük ecdatları işbu üç zevatlar imiş. *العهدت على الراوى*

Müverrih Ahund Kurbanali bu efsaneleri naklettikten sonra, sonuncu rivayete İnanmıyor; ve diyor ki; "bu rivayet yol şaşırılmış ecdadın yolundan daha şaşkın bir yoldur; bizim indimizde birinci rivayet essah ve efsaktır".

¹⁰ Bu rivayet, M. "Bayış oğlu" tarafından neşrolunmuştur. "Burcan" ve "Kıpçak" Başkurtlarından yazılan rivayettir 'Rus Coğrafya Cemiyeti'nin Orenburg şubesi haberleri mecmuası, 7 inci cüz, 1895, s. 11 - 13).

Bundan anlaşılır ki, " Başkurt" kelimesinin Kurt efsanesiyle' — Halk itikadınca olsa bile — alâkadarlığı, ta Şarkî Türkistana kadar (müellif şarkî Türkistan ülemesindandır) intişar etmiştir. Şüphe yok ki "Baskurt" kelimesinin bu efsane ile hiç bir alakası ve münasebeti olmasa bile, daima eski destanda merkezî unsur olan "Bozkurt"ı Türk kavimlerine tahattur ettirmiştir.

TM II, ilâve, Sayfa: 397 Bozkurt Hakkında :
Urenhay Türklerinin Şaman dualarında olduğu gibi İslâm Kırgız-Kazakların bakşı dualarında "Ervah"a tevcih olunan ilâhilerinde de Kurda hitab* görüyoruz:
Uydan kelgen on börü
Su börünün, içinde
Altı auzdı kök börü.

*Türk Rivayetlerinde "Bozkurt", Türkiyat Mecmuası, C. II, 1926, s. 131-137 den alınmıştır.

TÜRK BOYLARINDA DAĞ, AĞAÇ (ORMAN) VE PINAR KÜLTÜ

Dağ kültü çok eski çağlardan beri muhtelif uluslarda bulunduğu malûm olan cihanşümül bir kültür. Eski Yahudiler Sina dağı, Araplar Arafat dağı, Yunanlılar Olimpos'u Hintliler Himâlaya'yı Moğollar Burhan-Kaldun'ı takdis etmişlerdir.

Türk ulusunun yurt tuttuğu muhtelif ülkelerde dağ ve ağaç kültürüne ya da bu kültürün izlerine her yerde rastlanmaktadır. Orta ve merkezî Asya dağlarının çoğu Türkçe veya moğolca mukaddes, mübarek, büyük ata ve büyük hakan anlamlarına gelen Han Tenri, Bayan Ula, Buztağ Ata, Bayın Ula, Othon Tenere, Iduk Art, Kayra Kaan, Erdene Ula, Kuttağ, Nurata gibi adlar taşıyorlar.

Gök-Türklerin Budun inli, Iduk Ötüken, Iduk Baş, Tamag Iduk adlı dağları takdis ederek hepsine "ıduk yer su" demişlerdi.

Çağdaş şamanist Altaylı Türk boylarında dağ kültü en önemli kült sayılmaktadır. Teleüt, Töles ve Abakan Türkleri yakınlarında bulunan dağlardan birini tanrı, koruyucu ruh ya da büyük ata sayarlar. Altaylı şamanistlerin dağ şerefine yaptıkları ayinlerinde söyledikleri ilâhiler çok samimî ve halk edebiyatı ve folklorunun güzel örnekleridir. Altaylıların Altay dağına ayin yaptıklarında söyledikleri ilâhilerden parçalar:

1) "*Kün ebirbes Küler tav, Ay ebirbes Altın Tav*

Aba yışım bürkünii, İyıkçıldı yaan tavum;

Yaandarıbıs, atalarıbıs mürgüp kalgan

Bir alkışın bererme? Üzülmესki ülü yayap berip yat

Kanların tutattan Kabay kutun

Tayaytan aydar malga piyan her!

Agar yurtuna keçigin bersin, İyıkçıldı yaan()*

tav Kara Kaya!. "(Anochin, 80).

Güneş dolaşamaz olan Çelik Dağ, ay dolaşamaz Altın Dağ. Aba ormanının örtüsü, mukaddes büyük dağım! Atalarımız, büyüklerimiz sana taptılar, bir alkışını verecek (teveccühünü lûtf edecek) mi? kesilmeden devam edecek soyumuza pay verecek mi?

* İyıkçıldı. "İyık" eski türkçede "ızık" (idik) ashında "salıverilen" ve gönderilen, demek olup dinî terim olarak Tanrıya gönderilen (Kurban) anlamını almıştır. Kıpçak lehçelerinde "iyik" olmuştur. İslamdan sonra mübarek "kutlu" anlamını ifade etmiştir. Galiba İslamdan önce bile "mübarek" anlamını almış olsa gerek Orhun yazıtında "idik yer su".

Ellerimizden tutacak mı? Beşik ruhunu yaradan, sürülerimize bereket ver! Yurduna geçim versin!

2) *Iyıkıldı keng Altaydıng yargı yeri*

*Üzülbekke üliü beretten, Ültürebeske yargı beretten, Ağar
başka bir*

ençüdi aydayttan! Ada, öbökö tuşunda ködürüp kalgan,

Yer tengiz yayalar tuşunda, ada, ene ködürüp, kalgan (Altay)!

Ey mukaddes ve geniş Altayın yargı yeri! kesilmeden kismet (pay) veren, Bizi yıpratmamak için yargı veren, ağaran başa (ihtiyarlara) istirahat sağlayan (Altay), deniz ve yer yaratıldığı zaman ata analarımızın taptığı, takdis ettiği (Altay!)

3) *Iyıkıldı yaan Altayga tabışsın! Yargı yerge biriksin! Bir yargısın çeçer me? bir piyanın berer me? Buudak sayın sülenip, yaan Altayga tabışsın!*

(Bu kurbanın) Mukaddes Altaya ulaşsın; Yargı yerine biriksin! Güttüğümüz dâvayı halledecek mi? Bereket, refah vererek mi? (Kurbanımız) her engeli aşarak büyük Altaya ulaşsın!

4) *Kim ebirmes Küler tavum! Ay ebirmez*

Altun Tavum! Örgee, yerge tayanıp

Kirerüm kandii? Ala Közkö korurum kandii?

Agar yurt hakkadı, az baş yudadı, aru Allayım Kaytiyin?

Ak saaldı adalarım ködürüp kalgan yaan Altayım!

Kecik berei kandii? Kirbigiskeyaş salmasa kandii? (Anochin82).

Güneş dolaşamaz Çelik dağım, ay dolaşamaz Altın dağım! Saraya, yere dayanıp girmem nasıl olur? Ela gözle görmem nasıl olur? Temiz yurdumuz yıprandı az ulusumuz sıkıntı çekti, mukaddes Altayım, ne yapalım? Ak sakallı atalarımızın takdis ettiği ulu Altayım, geçim versen ne olur? Kirpiğimiz yaşlanmasa ne olur?¹

Şamanist Türklerin takdis ettikleri ağaçlardan en şöhretlisi kayın ağacıdır. Her samanlık ayini yapılırken kayın ağacı bulunur. Şamanistlerin inançlarına göre kayın ağacı "atamız Ülgen'den anamız Umay ile gökten indirilmiştir". Şaman ilâhilerinde kayın ağacı "Bay Kayın" diye anılır ve şöyle tavsif edilir:

Altın yapraklı bay kayın,

¹ Genel olarak şamanistlerin dağ ayinlerinde söyledikleri ilâhileri Altay Türkçesine mahsus idiomlarla dolu oduğundan türkçeye çevirmek zordur.

*Sekiz gölgeli mukaddes kayın
Dokuz köklü, altın yapraklı mübarek kayın
Ey mübarek kayın, sana kara yanaklı
Ak kuzu kurban ediyorum.*

Etnografya ve folklor araştırmalarından elde edilen bilgilere göre, on asırdan beri Müslüman olan Türklerin halk tabakası içinde samanlığın dağ ve ağaç kültürünün geleneklerine ve derin izlerine rastlanmaktadır.

Dokuzuncu asırdan beri islâmiyetin nüfuzu altına girmiş olan eski Bulgar sahasında yaşayan Kazanlı Türklerin *Hocalartavı* denen dağı takdis ederek, kurbanlar kestikleri tesbit edilmiştir. Kazanlı aydınlardan G.G.Reşidî "Hocalartav yaki yalğan hac" atlı manzum risalesinde bu dağa dair inançları ve bu dağda yapılan kurban ayinlerini teferrüatiyle tavsif etmiştir.

G.G. Reşidî'ye göre Hocalartavı hakkındaki inançlar ve yapılan ayinler müslüman olmuş Çuvaşlar tarafında getirilmiştir.

*Mecusiler köp bolgan evvel munda
Din islâmga kırgen köbi bir zamanda
Hıristiyan dinine de köp kırgenler
Özleri hem taralğanlar anda munda
Kay tavnı ya bir çeşme korse alar Oturkanlar
anda kayın ağaçları
Keramet dep ol orunga isim berip
şunda kilev.² etkenler alar barı
Kilevleri kerametke aşlar koyuv
Çeşme yanında kaz, ödreğ, tavuk soyuv
Tay da buzav soyp aşap
Baş ayağın bir ağaçka ilip koyuv*

² Kilev - Volga havzasındaki eski Türk şamanizminde bir ayinin adı olmuştur. Bu ayine "kilev kötermek" denilmiştir.

* Buzov - Buzağı dememektir.

** Yula Altay samanlığında cula kişinin veya hayvanın esi. Bu yula-eş İnsanın vücudundan çıkıp gezebilir. Bu yula Kıpçak lehçelerinde örf, adet, görenek anlamına gelir. "Bu işin il yulasına uymaz" derler ki " Örf ve geleneğe aykırı hareket ediyorsun" demektir.

*Din islâmga kirgeninin kerameti Kesilgende
ornunda kır bolup botken*

Tay da buzavf() soyup kilev etivleri Mümin
bolgan Çuvaşlardan ötüp kitken Alayda
kalgan eski yula kilev(**)*

*Çeşme yanına barıp nezir çalu kübük
Cirlilerge im~tom etip kut ündevler Eylendirip
suga yarma saluv kübük*

G.G. Reşidî Hocalartavında yapılan kurban ayinlerini anlattıktan sonra eski. Bulgarların Biler isimli şehirleri yerine kurulan Bilerski kasabasından bahsediyor.

*Biznin yakta evelde bir şehir bolgan
Anın da ismi bolgan iken Biler
Şol orunda hazırda bir avul bar
İsmine "Bilarski sila"deyler
Ol silada her alna keç bolgan küni*

*Cıyıladır sevdagerler, bola bazar
Kırında koyu orman büyük bir tav
Tav içinde akıp çıkkın çeşmesi bar
Ol çeşmenin her kim barıp suvun alır
Aşavuna, içesine şunu salır*

*Şol suw bilen bek köp nadan yüzün yuvup
Şifa tapsam şundan diyup hayallanur
Bu çeşme tatlı suyu bilen meşhur
Tawuna da "Hocalartavı" derler....*

G.G.Reşidî cahil hocalardan şikâyet ederek bunların bu dağı ziyaret etmenin fakirlerin haccı olduğunu söylediklerini anlatıyor. Bu dağın yüksek kısmı Arafat dağını, Kızlar dağı denilen kısmı Kubeyş dağını, yine bir tepe de Mine dağını, pınarı (çeşmesi) da Zemzem'i temsil ediyor diye vazederlermiş. Güya burası Mekke'den daha mübarekmiş...

Bu meydanı hacc yerinden artık diyeler

*Aşa da iç her nimet anık diyeler
Munda kelip nezir kurban çalğanlarga Kıyamet
kün Hocalar tanık diyeler.*

.....
*Kiçrek tavnı biliniz Mine diyip
Hem çeşmeni isepleniz Zemzem diyip Çeşme
bilen Çermişen iki arası
Sei kılın Safa ile Merve diyip.*

G.G.Reşidî'nin bu manzum risalesi yalnız dağ kültürünün değil, bütün "yer-su" kültürünün cahil hocalar tarafından İslâmlaştırılmaya nasıl çalışıldığını göstermektedir. Gerçek din bilginlerinin bu geleneklerle bin yıldanberi mücadele ettiklerini biliyoruz. XV. asırda yazıldığı tahmin edilen "Bedevam risalesi" yazarı da "kilev kötermek", ağaca bir şey bağlamak, nezir olarak suya bir şey atmak gibi gelenekleri "küfür" saymıştır.

*Taki kilev köterse
Ta suvga nerse salsa
Ta ağaçka nerse çalsa
Kâfir turur ol kimse
Allah diğil bedavam.*

diyor.

Başkurtlar, Altaylıların bütün Altay dağlarını takdis ettikleri gibi, Ural dağlarını mübarek sayarlar. Bununla beraber bu silsiledeki bazı dağlar bilhassa takdis edilir. XVIII. asrın ortalarında Başkurt ülkesinde seyahat eden akademisyen Lepechin Başkurtların Tura-Tav denilen dağı, taparcasına, takdis ettiklerini yazmıştır.³

O, burada görüp öğrendiklerini şöyle anlatıyor: "Esterlitamak" iskelesinden, Akidilin dağ tarafında, yüksek dağlar görünür. Bu dağların sonuncusu Tura-Tav denilen dağdır. Başkurtlar bu dağa derin saygı gösterir ve mukaddes sayarlar. Rivayetlere göre bu dağda Nogay hanları yaşamışlardır. Sonraları bu dağ zahit ve evliyaların sığındıkları yer olmuştur. Bunu bize okur-yazar Başkurt olan İsmak anlattı. Buraya yakın Kızlar-Tav hüyüğü vardır.

³ I.İ.Lepechin, Polnoye sobr. uç.puteşestviy po Rossii, Tom IV, 1822, s.35 - 38.

Başkurtlardan hiç kimse Tura-Tav'a adak adamadan çıkmak istemiyor. Ben onlara dağa çıkmak için adak ve nezire lüzum olmadığını anlatmaya çalıştım. Fakat onlar dinlemediler ve bu dağ hakkında "Çingiz Kitabı"nda çok şeyler bulunduğunu söylediler. Şöyle bir hikâye anlattılar. Bir Tatar bu mukaddes dağa hakaret etmişti. Bir müddet sonra oğlu hastalanmış, hayalinde dağdan inen yırtıcı canavarların kendisine saldırdıklarını, parçaladıklarını görmüş.... Bu Tatarın bütün soyu-sopu helak olmuş. Yine bir adam adak adamadan bu dağda tilki avlarken ayı tarafından parçalanmıştır..."

Başkurtlarda ağaç kültü de derin iz bırakmıştır. Son yıllara kadar Başkurtlar kayın ve ardıç (artış) ağaçlarına karşı saygı gösterirlerdi. Ulu Katay uruğu Başkurtlarının Sıgay köyü halkının mübarek saydıkları "Bay Kayın" yahut "Bay Savul" dedikleri bir kayın ağacı vardı. Nezir kurbanları bu ağacın yanında kesilir, yağmur duaları burada kılınırdı. Bu satırları yazan da bu "Bay Kayın'a küçükken nezir bağlamıştır.

Başkurt etnografyasını tetkik eden S.İ.Rudenko Mesim dağının tepesinde nezir olarak atılan para ve paçavralar bulmuştur. Kırtı dağının tepesinde bir ağacın nezir paçavraları ile tamamen örtülmüş olduğunu görmüştür.⁴

"Risâle-i Tevârih-i Bulgariye" adlı risalesinin bildirdiği efsâneye göre "Bulgar hanın kızını tedavi eden sahabeler kayın ağacı yaprağından yapılan süpürge ile kızın hamamda dövülmesi gerektiğini söylemişlerdir".⁵

Dikkate değer ki Mahmud Kâşgarî (DLT, III,158) Küçe ile Uç arasında "Bay Yığaç" denilen bir yer adı kaydediyor. Bu ağaç, Küçeli Türklerin mukaddes ağacı olsa gerek.

Kazak-Kırgızlar'da da dağ ve ağaç kültürüne rastlanmaktadır. Bağanalı-Nayman boyunun işgal ettiği Ulu-Tav ve Kiçi-Tav silsilelerinde kutlu sayılan tepeler vardır. Bilhassa Ulu-Tav'daki "Ediğe Tepesi'nin mübarek sayıldığı ve burada kurbanlar kesildiği söylenir. Son yıllarda bu dağda Timur'un bıraktığı kitabe bulunmuştur.

A.İ. Makşeev, Kazakların takdis ettikleri bir ağaçtan bahsederek şöyle diyor: "Kara Butak denilen yerden birkaç kilometre mesafede bir ağaca rastladık. Kazaklar bu ağacı

⁴ S.İ. Rudenko Başkiri, M-L.1955, s. 317.

⁵ Bu eserin XVIII, yüzyıl sonlarında bir kimse tarafından yazıldığı müellif olarak Hüsameddin B.Şerefeddin el-Bulgarî adının da uydurulduğu tahmin edilmektedir. Bu Risale 1902 de Kazan'da basılmıştır.

takdis ederlerdi. Bu ağaç Orsk şehri ile Raim arasında tek bir ağaçtır. Kazaklar bu ağaca nezir bağlarlardı. Bir sarhoş subay bu ağacı kesmiştir".⁶

Din adamlarından Molla Gazi Kazakların İslâmiyete aykırı gelenek ve inançlarını tenkit eden "Kazakların ahvali" adlı manzum risalesinde şöyle diyor: "Kırlarda tek başına biten bir ağaç ya da bir pınar ya da bir büyük taş (kaya) bulunursa kısır kadınlar bunları ziyaret eder, kurban keserek orada geceyi geçirirler".⁷

Dağ ve ağaç kültürünün izleri Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde de tesbit edilmiştir. Kızılcahamam'ın içinde bir tepedeki ağaç da bu makuledendir. Bu tepeye çıkanlar o ağaca nezir olarak paçavra ya da ip bağlarlar. Adana civarında yaşayan ahâlinin âdet ve inançlarını tesbit eden bir öğretmen, Dört Yol ile Çay arasında bulunan bir ağaçtan bahsediyor. Halk bu ağaca "Cennet Ana" derlermiş. Bu ağaç hasta çocukları tedavi eden kutlu ağaçtır. Hasta çocuklar bu ağaca paçavra bağlar ve öperler.⁸

İlk Osmanlıoğulları devrinde yaşayan Geyikli Baba menkibesinde "devletlü kaba ağaç" adıyla bir kavak ağacı zikrediyor.⁹

Türklerin saydıkları ağaçlar arasında, kayın ağacından başka ağaçlar da vardır. Bunların biri ardıç (artış) ağacıdır. Manas destanında kısır kadınlara çocuk veren "ardışlı mezar"dan bahsedilmektedir. Kahramanlardan biri "ardıçlı mezar hazret" in tanrısından peyda olmuştur.

*Arçalı mezar haziret Allasınan
bitipti...*

Başkurtların ardıç ağacını takdis ettiklerini Lepechin şöyle anlatmaktadır: "Tura-Tav'da bir ardış ağacının dalını koparmıştım. Başkurtlar "adak adamadan ardıcın dalını nasıl koparıyorsun" diye itiraz ettiler".¹⁰

Folklorcu ve etnograflar tarafından tesbit edilen bu materyallerden anlaşıldığına göre VI - VII. asırlarda Orhun ve Selenge kıyılarında yaşamış olan Gök Türklerin "YerSu" kültü, İslamiyetin 10 asırlık çalışmalarına rağmen, bütün Türk boylarında derin izler bırakmıştır.

⁶ Puteşestviya po kirg. Stepyam i turkesianskomu krayu, Petersburg 1896 s. 31.

⁷ Kazan 1979 (Almanca'ya terc. ve metni Radloff, Proben IV 214-232).

⁸ Halk Bilgisi Haberleri 1935, s. 316.

⁹ Neşri tarihi sah. 168-170.

¹⁰ Adı geçen eser, s. 38.

*Türklerde Dağ, Ağaç ve Pınar Kültü, Reşit Rahmeti Arat Armağanı 1966, s.272-277 den alınmıştır.

DEDE KORKUT KİTABINDA ESKİ İNANÇLAR VE GELENEKLER

Destanlar, çok eski inançları, görenek ve gelenekleri ayna gibi aksettiriyorlar. Müslüman Türklerin İslâm dinini yaymak için savaşıyan gazi kahramanlarının hayatını anlatan destanlarda bile evlenme, doğum, ad verme, yas ve defin törenleri İslâmdan çok Önceki devrin izlerini taşıyorlar.

Eski Türk-Oğuz destanının hikâyeler şeklini almış kalıntılarından olduğunda şüphe olmayan Dede Korkut hikâyeleri bu bakımdan ilgi çekicidir.

İslâmdan önceki yalnız görenekleri değil, pek çok eski inanç ve şamanizm âyinlerini bile muhafaza eden bu Dede Korkut Oğuzları "sasî dinlü" Gürcüler ve Abhazlarla İslâm dini için savaşıyorlar. Ara sıra arı sudan aptes alıp iki rekât namaz da kılıyorlardı. Din meselelerinde, XIX. asırdaki Kazak-Kırgızlar gibi, kayıtsız idiler.

Kazan Beyin oğlu Uruz babasına darıldığında şöyle konuşuyor: "demez olur-isen kalkubanı yerümden men turaram, kara gözlü yiğitlerimi boyuma men aluram, Kan Abhaz iline men giderem, altun haça elimi men basaram, pilon giyen keşişin elini men öperem, kara gözlü kâfir kısını men aluram... (K 68; ME 74). Gazi erenler Kahramanı Kazan Bey bu konuşmaya kızmıyor. Beşinci hikâyenin kahramanı Deli Dumrul "mere, Azrail dediğiniz ne kişidür kim, bu adam canını alır?" diyor (K. 87; ME. 61). Bu hikâyelerin tercümesine yazdığı önsözde W. Barthold, Dede Korkut Oğuzlarında dinî taassup olmadığını kaydetmiştir. (ZWO, VIII, 203-208). Fakih ve hocaları acemlerden ya da şehirli tatlaşmış Türk softalarındandı. "Salkım salkım tan yelleri estiğinde, sakallı bozaç turgay sayradıkta, *sakalı uzun Tat eri* banladıkta" (K 7, 12; ME 4,8).

Dede Korkut'un Oğuz boylarında bu "Tat" hocalar eski şamanizm âdet ve gelenekleri ile mücadele edecek güçte olmamışlardır. Şehirli din âlimleri bu göçebe Oğuz boylarını gerçek Müslüman saymamışlardır. Horasan Türkmenlerinin "Kâfir" olduklarına dair fetva veren Mevlânâ Abdurrahim al-Havafi'yi cezalandırmak için Türkmenler 1338'de Herat üzerine yürümüşler, Mevlânâ'yı yakalayıp Öldürmüşlerdir (F. Köprülü Oğuz etnolojisine dair tarihî notlar" Türkiyat Mec. s. 195 not). Son zamanlara kadar Anadolu Yörüklerinin dinî anlayış ve görüşleri hakkında şehirli hocalar tarafından söylenen anekdotlar bunu göstermektedir. Öyle anlaşılıyor ki, bu "kitâb-ı Dede Korkut  alâ lisân-i tâifa-i Oğuzhân" Doğu Anadolu'da XIV-XV. asırlarda

göçüp-konan gelenekçi Oğuz boyu içinde okur-yazar bir ozan tarafından tesbit edilmiş olsa gerektir.

Dede Korkut kitabında anlatılan doğum, evlenme, kurban törenleri formülleri çok eski çağların Şamanizm devrinin hâtıra ve kalıntılarıdır. Bu Oğuzlarda hatta totemizm çağının hâtıralarına bile rastlanmaktadır.

Dede Korkut kitabındaki hikâyelerden eski âdet ve şamanizm kalıntılarından açıkça göze çarpanları şunlardır:

1. "Dokuzlama". Hediye, bahşiş ve ceremelerde, çağdaş, Kazak Kırgız'larda olduğu gibi, "dokuzlama" âdetidir ki, buna çoğunlukla "doko dokuz" denilmektedir. "Dokuzlama" Dede Korkut kitabında iki yerde geçmektedir: "Kuşun ala kanını, kumaşın arusını, kızın gökçeğini dokuzlama çırgap çuha hanlar hanı Bayındır'a pencik çıkardılar" (K 67, 119; ME 46, 84). Bu "dokuzlama" âdeti Kırgızların "Manas" destanının kahramanlarından Serek'in şu sözlerinde açıkça görülmektedir: "Manas'ın dirildiği gerçek ise, koyundan dokuz alayım, sığırdan dokuz alayım, deveden dokuz alayım, at sülerinden dokuz alayım. Kırk Curanın herbiri için birer dokuz gene dilek edip kurban edeyim" (Proben, V, 135). Kırgız hayatında toğuzda-dokuzda- adedi son yıllara kadar önemli rol oynamıştır. Altay-Yenisey Türklerinin destanlarında da bu dokuz sayısına çok rastlanır.

2. "Ad verme" Dede Korkut hikâyelerine göre "ol zamanda bir oğlan baş kesmese, kan dökme, ad komazlardı" (K. 39-41; ME. 27-28), oğlan savaşta yahut avda yararlıklar gösterdikten sonra, boyun bütün üyeleri toplanır, boyun "din adamı" Dedem Korkut alkışlarla (dua ve kutlamalarla) oğlana gerçek adını verir.

Türklerin destan ve masallarından pek açık olarak anlaşıldığına göre, çok eski bir çağda kahramanlık gösterinceye kadar gençler boyun gerçek üyesi sayılmaz, babasının iğreti olarak verdiği isimden başka ad taşıyamaz ve at sahibi de olamazdı. Hanın oğluna ad verirken Dede Korkut, babasına şöyle diyor: "Sen oğlunu Basam diyü ohşarsın, bunun adı *boz aygırlu Bamsı Beyrek* olsun!" (K. 41; ME. 29).

Kırgızların Manas destanında Manas'ın oğluna ad verme töreni şöyle tavsif ediliyor: anne babası büyük döğün yapıyor, ilini, ulusunu, topluyor, çocuğa ad vermelerini istiyor. Toplanan halk ad bulamadı. Derken aksakallı, elinde asa, *akboz atlı* bir ihtiyar peyda oldu ve çocuğu eline alarak şöyle dedi: "dolaştığı tepede kızıl söğüt bitsin, Tanrı

yardımcısı olsun, çevresinde dolaştığı evlerin etrafında kızıl söğütler bitsin, Koca Hızır arkadaşı olsun, süngüden kalan bir bayrak, Manas'tan kalan bir armağan... bunun adı kahraman Semetey olsun!" diyor ve gözden kayboluyor (Proben, V. 297).Manas destanın kahramanlarından Er Tüştük yıllarca adsız gezerken anası babasına "oğlanın adı yok, ad verelim" diyor. Babası İlini yurdunu topluyor; bir ak sakallı peyda olup çocuğa ad veriyor: "bunun adı Er Tüştük olsun!" diyor Yakut destanlarından anlaşıldığına göre, eski Yakutlarda çocuklara ilk ad, oynamaya başlarken verilirdi. İkinci gerçek ad ise, yay çekip ok atmaya başlarken verilirdi (Seroşeseki, Yakutu, 530).

Hakas Türklerinin destanlarında da ad verme motifi Dede Korkut hikâyelerinde olduğu gibidir. V. Titov tarafından XIX. asrın ortalarında tesbit edilen destanların kahramanları kahramanlık göstermedikçe ad alamıyorlar. Bu destanları tetkik eden Titov "kahramanların adı ve atı vardır, âdi kişilerin adı ve atı yoktur" diyor. Altay Yenisey ve Kırgız-Kazak destanlarında ad verme töreni masal laştırı İmiş tir; Dede Korkut hikâyelerinde ise devrinin gerçeğine uygundur. Dede Korkut hikayelerinde Kaban-göcü, Domuz-göcü gibi çok eski şamanizm devrini hatırlatan adlar da bulunmaktadır. Bu gibi çirkin adlar, şamanizm kalıntıları olarak, Müslüman Kırgız-Kazaklarda da rastlanmaktadır (Bokmurum, İtbay, İtalmaz, Çoçkabay gibi). Can alan melekin böyle çirkin, pis adlı çocuklara yaklaşmayacağına inanırlardı.

3. Dede Korkut hikâyelerinde tavsif edilen evlenme ve düğün âdetleri çok eski devrin hâtıralarıdır. Bu âdetlerin başında ekzogami yasasının tatbik edildiğini görüyoruz. Oğuz kahramanları, bir tehlike karşısında buldukları zaman, kanları için "*yad kızı helâlim*" diyorlar. Kazan Bey'in oğlu Uruz esarete bulunduğu anda şöyle diyor. "...Üç ayda varmazsam Öldüğümü ol vakit bilsin; aygır atım boğazlayıp aşım versin, *yad kızı helâlime* destur versin" (K. 81; ME.. 57). Deli Dumrul Azraile'e "*yad kızı helâlime var*" diyor (K. 92; Me. 66). İç-Oğuzlardan olan Kazan Bey Dış-Oğuzlardan olan Uruz Bey'in yeğeni (yani hemşiresinin oğlu)dur.

Bu ekzogami yasası birçok Türk boylarında yerleşik hayata geçtikten sonra bile uzun müddet devam etmiştir. Başkurtlarda bu yasa XIX. asrın başlarına kadar şiddetle tatbik edilmiştir. Yakutlarda bu yasayı teyid eden bir atalar sözü vardır: "Kız ogo omukka anallah kıl boulağa = kız çocuk yabancıya tayin edilmiş yaratıktır". İç-

Oğuzlardan olan Beyrek'in karısı da Dış-Oğuz Beyi'nin kızı idi. Genel olarak Oğuzlarda ekzogami yasası yürürlükte olmuştur.

Kız isteme formülü çağdaş Altay-Yenisey destan ve masallarında tesbit edilen formüllerin aşağı yukarı aynıdır. Dede Korkut, Beyrek için Deli Karçar'm hemşiresini İsterken şöyle diyor: "karşı yatan dağını aşmaya gelmişim, akındılı suyunu geçmeğe gelmişim, dar eteğine, sığın gelmişim, Tanrı buyruğu ile, peygamber kavliyle kızını almağa gelmişim (K, 45; ME. 31). Kanturalı, tekfurun kızını isterken aynı formülü söylüyor (K. 101; ME. 71).

Türklerde bir ailenin çocuğu olmaması büyük talihsizlik sayılırdı. Çocuğu olmıyanlara saygı gösterilmezdi. Dede Korkut hikâyelerinden Derse Han oğlu Bukaç hikâyesinde Oğuzların çocuksuz ailelere nasıl baktıklarını açık göstermektedirler. Büyük toy eden hanlar hanı Han Bayındır bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurdurmuş, oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun, kimin oğlu kızı yoksa kara otağa kondurun. Oğlu kızı olmayan Tanrı Kargamıştır, biz dahi kargarız" diye emir vermişti. Meğer Derse Han'ın oğlu kızı yoktu. Onu kara otağa koyup önüne karakoyun yahnisini getirdiler. Bu harekete dayanamayan Derse han ilini yurdunu toplayıp dilek diledi, bir oğlu oldu (K. 6-9; ME. 4-6).

Dede Korkut kitabındaki bu hikayeye çok benzeyen bir hikâye Radloff tarafından kazaklarda tesbit edilen *Dudar Kız* hikâyesidir (Proben, III. 309).

Evlenme töreninde görülen âdetler: "Oğuz zamanında bir yiğit evlense ok atardı; oku nereye düşürse, oraya gerdek dikerdi. Beyrek Han dahi okunu attı. dibine gerdeğin dikti" (K. 48, 67; Me. 33, 46). Bu "ok atma" göreneğinin Başkurt Türklerinde de olduğu, eski masallardan anlaşılmaktadır. Bir baba oğlunu evlendirmek isterse, ok attırır, oku nereye düşse, oradan evlendirirmiş (M. Osmanî. Başkurtça hikâye, "Dil yarışı", Orenburg 1910, s. 53).

Damada kızıl kaftan giydirmek âdeti: Dede Korkut kitabındaki hikâyelerden birinin kahramanı Bamsı Beyrek evlenirken "adaklısından ergenlik bir *kırmızı kaftan* geldi. Yoldaşlarına bu iş hoş gelmedi, saht oldular. Beyrek "neye saht oldunuz?" dedi. Dediler. "Niye saht olmıyalım, sen kızıl kaftan giyersen, biz (ise) ak kaftan giyeriz." (K. 48; 33).

Kazak Türklerinin er Sayın destanında Boz Monayadlı bir zengin doksan kölesi sahiplerine karşı ayaklanıyorlar. Köleler burada danıştılar, tepede durup şöyle

konuştular: "*Kızıl kaftan*" giymedik, güzel ata binmedik, Nogaylının hilâl kaşlı yiğitleri gibi devran sürmedik, bu dünyanın böyle geçeceğini bilmedik, bu yürüyen Boz Monay bizi oğlu gibi görmedi, bölük bölük mallarından bize kalın vermedi (bizi evlendirmede, kızıl kaftan giydirmede)" (Proben, III, 167-168).

Damada kızıl kaftan (kazakça: çapan) giydirme göreneği Kazak Türklerinde XIX. asrın son yarısında bile devam etmiştir. Kazak edibi Muhtar Evezov tarihî "Abay" romanının baş kahramanı "Abay"a, evlenirken "kızıl sapan" giydirildiğini yazmıştır. Muhafazakâr olan Tobuktu boyunun bu göreneğe çok önem verdiği görülmektedir (M. Evezov. "Abay" Rusça tercümesi, Moskova, 1950, s. 189-

4. Bütün Türk destanlarında yaygın bir motif olan Kırk kız, kırk yiğit motifi Dede Korkut hikâyelerinde çok geçmektedir. Beyin ve oğlunun kırk yiğidi olduğu gibi hanımların da kırk kızı bulunuyor. Bunlar da Oğuzların kendilerinden olup, çoğu beyzadelerden olduğu anlaşılmaktadır. Oğuz kahramanlarından Kanturalı kırk yiğidine hitaben şöyle diyor:

Hey kırk eşim kırk yoldaşım

Kurban olsun size benim başım (K. 706; ME. 75).

Kırgızların Manas destanındaki bütün kahraman-alpların hepsinin kırk yiğidi vardır. Manas bu kırk arkadaşı için şöyle diyor:

Kâfir ile müslüman illerinden

seçip aldığım kahramanlar

ilim ile yurdumdan

derlediğim topladığım erenler (Proben, V, 40).

.....

Takup kan oğlu genç Manas

İşbu gece düş gördü

sabahlıym kalkınca

kırk yiğidin çağırdı:

Kırkın başı Kırgılm

Bozçolak ile Çalbayım (Proben, V, 39)

Bazı destanlarda bu kırkların kölelerden seçildiğine rastlıyoruz. Türk Hanlarının kendi mensup olduğu boyun baskısından kurtulmak için savaşlarda esir aldığı yiğitlerden muhafız ve aynı zamanda savaşçı bir müfreze kurduğunu tarihler zikreder. Kazak Hanlarından II. Abılay (1711-1781) Kazak boyları beylerinin baskılarından kurtulmak için muhafızlarını türlü Boylardan ve bilhassa Altaylılardan devşirmişti. Hindistan hükümdarlarından Dehli Sultanı İltutmuş (1210-1236)'un da "kırklar" denilen *azatlı emirleri* vardı. Meşhur emirlerden Balaban bu "kırk"lardan biri idi. Anlaşıyor ki, "kırklar kurumu" Oğuzlarda olduğu gibi Kıpçıklar'da XIII. asırda devam etmiştir.

5. Dede Korkut hikâyelerinden anlaşıldığına göre, Oğuzların and töreninde, eski Türklerde olduğu gibi, silâh büyük rol oynamıştır. Kanturalı adlı bir kahramanın içtiği and şöyle tavsif ediliyor kanturalı kılıcını çıkardı, yeri çaldı, kerti ve şöyle dedi: "Yer gibi kertileyim, toprak gibi savrulayım, kılıcıma doğranayım, okuma sancılayım, oğlum doğmasın, doğarsa, on güne varmasın, bey babamın, kadın anamın yüzünü görmeden bu gerdeğe girersem" (K. 10&; ME. 75).

Hikâye kahramanlarından Segrek'i esaretteki kardeşini kurtarmaya gitmek kararından döndürmek için evlendirip gerdeğe kapatıyorlar. "Oğlan kılıcını çıkardı, kızla kendi arasına bıraktı.. ben kılıcıma doğranayım, okuma sancılayım, oğlum doğmasın, doğarsa on yaşına varmasın, ağamın yüzünü görmeden bu gerdeğe girersem" diye and içiyor (K. 146; ME. 103). Yine "ağam başına and içmişim, dönmeğim yok" diyor ki, bu "sevdiğinin başına and içme" Mısır'daki Kıpçak kölemenlerinde de kaydedilmiştir.¹ Oğuz and törenindeki "yer kertme" ve küçük çocukların nişanlarken "beşik kertme", "araya silâh koyma" en eski şamanizm devrinden kalma unsurlardır.²

Manas destanının kahramanlarından alp Yulay at sürülerinin iki çobanı ile dostluk andı yaparken kendisiyle onların arasına bir ok koyuyor.

*"Korkmayın benden kaçmayın kıyamettik
dost olalım "
bir okun (okluğundan) çekip aldı
arasına koydu (Proben, V. 376).*

¹ Meselâ bk. El-kavâninü'l-küllîye li-zabtl-lûgatı't-Türkiye, s.43.

² Bk. A. inan, "Gerçek" kelimesi üzerine not.

Altaylı Türk boylarından Telengit boyunun and töreni, A. Kalaçev adlı etnograf tarafından, tesbit edilmiştir. Onun verdiği bilgiye göre, Telengitlerin and töreninde en önemli unsur silâhtır. Bu şamanist Telengitlerde and içen adam eski zamandan kalma bir çakmaklıtüfek tutup şu formülü söyler: "işte ay, işte güneş, işte silâh" Ben bu silâhı yalıyorum. Eğer suçlu isem, güneşi gözüm görmesin, bu silâh beni öldürsün".³

6. Eski Türklerin dinî inançlarında önemli yer tutan kültlerden biri olan ağaç kültü Dede Korkut hikâyelerinde derin iz bırakmıştır.

Oğuzların Anadolu'yu yurt edindikten epeyce zaman sonra da, bu ağaç kültü izlerini muhafaza etmişlerdir.

Kazan Bey'in oğlu Uruz'un, ağaca asmak için getirildiği zaman, ağaca söylediği sözler bir ağaç himni denilecek derecede güzeldir. Uruz ağaca şöyle hitap ediyor:

Mekke ile Medine 'nin kapısı ağaç
Musa kelimin asası ağaç
Büyük büyük suların köprüsü ağaç
Kara kara denizlerin gemisi ağaç
Şah-ı Merdan Ali'nin düldülünün eğeri ağaç
Zülfikar'ın kınıyla kabzası ağaç
Hasan ile Hüseyin 'in beşiği ağaç...

Her hikâyenin sonunda, Dede Korkut'un "alkış" (dua) formülünde "gölgelince kaba ağacın kesilmesin" cümlesi tekrarlanmaktadır. Bu "alkış"lardaki "kaba ağaç" unsurunu Osmanlı tarihlerinde de görüyoruz. Neşri tarihi (s. 168-170)nde Geyikli Baba ile Osman Gazi hikâyesinde bir kavak ağacına (s. 212) "devletlü kaba ağaç" denilmektedir. Beyrek'in esaretten kurtulduğunu gören Banu Çiçek "koca ağacın kurumuştur yaşardı ahi" diyor (K. 95, ME. 45).

Ağaç kültü bütün Türk boylarının destan ve inançlarında çok derin iz bırakmıştır. Türklerin yaşadıkları alanın her yerinde paçavralar bağlanmış ağaçlar görmek mümkündür. Şamanizm dinî törenlerinde kayın ağacı en önemli unsurdur. Şamanistlerin ilâhilerinde kayın ağacına "bay kayın" denilmektedir. Şamanizm kalıntılarını muhafaza eden Müslüman Türkler de, özelliği olan ağaçlara, "bay kayın", "bayçavul derler ve

³ A. Kalavev, Poezdka k telengitam (Javaya Starina, 1896 IV. kısım, s. 485) yine Bk. A. İnan. Eski Türklerde ve folklarda "ant" (Makaleler ve incelemeler s. 317-330).

bunlara "nezir" diye paçavra bağlarlar. Mahmud Kaşgârî'nin bir yer adı olarak haber verdiği "Bay yığaç" (DLT, III 158) bu bakımdan dikkati çekmektedir.

7. "Kazan'ı küçücük ölüm tuttu, uyudu. Meğer hanım, Oğuz Beyleri yedi gün uyurlardı. Onun için (uykuya) küçücük ölüm derlerdi (K. 152; ME. 108). Bu "yedi gün uyuma" motifi çok eski destanlardaki efsanevî (mitolojik) unsurdur. Dev tanrıların ve dev cüsseli efsanevî yarı tanrı kahramanların özelliklerinden en önemlisidir.

Altay-Yenisey Türklerinin destan ve masallarında bu motife çok rastlanır. Titov tarafından tesbit edilen Naloman Kam poemasının kahramanı Akatlı Ay Batır yedi gün yedi gece uyurdu.

8. Dede Korkut hikâyeleri totemizm devrinin izlerini de muhafaza etmiştir. Oğuz kahramanı Tepegöz'e kendini tanıtırken "Atam adın sorar olsam, *kaba ağaç*; anam adın dir isen, *kağan aslan*, benim adım sorar isen, Aruz oğlu Basat'tır" diyor.

Saruz Kazan, Tekfurun "bizi öv!" dediğine karşı, şu cevabı veriyor: "kendi aslım kendi köküm sığmam yok, seni öğmeğim yok... *Ak kayanın kaplanının erkeğinde bir köküm var*, ortaç kırdan sizin geyiklerinizi turgurmaya; ak sazın aslanında bir köküm var kaz alaca yurdunu turgurmaya, *azvay kurt iniüğü erkeğinden bir köküm var*, ağca yünlü tümen koyununu gezdirmeye, ak sunkur kuşu erkeğinde bir köküm var, ala ördek kara kazın uçurmaya... (K. 158; ME. 111). Kazan için "türlü kuşun yavrusu" denildiği gibi Bamsı Beyrek için "çalkara kuş erdemli" denilmektedir. Dede Korkut hikâyelerini Rusçaya tercüme eden W. Barthold, Salur Kazan'ın "kurdun yüzü mübarek" demesini eski totemizm devrinin hatırası olduğunu kaydetmiştir.

9. Dede Korkut hikâyeleri arasında "Kazan beyin evini yağmalattığını tasvir eden hikâye dikkati çekmektedir. Ziya Gökalp bu hikâyeye dayanarak eski Türklerde *potlaç* kurumunun bulunduğunu kesin olarak kabul etmektedir (Türk Medeniyeti tarihi s. 58-60, 181, 233-238). Fakat buradaki eski Türklerden hangi devrin Türklerini anladığını bilemiyoruz.

Çağdaş iptidaî kavimlerde görülen "potlaç" töreninin tarihin bildiği "eski Türklerde" bulunduğu dair elimizde kesin bilgi yoktur. Oğuz boylarında Potlaç'ın bulunduğunu haber veren Dede Korkut hikâyesi, bizim fikrimize göre, çok eski bir geçmişin karanlık derinliklerinden gelen silik bir sestem ve destanlarda donmuş, kalıplaşmış mısralardan ibaret olsa gerektir; çünkü IV-X. yüzyılların Oğuzlarında tam *potlaç* gibi, çok iptidaî bir

kurumun veya törenin bulunabileceğini sanmıyoruz: Bununla beraber çok eski, belki tarih Öncesi çağlarda, Türklerin atalarında Potlaç'ın veya buna benzer bir törenin bulunduğu, Dede Korkut hikâyesinden başka da, bazı görenek ve gelenekler delalet etmektedir. Bu bakımdan Kaşgarlı Mahmud'un "kençliyü kelimesinin açıklanmasında verdiği **bilgi dikkate değer. Kaşgarlı bu kelimeyi şöyle açıklıyor: "Kençliyü-bayramlarda ve hakanların düşünlerinde, yağma edilmek üzere, oyuz arşın yüksekliğinde minare gibi yapılmış bir sofradır" (DLT, III, 438).**⁴

Bu açıklamadan anlaşılıyor ki XI. yüzyılda, eski çağlardaki potlaçın bir geleneği olarak, "kençliyü" yapılıyordu, Kâşgarlı Mahmud bu "yağma sofrası"nı Karahanlılar sarayında veya Yağma boylarında görmüş olabilir.

10.Dede Korkut hikâyelerinden anlaşıldığına göre Oğuzlar kopuzu takdis etmişlerdir. Oğuz alpları sıkıntılı saatlerinde kopuzun sesinden kuvvet kazanıyorlar. Birinci hikâyenin kahramanı Boğaç tekfurun buğası, buğra ve aslanı ile savaşırken arkadaşlarına "hey kırk eşim, kırk yoldaşım, neye ağlarsız, kolca kopuzun getirun, öğün beni" dedi (K. 101, ME. 71). Onuncu hikâyenin kahramanı Segrek karşısında bir gavuru gördü ve öldürmek istedi. Fakat bu gâvurun elinde kopuz var. Dedi ki "mere kâfir Dedem Korkut kopuzu hürmetine çalmadım. Eğer elinde kopuz olmasaydı, Ağam başı için, seni iki para kılırdım" (K. 149; ME. 106).

"Kopuz" bütün Türk lehçelerinde müşterek olup, her lehçenin fonetik özelliklerine göre kobus, komus, kumis, komız şekillerinde söylenir. Öyle anlaşılıyor ki Türklerin ilk icat ettikleri saz âletlerinden biri olsa gerek. Bu müzik âleti Ukraynalılarda *kobza* adıyla saz şâirleri (kobzar'lar) tarafından kullanılmıştır. Bu kobza adı Ukrayna tarihinde ilk defa 1584 yılında geçmektedir. Ukraynalılar bu saz âletini, şüphesiz, Türklerden almışlardır. Bu sazın adı daha XI. asırda Kâşgarî (DLT, I, 19, II. 235, III, 173) tarafından tesbit edilmiştir.

Kazak-Kırgızların kopuza karşı derin saygı gösterdiklerini Sibiryalı Gazi Molla şöyle anlatıyor:

*Bunu işitip çevreleri tahsin kılar
kopuzun afsuncunun tebrik kılar*

⁴ Bk. A. İnan "Han-ı yağma" deyiminin kökeni, "T. Dili", 1957, sayı 70, s. 513-546; "Makaleler ve İncelemeler c. I. Sh. .645-648.

*çevredeki hastalar top top gelir inanıp
çoğu kâfir olur imdi.*

Proben, IV, 174)

11.Dede Korkut hikâyelerinin IV. hikâyesinde şöyle denilmektedir: "Ağcakale Sürmeliye gelip Kazan kırk otak diktirdi; yedi gün yedi gece içme oldu. Kırk evli kulla kırk cârîye oğlu başına çevirdi, azat eyledi" (K. 86; ME. 60). II. Hikâyede de aynı törenin yapıldığı anlatılmaktadır: "Kazan beg ordusunu, oğlanını, uşağını aldı, geri döndü... yedi gün yedi gece yeme içme oldu. Kırk baş kul kırk kırnak oğlu Uruz başına azat eyledi" (K. 37; ME. 25).

Bu başına çevirme töreni en eski şamanizm kalıntısıdır. Bu törenin en eski şekli A. Pozdneev tarafından Moğolistan'da müşahede edilmiştir. Onun tavsifine göre Moğollar biri hastalanırsa dzolik gargahu denilen bir tören yaparlar. Bu tören, hastayı kurtarmak için bir can feda etmek, can yerine can vermektir. Bu can hastanın bütün hastalıklarını ve bütün günahlarını kabul ederek hastanın etrafında döner, dolanır. Fakat bu zamanda böyle bir fedaî bulmak güçtür. Bundan dolayıdır ki bir kukla yaparak hastalığı bu kuklaya göçürürler ve onu kırlara atarlar. Büyük beylerden biri hastalanırsa lamalar beyin tebasının birine "göçürme"yi teklif ederler ve törenden sonra zavallıyı kabileden koğarlar.⁵

Moğalların dzolik gargahu dedikleri bu töreni, dikkate değer ki, çok iyi Müslüman olan Babür Şah, oğlu Muhammede Humayum hastalandığı zaman yapmıştır. Babûr-nâme'nin (Vekâyi-i Babûr) kaydettiğine göre olay şöyle olmuştur: "Muhammed Hümâyûn ağır hastalığında doktorlardan fayda görülmedi. Büyük bir adam olan Mir Abdul-Kasım: "Böyle hastalıkların ilacı şudur: Yüce Tanrının sıhhat vermesi için iyi şeylerden birini nezir etmek lazımdır" diye arzetti. "Muhammed Hümayun'un benden başka daha iyi bir şeyi yoktur. Ben kendimi nezir edeyim. Tanrı kabul etsin" diye hatırıma geldi. "Yanıdakiler buna mani olmak istediler, fakat ben oğlumun başı ucunda üç defa dönerek "ne derdin varsa, ben üzerime aldım" dedim. Bunun üzerine ben ağırlaşım, o ise hafifledi. Bu törenden sonra Babür Şah öldü.⁶ Dede Korkut'un Deli Dumrul hikayesi bu bakımdan dikkate değer. "Allahu Teâlâ'ya Deli Dumrul'un burada

⁵ A. Pozdncev, Oçerki bita budeyskix monastorey i budd. duxovenstva v Mongolia Petersburg 1887, M-54-451.

⁶ "Cekâyi-Baburun Hatıratı" R. R. Arat tere. s.434.

sözü goş geldi. Azrail'e nida eyledi kim, çün deli kavvat benim birliğim bildi, birliğime şükür kıldı ya Azrail, Deli Dumrul *can* yerine *can* bulsun, onun canı azat olsun" (91 ME. 64).

Bu hikayedeki "can yerine can" Moğolların "dzolik gargahu" su ve Ba-bur'ün oğlunun canı yerine kendi canını "nezir" etmesi aynı törenin varyantlarıdır. Şamanizm geleneklerini muhafaza eden Kırgızlar ve Kazaklarda bu tören "aynalı" ve "aylanu" terimleri ile ifade edilir. Kazakça-Rusça sözlükte,⁷ "aynalayın" sözü şöyle açıklanıyor: azizim, canım (sevgi ifade eder), harfiyen "etrafında döneyim, dolanayım" demektir. Şamanizm kültü ile ilgili bir deyimdir. Kırgızca sözlükte "aylan" kelimesi şöyle açıklanıyor: 1- dönmek, bir nesneyi dolanmak, dolaşmak. 2- Etnografik bir terimdir. Başka biri için kendini feda etmek; "aylanayın-senin etrafında doneyim, yani "senin için kurban olayım" demektir. Bir hastanın hastalığını yahut başına gelen felaketini başka birine yahut başka bir nesneye nakletmek için hastanın başında gerçekten yahut sembolik olarak dolaştırmak, çevirmek bu kurban töreninin en önemli unsurudur.⁸

Başa çevirip sadaka vermek adeti Türkiyenin muhtelif bölgelerinde tesbit edilmiştir. Bu satırları yazan da bu adeti İstanbul'da bile müşahede etmiştir. Kırgızların başa çevirip hediye verdiklerini, böyle yapmanın hediye alana mutluluk getireceğine sandıklarını Radloff "alasla" kelimesinin izahında kaydetmiştir (VVB, I, 363).

Türklerin "başa çevirme" (aynalma, aylanma) Moğolların "dzolik gargahu" törenlerinin bir varyantı da "göçürme" terimi ile ifade edilen bir törendir. Bu törene kırgızca "köçöt" denilmekte ve şöyle izah edilmektedir. Hastalığı yahut bir felâketi başka bir nesneye, mesela özel bir törenle mezardan çıkarılan kuru kafaya göçürme (geçirme) töreni.⁹

12. Dede Korkut hikâyelerinde Oğuzların defin törenine ait pek az bilgi vardır. Kazan Bey'in oğlu Uruz'un tutsak bulunduğu zaman iline gönderdiği haberde "üç ayda varmassam öldüğümü o vakit bilsin, aygır atım boğazlayıp aşım versin" (K. 81; ME. 57) diyor.

Düşman elinde esir bulunan kardeşini kurtarmaya giderken, Seğrek eşine vedalaşırken "kız, sen bani bir yıl bagıl, bir yılda gelmessem, iki yılda gelmezsem, üç

⁷ G. B. Bigaliyev-M. F. Cavrilov, Kazakça-Orısça sözdük, Kızıl-Orda 1936 s.21.

⁸ BK. K. K. Yuhadin, Kırgızça-Orısça sözdük, Moskova 1965 (2. baskı), s.31, lerc, s.68

⁹ K. K. Yuhadin, Sözdük, s.434, tercüme bu izah alınmamıştır. Bk. "köçöt" kelimesine.

yıl bakgıl, gelmezsem o vakit benim öldüğümü bilesin, aygır atım boğazlayıp aşım vergil" (K. 146; ME. 103) diyor.

İç Oğuz beylerinden Beyrek, Taş Oğuz beyi Aruz tarafından ağır surette yaralandıktan sonra şöyle diyor: "yiğitlerim yerinizden örü tufun, ak boz atımın kuyruğunu kesin, Kazan'ın divanına çapıp varın, ak çıkarıp kara geyin, sen sağ ol Beyrek Öldü deyin!" (K. 169; ME. 118).

"Beyrek"ın babasına anasına haber oldu. Ak evi eşiğinde şiven (feryad) koştu, kaza benzer kızı gelini ak çıkardı kara giydi. Ak boz atının *kuyruğunu kestiler. Kırk elli yiğit kara giyip gök sarındılar.* Kazan beye geldiler, sarıkların yere vurdular "Beyrek;" diye çok ağladılar" (K. 170; ME. 119).

Beyrek düşmanlar tarafında esir alınıp götürüldükten sonra, babası, *sarığını Çıkarıp yere vurdu, çekti yakasını yırttı* "oğul, oğul" diye bağıra bağıra ağladı: anası acı tırnak ak yüzüne çaldı, al yanağın çekti yırttı, kargı gibi kara saçını yoldu... Bunu işitip Kıyan Selçuk oğlu Deli Dünder ak çıkardı kara giydi" (K. 4g; ME.34).

Dede Korkut hikayelerinden anlaşıldığına göre, Oğuzların cenaze ve yas törenleri, biraz islamlaşmış olmakla beraber Hunlar ve Gök-Türklerin cenaze ve yas törenlerinden farksız olmuştur. Ölünün bindiği atının kuyruğunu keserler,¹⁰ bu atı boğazlayıp aşını verirler, bağıra bağıra ağlarlar, yüzlerini yırtarlar, saçlarını yollarlardı. Oğuz kahramanın "aşımı veriniz" sözü üzerinde duralım.

Eski Türkler ölülerine "aş verme"yi en önemli vazife saymışlardır. İlk çağlarda aş doğrudan doğruya ölüye verilir, yani mezarına konulur veya dökülürdü. Manevi kültür geliştikten sonra bu tören "sevabını ölünün ruhuna bağışlamak" üzere fakirlere yemek, helva vermek şeklini almıştır. Bu adet doğulu müslüman Türklede "atau" ve "tögüm/döküm" terimleriyle ifade edilmiştir.¹¹

"Ölü aş" hakkında Oğuzların inanış ve anlayışları Salur Kazan'ın tekfurun karısıyla yaptığı konuşmada açıkça görülmektedir.

¹⁰ Cenaze töreninde Hunların at kuyruğunu kestiği malumdur.. Bk. A. İnan, Altay'da Pazırık hafriyatında çıkarılan atların vaziyetinin Türklerin defin merasimi bakımından izah (II. Tarih Kongresi zabıtları, 142-151; T. Folklor Araşt., 211 Bu cilde de Bk.)

¹¹ "atau" ve "töküm" terimleri Kasım hanlığı büyüklerinden Alikey Atalıkın 1639 yılında yazılan vasiyetnamesinde de geçmektedir. Kasım hanları ve şehzadeleri hakkında büyük eser yazan V. V. Vilyaminov - Zernov bu terimlerin mânasını anlayamamıştır (Issledovanie... 1866, III, s.237,259)

Salur Kazan, tekfur tarafından esir alınmış ve yer altı zindanına kapatılmıştı. Tekfurun karısı bu ünlü Oğuz'u görmek için zindana gelip "Kazan Beğ nedir halin, dirliğin yer altında mı hoştur, yoksa yer yüzünde mi hoştur? Ne yersen, ne içersen, neye binersen?" diye sordu. Kazan "ölülerine aş verdiği vakit ellerinden alırım, hem yorgasına binerim" dedi (K. 153; ME. 108). Kazan'ın bu sözleri, Gürcü veya Abhazların inancı değil, oğuzların eski inançlarının yankısıdır. Kırgızların manas destanındaki hikâyeye göre babası Yakup Han, dostlarının Manas'ı unuttuklarından, ruhuna aş koymadıklarından şikayet ediyor (Proben, V, 131).

Kazak-Kırgızların eski şamanizm kalıntılarıyla mücadele eden Argın boyu hocalarından Sıddık Hacı Sıçkanoglu "ölü aşının" büyük bir bid'at olduğunu 1908 yılında bana anlatmıştı. Onun verdiği bilgiye göre, cahil, dinden habersiz Kazaklar kendileri gibi cahil mollalarla beraber "ölü aş" yedikten sonra mezara gidip Kuran okuturlar ve "aştan" kalan artıkları ve kımızı ölünün mezarına dökerlermiş. Kasım Hanlı Alikey Atalık'ın vasiyet namesindeki "İl törüsünce ataumnı, töküvümnü atasunlar" cümlesindeki "atau" ve "töküm" terimleriyle ifade edilen tören işte bu törendir (Bk. not 11). Salur Kazan'ın Gürcüler elinde olup zindanda bulunduğu günlerde tekfurun karısıyla yaptığı muhavere geçen "ölülere verilen aş" (K. 153; ME. 108) konusu Gürcülerin değil, Oğuzların eski inanışlarıdır.

13. Dede Korkut hikâyelerinin kahramanları, Tepegöz müstesna, hepsi tabîî kişilerdir. Bununla beraber bazı kahramanların tavsifindeki mübalâğalar şaman ilahilerindeki dev cüsseli tanrıları hatırlatmaktadır.

Kazan Bey'in kardeşi Kara Göne şöyle tavsif ediliyor: "Kara buğa derisinden beşiğinin örtüsü olan, açığı tutanda kara taşı kül eyleyen, bıyığın ensesinde yedi yere düğen..."

Oğuz kahramanlarından Aruz Hoca'nın tavsifi şaman dualarındaki korkunç tanrıların tavsifinden farksızdır: "altmış erkek teke derisinden kürk eylese topuklarını örtmeyen, altı erkek derisinden külah etse kulaklarını örtmeyen, at ağızlı aruz Koca... (K. 35; ME. 24). Bu tavsifler bize Kırgız-Kazak baksılarının, Altay-Yenisey kamlarının ilâhilerini hatırlatmaktadır. Meselâ, Kazak baksı ilâhilerinde "toksan koydun telisinden ton çıkmayan Çarabaş, seksen koydun terisinden bürk çıkmagan Çarabaş (doksan koyun

derisinden donu (kürkü), seksen koyun terisinden külâhı çıkmayan Çarabaş).¹² Bütün şaman ve baksı ilahilerinde bu gibi tavsifler çoktur.

14. Dede Korkut hikâyelerinde, bütün Türk destanlarında olduğu gibi, at kahramanın en yakın arkadaşıdır. Kahramanlar öldükten sonra bile atlarından ayrılmak istemiyorlar. Eski Türkler ölen kahramanlarını silahlı ve savaş atlarıyla beraber gömüyorlardı. İslamiyetin kabulünden sonra ise "atını boğazlayıp aşını vermekle" yetindiler. Osmanlılar devrinde de ata karşı derin sevgi ve saygı, bütün eski destani gelenekleriyle, devam ettiği anlaşılmaktadır. Sultan II. Osman'nın (1618-1621) ölen bir kır atının mezar taşı bulunmuştur ki, bu bakımdan dikkate değer. Atların cenaze törenindeki yerleri de Osmanlılarda en eski şamanizm devrinin geleneğine uygun olmuştur. IV. Murad'ın cenaze töreninde onun binip herbe gittiği atının tersine eğilenip tabutu Önünde götürüldüğü Naima Tarihi'nde söylüyor.¹³ Cenaze töreninde ölünün atının tersine eğilenmesi âdeti Kırgız-Kazaklarda da müşahade edilmiştir. Yolda ölen bir Kazak-Kırgız'ın atı tersine eğilenip ölünün elbisesi ve külâhı bu eğer üzerine konulup evine götürülür.¹⁴

Dede Korkut hikâyelerinden III. hikâyede "deniz kulunu boz aygır" (K. 39, 40; ME. 27, 28) den bahsedilmektedir. Bu at, Türklerin destan ve masallarında "gökten inmiş at" (Yakut inancı), Başkurtların masallarına göre "sudan çıkmış aygır" neslinden, olan attır. Azerbaycan Türklerinin "Koroğlu" destanına göre Koroğlu'nun kır atı Ceyhun nehrinden çıkmış bir aygırın soyundan türemiştir.¹⁵

Dede Korkut kahramanlarından Karagöne oğlu Karabudak'ın atı hakkında "bahri hotuzlu" denilmektedir (K. 35; ME. 24) ki bu "Hotuz" yahut "hotaz" Doğu Türk metinlerinde "kutas" şeklindedir. Bu kutas şekline eski Osmanlı netinlerinden, bizim bildiğimize göre, ancak Yazıcıoğlu Ali'nin "Tevârih-i Âli Selçuk'unda rastlanır. Onun verdiği bilgiye göre, "âdet ve türe şöyle gelmiştir ki, her alp er ki, alay hassa ve bahadarlık edip düşmana bahadırlarını aktarsa atının boyuna altınlu kutas takarlardı."¹⁶

¹² A. Divaev. Kırgız İnançları Dünyasından, Kazan, 1899. Bk. A. İnan Makaleler ve incelemeler (T. Tarih Kurumu yayını) s. 177.

¹³ Halil Etem, Bir atın mezar taşı {T. Tarih Encümeni Mecmuası}. XV. sene NO.9 (86) Mayıs 1341, s. 196-199:

¹⁴ W. Radloff, Wb III, 1474 "tulda- (tulla-)" verilmesinin açıklanmasında, Ölünün atının kuyruğunu kesmeye de "tulla" denir {krş. Froben, III, 78}.

¹⁵ A. Hodzko, "Koroğlu" (Azerbaycan Rivayeti). Tiflis 1856, s.1-7, 181-183.

¹⁶ Yazıcızade Ali, Tevârih-i Âl-i Selçuk (Houtsma neşri) s.211.

Eski Türklerin "tuğ"larında yaban sığırı *kutuz'un* boncuklarla süslemiş kuyruğu bulunuyordu. Çok eski çağlarda tuğ ve onun boncukları büyüülü sayılır, onda savaş tanrısının bulunduğu inanırdı. Moğollar Müslüman olup, Türkleştikten sonra bile tuğu takdis âyini yapmışlardır. Dayısı Mahmut Han'ın böyle bir âyin yaptığını Babür Şah görmüş ve "Hatırat'ında tavsif etmiştir.¹⁷

Bu kutası temsil eden bir parçası sembolik olarak atın boynuna takılmış, bir parçası da sorguç olarak atın başı üzerine konulmuş ve sahibinin yüksek mevki işgal ettiğinin alameti sayılmıştır.

Eski devrin bu *kotuz/kutuz* ima Kazak-Kırgız destanlarında "tumar" (Muska, tılsım) denilmektedir ki, en eski mahiyetini ifade eder.

Eski Türklerin *hotuz* (kutas) kuyruğundan ibaret olan tuğları boncuklarla süslenmiş bir değneğe bağlı bulunduğu için olsa gerek, bu tuğlara Ruslar ve Lehliler "bunçuk" demişler ve Türklerde olduğu gibi, egemenlik alameti olarak kabul etmişlerdir. Bu Türk tuğunun İslavlara geçmesinin Avar'lar devrinde (VI. asırda) olduğu tahmin edilmektedir.¹⁸

Dede Korkut Kitabı'ndaki Oğuz kahramanlarının atları düşmanın yaklaştığını haber veriyor. "Al aygır kaçan kim yağı (düşman) kokusunu alsa ayağını yere dökerdi, tozu göklere çıkardı" (K. 138; ME. 97). "Meğer yiğit aygır binerdi, hanım, at kulağı sak olur; çekerek oğlanı uyardı" (K. 147; ME. 104). Bu sahibini uyandırma, uyarma motifi aşağı yukarı bütün Türk destanlarında vardır. Kazakların Er Targın destanının kahramanı Targın'a, Tarlan adlı atı düşmanın yaklaştığını haber veriyor (Kazan baskısı, 1883, s. 25; Proben, III, s. 146). Yine Kazak Kahramanlarından Kütübar Batır'ın kızıl atı düşman geldiğini sahibine haber vermek için dövünerek toprağı havaya kaldırır.¹⁹

Bütün Türk destan ve hikayelerinde en çok tekrarlanan ve sevilen at kır (boz) attır. Dede Korkut hikayelerinden, Türk dünyasında, en yaygın olanı da "akboz atlı Bamsı Beyrek destanıdır.²⁰ Orta Türk destanlarından Sayın Batır'ın atı da "Akboz"dur (Proben, III, 203). Eski Türklerin kurban için tercih ettikleri akboz aygır veya akboz kısrağ ta

¹⁷ R. R. Aral tere. (T. Tarih Kurumu yayını) s. 105.

¹⁸ *Ensikt.* Slovar (Brockhaus-Efron neşri) cilt IV-A, "buncuk" maddesi.

¹⁹ Yusuf Bek Hoca neşri "Ayman Çolpan", Kazan 1910, s.16-17.

²⁰ Kazak, Özbek ve Başkurlarda Bamsı Beyrek destanının bir varyantı olan Alpamış, hikâyeleri meşhurdur.

Kırgızların Manas destanına göre babası, oğlu Manas'ın ruhuna akboz kısırak kurban etti (Proben, V. 133).

Dede Korkut kahramanlar için dua ederken "akboz atın b d rmesin (s r mensin)" diyor.

VII. asrın ilk yarısında Gök-Türk Hakanı Kieli ile Çin İmparatoru barış sözleşmesi yaparken akboz at kurban kesmişlerdi (Hyacenth, II, 302). şamanizm geleneklerine sadık kalan Moğollar g z mevsimi bayramında akboz kısırağın sütünden yapılan kımızla tören ve saçı yaparlardı.²¹

15. Dede Korkut hikayelerindeki kahramanların kopuza çok önem verdikleri görülmektedir. Derse Han oğlu Buğaç hikayesinde Derse Han "Kolca kopuzun elime verin, ol yiğidi (düşmanı) d nd reyim" diyor (18; M 3 12). Kanlı koca oğlu Kan Turalı ağılıyan arkadaşlarına "hey kırk eşim kırk yoldaşım, niye ağılırsınız, kolca kopuzum getirin,  g n beni dedi" (K. 101; 71-72). Esarete bulunduğu zaman "mere k firler kopuzum getir n, sizin  geyim dedi" (K. 154; ME. 109). Her hikayenin sonunda Dede Korkut kopuzu ile meydana çıkıyor, "şadılık alıyor". Bu bakımdan Dede Korkut'un Kazak-Kırgızların baksılarından, Altay-Yenisey şamanist Türklerinin kam ve hikayecilerinden farklı olmamıştır. Kazak baksı ilahileri " yenki ağıacının dibinden oyup aldığım kopuz" diye başlar ve baksının (müslüman kamın) muhakkak kopuzu olur. Altay-Yenisey destanlarında hikâyelerini kobuzla terennüm ederlerdi.²²

²¹ Dorji Banzarov,  ernaya Vera s.39.

²² V. Titov, Bogatirskie poemı Minusinskih tatar, Petersburg, 1855.

*Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler, Makaleler ve İncelemeler II, TTK yayınları, Ankara 1998,s.239-252 den alınmıştır.

EPOPE VE HURAFE MOTİFLERİNİN TARİH BAKIMINDAN ÖNEMİ

Malûmdur ki her milletin tarihi millî destan ve efsaneleriyle başlar. Büyük devletler kuran hakanların ve onlara yardım eden millî tanrıların menşe'lerine dair söylenen efsaneler, âyinlerde okunan dua ve ilâhiler, kahramanların sergüzeştlerini terennüm eden epopeler, masallar, halk felsefesinden ibaret olan atalar sözü, bugün bizim için mânâsız gibi görülen hurafeler, yalnız bir milletin değil, bütün beşeriyetin tefekkür tarihini ve onun muhtelif tekâmül safhalarını öğrenmek için çok kıymetli materyaller teşkil ederler. Arkeologların yaptıkları kazılarda elde edilen çanak, çömlek, silâh ve sairelerin parçaları muhtelif devirlerdeki maddî kültürün inkişaf safhalarını öğrenmek için yegâne kaynak teşkil ettikleri gibi, epope, hikâye, masal ve sair manevî kültür mahsulleri de o, geçmiş, muhtelif devirlerin karanlık noktalarını bize aydınlatırlar. Bunlar kazıtlarda elde edilen çanak ve çömlek parçalarından daha mühimdirler. Çünkü bunlar toprak altında ölü kalan kırıklar değil, cemiyetin ruhunda binlerce yıl yaşayan vesikalardır. İnsan cemiyetinde en asrî ve en mütekâmil olduğunu iddia eden ferdin bile, binlerce senelik iptidaî bir âdeti, inanı ve etnografya maddelerini kendisiyle beraber yaşattığımız görürüz. Elimizdeki nişan yüzüğü, asrî kadınların bileklerindeki bilezikler ve kulaklarındaki küpeler, mağara devrinde yaşayan baba ve analarımızın bir sürü iptidaî inana ve âyinlerde kullandıkları nesnelere aittir.

"Darısı başınıza!" diyoruz. Fakat, bu temenni ve duanın en eski devirlerdeki Şamanizm panteonundaki tanrılara yapılan sacı (libation) merasimi ile sınıksız bağlı olduğu hiç birimizin hatırına gelmez. Bazan şaka olsun diye başımızın etrafında çevirip birine para veriyoruz. Bunun da Şaman dininde mühim bir âyin bakiyesi olduğundan haberimiz yoktur.

Biz, bu notumuzda yaşayan ananelerin tarihî önemini göstermek maksadiyle Çin kaynaklarında tesbit edilen bir Türk rivayetini bugünkü Altay Türklerinin bir ananesiyle mukayese için nakletmek istiyoruz.

Çin vakanüvisleri tarafından tesbit edilen efsane Milâd'ın ikinci asrında Hunların yerini işgal eden *Siyanpi* sülâlesinin menşesine dair rivayettir.

"Moloheu namında bir Siyanpi Tatarı üç sene müddetle Cenubî Hunların ordusu içinde bulundu, Bu uzun ayrılma esnasında memlekette kalmış olan karısı dünyaya bir çocuk getirerek adını Tan-şe-hoay koydu. Moloheu avdet ettiği zaman evinde böyle bir çocuk bulmaktan hayretlere düştü. İlk hareketi bu çocuğu validesiyle beraber öldürmeğe

kalkmak oldu. Kadın bu gibi ahvalde Tataristan'da çok kere istimal edilen bir hileye müracaatta muztar kaldı. Bu hiyle ise kadını masum göstererek çocuğun doğumunu harika karışık bir şekilde sokar. Kadın, bir gün şiddetli bir gök gürültüsünden korkarak gözlerini semaya kaldırınca ağzına bir dolu tanesi düştüğünü, bunu yuttuğunu, sonra gebe kalarak on ayda bu çocuğu dünyaya getirdiğini anlattı. Bu yalan sayesinde hayatını kurtardı."

(Aynen Deguines'nin Hüseyin Cahit tarafından tercüme edilen tarihinde cilt II s. 1333. M. Şemseddin, Mufassal Türk tarihi III. S. 88).

Altay Türklerinden Mundus ve Tölös oymaklarının kendi menşelerine dair söyledikleri efsane de tıpkı mezkûr Siyanpi sülâlesinin menşesine dair Çin kaynaklarının tesbit ettikleri efsane gibidir. Altay rivayeti Radloff, Verbitski ve Potanin gibi âlimler tarafından tesbit edilmiştir.

Radloff'un tesbit ettiği rivayet: "Geçmiş bir zamanda düşmandan kaçarak saklanmış bir kız varmış. O kız ıssız bir sahrada dolaşırken kalabalık (kaim) bir yurda (halka) tesadüf etmiş. O hakltan bir genç onunla evlenmiş. Fakat kız gebe imiş. Kocası ve oradaki ulus ona sordukta :

"Ben ana babamdan ayrılıp kaldıktan sonra yiyecek yemek bulamadan yürüdüğümde ulu (dehşetli) fırtınalı yağmur yağmıştı. O yağmur geçtikten sonra önümde bir *buz* (dolu) gördüm. O doluyu alıp kırdığımda içinde iki tane buğday buldum. Onları yedikten sonra derhal karnımda iki çocuk peyda oldu" demiş.¹

Verbitski'nin tespit ettiği iki rivayet 1899 da Kazan'da basılan "Altaylılar"² adlı eserindedir: (Sahife 60-61 ve 136-137). Bunlardan birincisi Şaman ilâhilerinden alınmış şu parçadır :

*"Pudayçılap purulgan
Mus purçakçılap tögülgen
Mus purçaktan yarılp tüşken
Muzgan *kanuŋ yemi,
Atam Totoy Tengerel..."* (S. 60-61).

Mânası

"Sen, buğday gibi dalgalanırsın

"Buz dolu gibi dökülürsün

¹ Proben, I, 183 (text), 204-205 (tercüme).

² Verbitski, Altayskiye Inorodtsı. Kazan 1899

* Buzhan.

"Doludan yaratılmışsın

"Buz Hanın yeğenisin,

"Atamız Totoy Tanrı!.."

İkinci rivayet Mundus ve Tölös oymaklarının cidallerine dair söyledikleri efsanedir. Bu rivayet Radloff'un tesbit ettiği rivayetin aynıdır. Yalnız şu sözler ilâve edilmiştir.

"Her oymağın aile tanrısı, yani koruyucu ruhu vardır. Mundus ve Tölös'ün (yani doludan doğmuş olan iki ikizin) ahfadı kendilerinin semadan düşmüş buzdan (doludan) türediklerini hatırlayarak Totoy Payan adlı Tanrı'ya kurban takdim ederler. Totoy Payan dolu, yıldırım ve yağmur ilâhıdır".

Potanin tarafından tesbit edilen efsane de Radloff ve Verbitski'nin tesbit ettiklerinden farklı değildir.³

Çin kaynaklarındaki Siyanpi efsanesiyle bugünkü Altaylıların efsanesinin karşılaştırılması gösteriyor ki, bu efsaneler çok eski devirlerin hatıralarıdır. Çin vekayinâmelerinin tam olarak muhafaza edemedikleri Buzhan menkıbesini, Altaylılar bugüne kadar bütün âyin ve merasimleriyle muhafaza etmişlerdir.

İkinci tarih kongresinde verdiğim "Altay'da Pazırık hafriyatında çıkarılan atların vaziyetini Türklerin defin merasimi bakımından izah" başlıklı konferansta arkeolojik araştırmalarda elde edilen eski eserlerin izahı için Türk folklor ve etnografya maddelerinin incelenmesi lüzumundan bahsetmiş ve buna bir misal olarak Pazırık'da çıkarılan dondurulmuş atların kuyruklarının neden dolayı kesilmiş olduklarını Türk âdetleri ve Türk destanlarındaki buna ait motiflerle izaha çalıştım. Konferansımın son sözü olarak kongreye arz ettiklerimi buraya da ilâve ediyorum: "Bu küçük konferanstan maksadım, Altay'da yani Türkün eski beşiğinde bulunan bir mezarın Türk mezarı olduğunu ispat ederek kültür tarihimiz için bir kazanç temin etmek değildir. Bitaraf ve hüsnüniyet sahibi âlimler için bunu ispata lüzum olmadığı gibi, kültür tarihimizin de bir mezar kazanmağa hiç de ihtiyacı yoktur. Bu konferanstan maksadım: atalarımızın bıraktığı bu gibi maddî kültür eserlerini tetkik ederken eski Türk rivayetlerinin, epopelerinin ve umumen folklor ve etnografya materyallerinin bu sahadaki ehemmiyetini göstermekten ibarettir.

³ Potanin: Oçerki Severno-Zapad. Mongolii, IV, S. 3, 6a, 6g,- 70.

Yazılı vesikalarla halledilmesi güç olan bazı meseleler, etnografya ve folklor bakımından tetkik edildiği zaman aydınlatılabilir. Nitekim bu konferansım bunun bir küçük örneğidir. Bunun içindir ki Türk gençliğinin tarih, arkeoloji ve antropoloji ile beraber etnografya ve folklor sahasına da ehemmiyet vermeleri gerektir. Atatürk'ün irşadlarıyla tarih, antropoloji, arkeoloji ve lingüistik sahasında zaferler kazanan Türk ilmi, bu sahada da muhakkak muvaffak olacaktır. Atatürk'ün irşadları her muvaffakiyetin bir rehinesidir."⁴

⁴ Bu p arça tarih kongresi broşürleri serinsinden basılan tezime girmemiştir.

*Epope ve Hurafe, Motiflerinin Tarih Bakımından Önemi, Çığır, C. VI, S. 71 -72, 1938, s. 443-449 dan alınmıştır.

YAYGIN HURAFELER VE MENŞELERİ

En eski maddi kültürün kalıntılarını toprak altı muhafaza ederek çağımıza kadar ulaştırdığı gibi gelenekçi insan topluluğu da en eski çağların manevi kültür kalıntılarını ruhlarının derinliklerinde sürükleyip zamanımıza kadar getirmiştir. Çağdaş kültürün en yüksek seviyesine ulaşan Batılı ulusların halk topluluklarında bu eski ilkel çağların belirtilerine şahit oluyoruz. 1924 yılının başlarında bir Fransız çocuğunun filân yerde Meryem Anayı gördüğüne bütün Fransa köylüleri inanmış orayı ziyaret etmek için her taraftan Güney Fransaya akın edilmiştir. Almanyanın kültür merkezi olan Berlin civarında hastaları yalan yanlış tedavi eden ve onlara dua ve efsunlar öğreten Hans Chermutsky adlı üfürükçü "tabip" Tempelhof mahkemesinin kararıyla bir yıl hapse mahkûm edilmiştir. ("Morgenlost,, 25 Mart 1925), İsveçte hastaları tedavi eden büyücü Enstrands Anna adlı bir kocakarının bütün İsveç halkına ün saldığını "Hürriyet" gazetesi (10 Ağustos 1961) yazıyor.

Hurafelerin umumiyetle bütün kavimlerin kabul ettikleri kitaplı dinlerin İnanç ve emirlerine bulaştırılmış olduğu malûmdur. Bir dinin esas talimatından bazı unsurlar başka bir yabancı din ehline pek zor geçtiği halde hurafeler, bulaşık hastalık gibi, çabuk ve kolay geçer.

Ortaasyada müslümanlara budistlerin kutlu saydıkları bir mağara "Ashab-i Kehif" mağarası olarak geçmiş olduğu gibi Kozan Vilâyetindeki müslümanlarca takdis edilen Hocalar dağındaki pınar hristiyan Ruslarca da "Suyatoy Klyuç" (Mukaddes Pınar) olarak kabul edilmiştir. At nalını uğur saymak İtalyanlardan Türklere geçmiştir.

MUSKA. VE TILSIMLAR. Her türlü muska ve tılsımların menşei putperestliğin en ilkel şekli olan fetiş'tir. İlkel kişinin inancına göre bazı nesnelere uğur veya uğursuzluk bulunur. Uğurlu saydığı nesneyi boynuna asar ya da yanında taşır. Bu nesne bir taş parçası bir bitki, bir mavi boncuk, garip görünen bir böcek, kurt dişi, ayı ya da kartal tırnağı olabilir. Bu "muska-tılsım" ların hastalıklardan, nazardan, göze görünmez belâ ve kazalardan koruduklarına inanılırdı. Sonraları bu inancın daha ileri gelişme safhasında dînî formüller ya da garip işaretler yazılan kâğıt parçaları eski fetişlerin yerini tutmuştur.

Eski Romalılar (Plinius'e göre) zehirlenmekten korunmak için esrarengiz işaretler yazılmış muska - tılsımlar taşarlardı. Tılsım muskaların en eski şekli

Mısırlılarda bulunmuştur. Din adamları, bu muska – tılsım hurafeler, yani eski putperestlik kalıntıları ile çok eski zamanlarda da mücadele etmişlerdir, İsrail peygamberleri fetiş-tılsımları kesin olarak yasak etmişlerdir. Ahdiatik'in rivayetine göre Yakup peygamber "ehli beytine ve yanında bulunanların hepsine şöyle hitap et-ti: "yanlarınızda bulunan garip tanrıları defediniz, kendinizi temizleyiniz, giyimlerinizi de değiştiriniz." Onlar dahi garip tanrıların hepsini ve kulaklarındaki küpeleri çıkarıp Yakuba verdiler. Yakup onları Şekim yanında bulunan çitlembik ağacının altına gizledi {Tekvin, 35 ayet 2-4}. Bu metindeki "garip tanrılar" fetişler mahiyetindeki tılsım-muskalardı. Hıristiyan din adamları da "muska-tılsım" taşıma, saklama adetiyle mücadele etmişlerdir. 366 yılında toplanan Laodice dinî kurultayı muska - tılsım taşımayı yasak eden bir karar ilân etmişti. Fakat hıristiyan cemaatı bu muska - tılsımlardan bir türlü vazgeçmiyordu. VII. yüz yılda Papa H. Gregoare bu hurafe ile şiddetli tedbirler alarak seleflerinin yolunda yürüdü. Fakat halk bildiğinden atalarından gördüğünden şaşmıyordu. Nihayet hıristiyan din adamları bu hurafeye tavîz vermeye mecbur oldular: Muska - tılsımların yerine haç, hıristiyanlık sembolü olan balık resmi, "Agnus Dei" yazılı levhacıkları taşımayı tavsiye ettiler ve halkı buna alıştırdılar. Yani eski fetişizm yeni bir şekil olarak devam etti.

İkel topluluklarda fetişizm cihanşümül bir kültür merhalesi olduğu için bunun kalın tısı olan muska-tılsımlara inanma da cihanşümül olmuştur. Eski Çinli hekimler bu muskalara "FU" demişlerdir. Bu terimi Çinlilerden alan Budist Uygur Türkleri de muska-tılsımlara "VU" demişler. X. - XII. yüzyıllardan kalmış olan Uygur dinî eserlerinde bu tılsım-muskaların suretleri bulunduğu gibi ayrıca hazırlanmış birçok tılsım-muskalar (muhtelif dinî formüller yazılan tahtalar, kazıklar, ağaç kabukları) bulunmuştur.

Bu uygur eserleri içinde bulunan bir kaç tılsım-muska suretlerine Alman Türkologu Müller'in yayımladığı Uygur metinlerinde rastlıyoruz. ("Uigurica II, s. 99-100). Bu tılsımlardan bazıları şunlardır:

O – O = O

O – O – O

Bu tılsımın faydası şöyle açıklanıyor: "Bu vu etözde tutsar ad mangal bular qop kösüs qanar = Bu muskayı (bir kimse) vücudunda tutarsa (saklarsa) ferahlık ve saadet bulur".

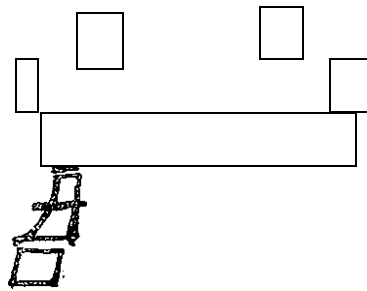
"Tisi tınlıg bu vu etözte tutsar uçuz togurur, ögrünç sevine bular = Bir dişi canlı (kadın) bu muskayı vücudunda saklarsa kolay doğurur, rahat ve sevinç bulur."

"Qayu kişi baş ağrıg bolsar bu vu barga toqıp içsin = Bir kişinin başı ağrıyorsa bu muskayı Şaraba karıştırıp içsin."

"Bars yılın kişi bu vu tutsar uzatı uzatı manalıg bular = Pars yılı (doğmuş) (?) kişi bu muskayı saklasa mesut olu-r".

Qayru kişinin yılıksı öküş ölser bu vu qapıgta yanşursun = Her hangi bir kişinin hayvanları çok ölürse kapıya bu muskayı yapıştırın".

X. yüzyılda Türk Ulusu büyük bir topluluk halinde islâm dinîni kabul ettikten sonra cahiliyet devrinden kalan bu budizm ve eski Şamanizm kalıntılarını İslâmiyete uygun bir şekil vererek devam ettirdiler. Doğu Türkleri Müslüman olduktan sonra Budist Türklerin muska - tılsım ifade eden "VU"

terimi yerine "bitiği", yani "yazı" terimini kullanmışlardır. "Kutadgu Bilig" müellifi Yusuf Hacıp üfürükçülerle (muskacılarla) fen adamları tabiplerin münasebetlerinden bahsederken şöyle diyor:

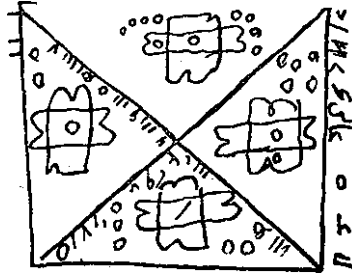
Otacı onamas muazzam sözün

Muazzım otaçığa evrer yüzün

Ol aymış otuğ yese igke yarar Bu aymış bitâg tutsa yekler ırar. (Hekim üfürükçünün sözünü beğenmez, üfürükçü da hekimden yüzünü çevirir. O (hekim) demiş: "deva yese hastaya iyi gelir" Bu (üfürükçü) demiş: "Muska tutarsa-yani sak larsa - Şeytanlar uzaklaşır".

Bu budist Türklerin tılsım muskalarıyla bizim üfürükçü hoca veya büyücülerin yazdıkları tılsımlar arasında fark yoktur.

Urfa Vilâyetinde bir araştırma sırasında emniyet memurları bir sanığın üzerindeki muska içinde aşağıda suretleri gösterilen tılsımları bulmuşlardır:

*Yaygın Hurafeler ve Menşeleri”, Türk Folklor Araştırmaları, C. VII, S.147, Ekim 1961. s. 2531 -2532 ten alınmıştır.

TÜRK DÜĞÜNLERİNDE EXOGAMİE İZLERİ

Türkler tarih sahnesine pederşahi²³ ve *exogomie* yasasıyla aile kuran bir kavim olarak çıkmışlardır.

Çin kaynaklarına göre, M.Ö. III. asırda Hun hükümdarları muayyen bir boydan evleniyorlardı.²⁴ Buna nazaran Hunlarda, meselâ şimdiki Kırgızlarda olduğu gibi, *garsı guda* 'karşılıklı dünür olma' âdeti vardı. Etnografya araştırmalarından anlaşılmıştır ki, hep bir boydan kız alma âdeti muayyen bir boya kız verme, yani karşılıklı kız değiştirme âdetiyle bağlıdır. Hunlarda bu âdetin bulunduğu Ci-hov-şan adlı bir prens hakkındaki hikâyeden çok iyi anlaşılmaktadır. Bu hikâyeye göre, Hun hükümdarı Hülü-çüan-çü (M.Ö. 68 - 60) öldükten sonra oğlu Ci-hov-şan yedi hükümdarın zulmünden korkup, Vu-şan-mu beyi olan kayınpederinin yanına gitti. Vu-şan-mu beyi Hun hükümdarının akrabasından birinin kızıyla evlenmişti.²⁵ Demek ki Vu-şan-mu beyi Hun hükümdarı sülâlesiyle hem güvey, hem de kayınpeder idi. Hunlarda üvey ana ve yenge ile evlenme (leviratus) âdeti de *exogamie* yasasının icaplarındadır. Aynı âdetin Kök Türklerde, Uygurlarda ve Kırgızlarda da bulunduğunu biliyoruz. Yenisey kitabelerinden birinde *yatta tünürime adrıldım* "yad eldeki dünürümden ayrıldım"²⁶ kaydı da gösteriyor ki o devirde dünür yad elden olurdu.

Bu âdetin müteakip asırlarda da kuvvetle devam ettiği anlaşılıyor. Hattâ Oğuzlar Anadolu'ya geldikten sonra *exogamie* yasasına riayet etmişlerdir. Dede Korkut hikâyelerinden anlaşıldığı gibi, İç-Oğuz beyi Kazan'ın dayısı Taş-Oğuz beyi Oruz idi. Beyböyrek ile nişanlısı Banu Çiçek birbirini tanımıyorlardı. Kazan beyin oğlu "yad kızı helâlime destur versin,, diye vasiyet ediyor; Deli Dumrul "yad kızı helâlim var,, diyor⁵.

İslâmiyeti kabul edip yerleşik hayata geçmiş olan Anadolu Türklerinin düğün âdetlerinde, eski göçebe hayatı devrine ait *exogamie* geleneklerinin izlerini çok açık ve kuvvetli bir şekilde görüyoruz. Meselâ kızların düğün türküleri "yad ellerden,, "el oğlundan,, şikâyetlerle doludur.

²³N. P. DIRENKOVA, *Perejitki materinskogo roda u altayskix tyurkov : Sovetskaya Etnografiya 1937 4 : 19.*

²⁴YAKİNOF, *Sobranie svedeniy o narodax, obitavşix v Sredney Azii. Sankt-Petersburg, 1851. I, 15. s.*

²⁵YAKİNOF, *a. e. I, 68. s.*

²⁶W. RADLOFF (*Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. St. Petersburg, 1895. 316. s.*) bu cümleyi "Von meiner Schamanentrommel im Jat (?) bin ich getrennt,, diye tercüme etmişti.

⁵Oğuz han destanına göre, Oğuz han amca kızlarıyla evleniyor. *Exogamie* yasasına aykırı olan bu rivayetin islâm devrinde sokulduğuna şüphe yoktur. Bu rivayetteki "Kara hanın kardeşleri" sözlerini "kardeş kabileler,, diye anlamak da mümkündür

H. Z. Koşay tarafından neşredilen Türkiye Türk dğünleri üzerine mukayeseli malzeme (Ankara, 1944) adlı eserde bu çeşit türkülerden 'örnekler verilmiştir :

[155. s.] *Analar besler hurma ile*

El ođlu² döğer yarma ile

El ođluna² oldum yalvarma ile

Git kızım sağlıklarla

Sil gözünü yağlıklarla

[172. s.] *Odun alır kucağına*

Varır elin² ocağına

El ođlunun² kucağına

Hey ney n'eyleyim aman

[181. s.] *Esvap yuduğum taslar*

Gölgelendiğim ağağlar

Gidiyorum arkadaşlar

.....

Gidiyorum elinizden

kurtulayım dilinizden..

[239. s.] *Alın, yeşilin aldı mı*

Seni boylara, yadlara² verdi mi?

[190. s.] *Babamın tütünü eğrice tüter*

El ođlunun² sözü mıh gibi batar

[180. s.] *Bunda ayrılık var ölümden beter²*

² Tarafımızdan aralıklı olarak dizdirilmiştir.

Bu yanık türkülerin, *exogamie* devrinin hâtraları, bir boydan yabancı bir boya, yad ellere giden kızların bıraktıkları akisler olduğuna şüphe yoktur.

Exogamie yasasının hâlâ yürürlükte olduğu Altay ve Yenisey Türk boylarının, Kazakların ve Başkurtların düğün türkülerinde keza yad ellerden şikâyet edilmektedir.

Karagas kızı şöyle ağlar :

Adam ten-men

Araganı altı taqşa

İjip-algaş sadıp-itqan!

İjem ten-men!

Araganı ini taqşa

İjip-algaş sadıp-itqan!

Öske yerge perip-itti

Öskelenjig polu-perdi...¹

Başkurt kızları düğünün son gününü, yani kızın güvey köyüne gideceği günü, matem gününe çevirirler, ölümlere ağıt söyler gibi gayet yanık ahenkle kırk-elli kız bir ağızdan türkü söylerler ki buna *sindev* derler.

Ti/ek bilbeü, qunduS börk hin aldırSn ataqay!

Altı ala baytalga hin hatqahın ataqay !

Tifek şarşay, tülki ton hin algahın inekey!

Altı ala hıyrğa hin hatqahın inekey !

Kümüş iyeri kök aygırhin algahın" agaqay!

Kilgen de yaut qaytmaS mini hin berdirdin agaqay !²

(Şahsî notlarıma istinaden.)

¹ Radloff, Proben. IX, 641-642. s. Tercümesi:

*Atam denilen beni altı kadeh rakıya sattı
Anam denilen beni iki kadeh rakıya sattı
Yad ellere verdiler beni
Kendileri bana yad oldular...*

² Tercümesi :

*İpek kuşak, kunduz börkü sen almışsın atam ay!
Altı ala kısrağa sen satmışsın atam ay!
İpek çarşafı, tülki kürk sen almışsın anam ay/
Altı ala ineğe sen satmışsın anam ay!
Gümüş eyer, gök aygır sen almışsın ağam ay!
Gelen "yavcı" gitmez miydi sen satmışsın ağam ay!*

Kazakların düğün türkülerinden car car¹ da bu çeşit türkülerdendir.

Yakutlara göre *qıs ağo omuqqa anallâx qıl buollağa* "devuşka vseгда bıvaet dostoyaniem inoplemennıx"².

Çağdaş İslâm Türklerden *exogamie* yasasına kesin olarak riayet eden uluslar Kazaklarla Başkurtlardır. Bunlarda evlenme yasak olan soy dairesi en az yedinci göbek atanın erkek torunlarından teşekkül etmiş soydur. Fazla çoğalmıyan soylarda bu yasak dokuz ve hattâ on iki göbeğe kadar devam eder. N. İ. GRODEKOV tarafından toplanan malzemeye göre,³ Kazaklarda "akrabalık,, kırk göbeğe kadar sürüp gider. Bununla beraber, yedinci göbekte evlenmeğe müsaade edilir. Kırgızlar ise, beşinci göbekte evlenmeği tecviz ederler. Son zamanlarda ikinci göbekte bile evlenmeler olmağa başlamışsa da, bu gibiler hakkında "âdeti {zan) bozuyorsun,, diye sitem ederler. Halmuhammat adlı bir beyin sözüne göre, bu gibi adamlar yurttan kovulur.

Başkurtlar XVIII. asırdan beri yerleşik, yahut yan-yerleşik yaşadıkları ve Orenburg mahkeme-i şeriyesine tâbi oldukları halde, *exogamie* yasasına hâlâ riayet ederler. Dağlı Başkurtlar XIX. asrın başlarında bile bu yasağa aykırı hareket edenleri öldürürlermiş⁴. Kazaklardan ve Başkurtlardan şehirlere yerleşenler bile sırf bir gelenek olarak, yakın akrabadan evlenmezler.

Yakutlarda bu yasak dokuzuncu göbeğe şâildir⁵.

Anadolu Türklerinin de uzaktan evlenmeyi tercih ettiklerini biliyoruz.

Halbuki eski devirlerde evlenme yasağının çok daha geniş bir daireye şâmil olduğu muhakkaktır. Bu devirlerde evlenme, kız kaçırmak ve yağma etmek yoluyla olmuştur. Nitekim Yakutlarda ve Altay Türkleri arasında son zamanlara kadar evlenme ancak kız kaçırmaya ile "meşru izdivaç,, sayılmıştır. Yakutlarda evlenmeğe karar veren delikanlı, kendi soyuna mensup bütün gençleri toplar ve büyüklerinin huzurunda kam âyini yaptırırdı. Akına gidecek atların bağlandığı kazıkların dibine tulumlarla kıımız konulur

¹ Radloff, Proben III. 7-12. s.

² Pekarskiy, Slovar'.

³ N. İ. Grodekoy, Kirgiz i karakirgizı Sır-Daryinskoy oblasti. Taşkent, 1889, I, 27-30. s.

⁴ Spravoçnaya knijka ufimskoy gubernü 1883 g. Ufa, 1883. 374. s.

⁵ V. L. Seroşevskiy, Yakuti. St. -Petersburg, 1896. I, 434-435, 506. s.

ve kam da bu kıızıları, atların koruyucusu olan *ıdıq* { < *ıdıq* } ruhuna saçı ederdi¹. Altay Türkleri arasında bugün de erkek ve kız tarafları kendi aralarında sözleştikleri halde, delikanlı kendi soyundan olan yiğitlerle beraber giderek kız kaçıırır².

Mamafih kız kaçıırma ve yağma etme yoliyle aile kurma âdeti devamlı huzursuzluğa sebep olduğundan bu meseleyi barış yoliyle halletmek içtimaî bir zaruret olmuştur. Yakut düğünlerim çok iyi tetkik eden SEROŞEVSKİY "Yakut düğünü bir barış merasimini andırmaktadır,, diyor. Bütün Türk düğünleri hakkında aynı hükmü vermek mümkündür. Çünkü bütün Türk düğünlerinde *symbolique* "savaş" unsuru ile gerçek barış unsuru yanyana bulunuyor.

Exogamie yasası tatbik edilen Türk boylarında kız istemek için muayyen sözler vardır. Altay Türkleri arasında "dokuz nesil önce aramızda savaş vardı; şimdi biz barış yapmağa geldik,,³ sözü vardır ki, eski çağlarda kızın yağma edilerek kaçıırıldığını, şimdi ise "barış" ile gelin istendiğini bildirmesi itibariyle dikkate şayandır.

Kırgızların Manas destanında eski usulün hâtırası olarak yağma ve kaçıırma ile evlenmeden bahsedildiği gibi, barış yoliyle, yani kalın ödeme yoliyle evlenme de tasvir edilmektedir. Manas, babası Yakıp hana şöyle hitabediyor :

Soruq'tun qızın Aqılay

Olyolop aldım qorgondon,

Qıs alganday bolbodum,

Qıs qoynun körbödüm

Qan ata Yaqip çan

Argimaq atın tistegin

Attanıp qıstı isteğın¹

¹ M. Ovçinnikov, İz materıalov po etnografı Yakutov: Êtnografıçeskoc Obozrènie XXXV, 85-87.

² V. İ. Verbitskiy, Altayskie inorodtsı. Moskova, 1893.84. s. Eski Türk destanlarında ve masallarında her kahramanın kırk arkadaşı bulunduğu söylenir. Bu kırk yigit ekseriya kahramanla beraber hep birden kırk kızla evlenirler. Kazaklarda ve eski Başkurlarda müşahede edilen "kurdaşlık" müessesesi (yaşıtların birbirinin karısına karşı pek senli benli bulunmalarını tecviz eden müessesese) bir boyun yaşıtların birleşip kız kaçıırıp evlendikleri ilk *exogamie* devrinin hâtırası olsa gerektir. "Kurdaşlık" müessesesi şimdiye kadar etnografya edebiyatında tesbit ve tetkik edilmiş değildir.

³ Verbitskiy, a. c. 81. s.

Yakıp han, kız ararken, bir çobanın çadırında misafir oluyor ve ona seyahatinin sebebini şöyle anlatıyor :

Menim Batır Manas balam bar

Qayıp'tin qızın Qara Börük

Qarmap algan taladan,

Şoruq'tun qızın Aqılay

Olyolop aldı qorgondon,

Qis alganday bolgon yog,

Aygas atım tistedim

Manas'qa sulü qis istedim².

Manas'ın "yağma ederek kız aldım; fakat kız almış gibi olmadım,, sözü, yağma ile evlenme devrinin kapanıp sulh yoluyla aile kurmanın daha iyi olduğunun anlaşıldığı devrin ifadesidir. Manas kalın vererek evleniyor. Fakat düğün esnasında yine iki taraf savaşıyor. Gelin, yine ganimet olarak alınıyor. Manas'ın kırk yiğiti de kırk kızı yakalayıp kaçırıyorlar³. Pederşahi ilk aileye "meşruluk,, veren "kaçırma,, ve "yağma,, sulh yoluyla evlenme devrinin düğünlerinde *symbolique* olarak devam ettirilmiştir.

Esasen bütün Türk düğünlerinde kız ve güvey tarafları arasında, *symbolique* olarak "savaş" ve sonra "barış" yapıldığı müşahede ve tesbit edilmiştir⁴.

Meselâ Anadolu Türk düğünlerinde bu "savaş" unsurunun devam ettiğini görüyoruz. Bulgar Dağı yürüklerinin düğünleri hakkında şu malûmat verilmektedir. Nişanlanacak oğlan kızın evine geldiği zaman kızın kardeşleri ona temiz bir dayak atarlar. Oğlanın babası çobanına koyun sürdürür. Nişan bayrağı gelir. Kızlar da ağıt söylemeğe başlarlar. Ağıtı müteakip kızın kardeşleri oğlan tarafım tahkir ederek taşlarlar.

¹ Radloff, Proben. V, 77-78. s. Tercümesi : Şoruk'un kızı Akılay'ı kaleden yağma ederek aldım; kız almış gibi olmadım. Han baba, atına bin, bana kız arayıp bul!

² Radloff, Proben. V, 81. s. Tercümesi: Oğlum Manas, Kayıp'ın kızı Kara Börk'ü kırdı yakalayıp aldı; kız almış gibi olmadı. Şoruk'un kızı Akılay'ı kaleden yağma ederek aldı; kız almış gibi olmadı... Atıma binip oğlum Manas'a kız aramağa çıktım.

³ Radloff, Proben. V, 99-105. s.

⁴ Başkurtların ve Kazakların muhtelif boylannda pek çok düğünlerde bulunmuş ve hepsinde "savaş" ve "barış" merasimlerini hatırlatan âdetleri ben de müşahede etmişim.

Kız tarafı galip gelirse nişan yapılmaz¹. Malatya'da oğlan tarafı düğüne geldiği zaman kız tarafı kapıyı kaparlar, bahşiş almadan kapıyı açmazlar. Köylerde mahalle gençleri *sapançalık* namıyla hediye isterler ve alayı durdururlar². Kastamonu köylerinde kız alacak taraf elliden fazla atlı olarak gelirler ve silâh atmağa başlarlar³.

Birçok çağdaş Türk uluslarının düğün âdetleriyle alâkalı tâbirleri, pederşahi aile müessesesinin *exogamie* yasası çerçevesinde kız yağma etmek suretiyle kurulduğunu pek açık göstermektedir. Meselâ Başkurt Kazak ve Altay lehçelerinde güvey ve kız ailesi arasında aracılık eden adama *yavçı* (*yüçü*) denilmektedir ki "akıncı muharip,, manasını ifade eder⁴. Anadolu Türkleri arasında bu adama *Görücü* yahut *dünürücü* ve bazı yerlerde elçi denilmektedir, *görücü* eski zamanlarda gizlice kız ariyan ve kaçırmağa fırsat hazırlayan casustu. Yakutlarda görücü olarak *tüngün körüççü* tam silâhli üç muharip gelirdi⁵. KAŞGARLi'ya göre, Oğuzlar görücüye *yoorgçı* derlerdi (II, 47. s.). Kazak ve Altay lehçelerinde *yorugçu* kelimesi yine "akıncı, çapulcu" mânalarına gelir. *Corugçu bası colda kalır* diye bir atalar sözü vardır ki "çapulculukla geçinen adam başını yolda kaybeder" mânasını ifade eder.

Başkurt düğünlerinde *yaraş gazanı* denilen bir âdet vardır. Buna göre, kalın malı tamamiyle ödendikten sonra, kızın ailesince güvey tarafından gelenlere ziyafet vermek lâzımdır. *Yaraş gazanı* Başkurtçada "barış kazanı" mânasına gelir.

Barış, kalın tediye etmek suretiyle olmuştur. *Kalın* yahut *kalın* kelimesi bütün Türk dillerinde müşterek bir kelimedir. Bununla beraber Kırgızlar ve Başkurtlar bunun yerine *süyek satımı* (*süyek* "kemik"), Yakutlar *sülü* derler. *Süyek satımı* boydan birinin yabancı bir boya satıldığını, kalın malı da onun karşılığı olduğunu ifade eder. *sülü* kelimesi ise eski Türkçede "fidye-i necat" mânasına gelen *yolug* kelimesinin Yakutça şeklidir. Kız kaçırılan boyun cezadan kurtulması için verilen mal demek oluyor. Eski devirlerde kalın malı, öldürülen bir boy azasının diyeti gibi, boyun ortak malı idi. Kalın malı boy azalan tarafından ortaklaşa ödendiği gibi, kız için alınan kalın malı da ortaklaşa taksim edilirdi.

¹ Koşay, a. e. 58-61. s.

² Koşay, a.e. 245. s. "Sapançalık,, âdeti kız kaçırmağa gelenlere karşı sapanla taş atıp müdafaa yapıldığı devrin hâtırasıdır.

³ Koşay, a.e. 238. s.

⁴ Verbistkiy, Slovar'.

⁵ V. Seroşevskiy, Yakutskaya svad'ba: Jivaya Starına 1894, 365-366.

Kalın malı tediyesi merasimine Altay Türkleri *yaraştığı* derler ki, sulh mukavelesi yapmak demektir¹. G. J. RAMSTEDT'C göre, *kalın* kelimesine ilk defa Sucı kitabesinde raslanmaktadır². V-VI. asır Uygurlarının kalın malını nasıl ödedikleri ve bu münasebetle yaptıkları merasim bir Çin kaynağında tasvir edilmiştir. Buna göre, kalın malını kızın akrabası alıyordu². Herhalde kalın malı ödiyerek evlenme Türklerde çok erken çağda teessüs etmiş olsa gerektir. Bununla beraber, çok muhafazakâr olan aile müessesesi, *symbolique* de olsa, kaçırma ve yağmayı izdivaca "meşruluk,, veren unsurlar olarak düğün merasiminde saklamıştır.

Barış yoluyla dışarıdan evlenme zarureti hâsıl olduktan sonra ktz kaçırmamn iki boy, yahut iki ulus arasında anlaşmazlıklara sebep olmamasını sağlamak için kızm boyuna mensup birinden, sonraları kızın kendisinden, "rıızalık" gösteren bir nişan almak âdeti ortaya çıkmıştır. Böylece "nişan,, âdeti ve izdivaca "meşruluk" veren bir unsur olarak evlenme merasimine sokulmuştur.

Çin kaynaklarının verdikleri haberlere göre, nişan âdeti Orta-Asya uluslarında çok eski devirlerden beri mevcuttu. I-lov boyunun âdetine göre, nişanlı kız saçlarına bir tüy takardı⁴. Şı-veğ boyu "sözleşmeden sonra kızı kaçırdı,,⁵. Arap kaynakları da Türklerin evlenme âdetlerinden bahsederken *mehir* 'kalın' verdiklerini ve nişana benzeyen âdetlerini zikrederler. YAKUTA göre, nişanlanma delikanlı tarafından kızın açık başına bir elbise atmak suretiyle olurdu⁶; başka bir müverrih ise „evlenmek isteyen Türkler kızın açık başına mendil korlar; kız mendili kabul ederse rızalık nişanı sayılır" diyor¹. Altay Türkleri arasında delikanlı, kaçırmak için sözleştiği kızıdan nişan olarak bir mendil alır².

¹ Drenkova: Sovestkaya Êtnografiya 1937 4: 25.

² G. J. Rannstedt, Zwei uigurische Runeninschriften in der Nord-Mongolei : JSFOu XXX 3: 1-9.

³ Yakimof, a.e. I, 249-250. s.

⁴ W. Eberhard, Çin'in şimal komşuları. Ankara, 1942. 35. s. ⁵ Eberhard, a.e. 59-60. s.

⁵ Yakut, Mucem-ül-buldan. Mısır, 1906. II, 379. s. : Arapça

Ayrıca Â. Z. Validi Togan'ın Fadlân's Reisebericht (Leipzig, 1939) adlı eserine (II ve 128-130). s.) bakınız.

Türk düğünü, aile müessesesi tekâmül vetiresinde muhtelif safhalar geçirdikten sonra, her safhada meydana gelen âdetleri içine alarak, muhtelif ve birbirine aykırı unsurlardan mürekkep bir merasim haline gelmiştir. Bu merasimi teşkil eden unsurlardan en mühimi *exogamie* ve kız kaçırma devrindeki âdetleri temsil eden unsurlardır.

¹ A. Z. Validî, Meşxedskaya rukopis' İbn-ul'-Fakixa: İzvestiya Ross. Ak. Nauk 1924, 241 .

² Verbitskiy, a.e. 84. s.

*Türk Düğünlerinde Exogamie, Makaleler ve İncelemeler I, TTK Yayınları, Ankara 1998, s, 341-349 dan alınmıştır.

EVLIYA ÇELEBİ'NİN "HEŞDEK"LERİ HANGİ ULUS?

Evliya Çelebi Seyahatnamesinin bir kaç yerinde “heşdek” dediği bir müslüman ulustan bahseder; bazan bunlara “Heşdek tatarları”, bazan da “Moskofun Heşdek Müslümanları” diyor. Türklerin Terex kalesine karşı yaptıkları savaşta bunların rolünü anlatırken, şu bilgiyi veriyor: *De râgâz-ı destân-ı dustan ceng-i azam-i kavm-i Heşdek bu cidal-i kâfir-i Moskov ve kavm-i küffâr-i mujik...* ama bu seheri mujikde dört beş kerre yüzbin mümini muvahhid pak ve müsellâh Heşdek kavmi vardır... Gördük ertesi gün vakt-i seherde iki kerre yüzbin Heşdek kavmi ile nice yüz bin Moskov küffarı cenk ede ede bizim mihman olduğumuz Mujik şehri önüne gelip yine bir ceng-i azîm ederek ta vakt-i seherde küffardan bir can halâs olmayup cümle Heşdek kavmi gemilere suvar olup... vilâyetine geçip Ali Osmana kul gideriz diyü bir gün bir gecede ehl-ü iyalları ile sahra-yi Heyhatta hoş neşin olup kaldılar.» (c. VIII, s. 835). Evliya Çelebi, Seyahatnamesinin türlü yerlerinde bu ulusu şöyle tavsif ediyor: «Bu kavm-i Heşdek'in acep atları, yahşi kürevke zırhları, ucu sivri Mahan vilâyeti kılıçları, yahşi Mazanderan tüfekleri, vilâyeti Şiraz ve Geylânın tir ve kemanları ve yahşi kalkan ve süngüleri vardır. Cümle göçer konar kavim ve kabiledir... içlerinde *İki nefer şehzadeleri vardır* ve ulemaları gayet çokdur, şeb ve ruz Kalmuk ile cenk ederler zira gayet şeci ve tüvâna zor batır yiğitleri vardır... Bu şehzadeleri Mujik şehirinde hakire gelip aydır: 'Aman el-aman, ey güzide-i leşker-i Ali-Osman bize bir yeşil alem ile bir kaç bin asker gelip görüşsün, şu Moskov vilâyetine yayılıp devrani ümmet-i Muhammedlerimizi çıkarıp ve şu Heyhat sahrasına göçürüp size Moskov vilâyetin fethedip Heyhat sahrasından oniki aded Kalmuk padişahların kaldırıp Azagı ve Kırımı Kazağın ve Kalmukun derdinden halâs edip sizin İslambolunuza Karadeniz ile say yağı akıdalım' diyü yalvardılar» (c. VII, s. S35-836).

*

**

Evliya Çelebi'nin V. ve VII. ciltlerindeki Ukrayna ve Moldavya hakkında verilen bilgileri rusçaya çeviren A. D. Jelyatkov (Doğu ulusları edebiyatı andaçları, VI. e. Moskova 1961) «bu Heşdek kelimesi çözülemedi» diyor. Gerçekten, başka kaynakların yardımı olmadan, bu etnik terimi çözmek (deşifre etmek) mümkün değildir. Bu kavmin

dili hakkında Evliya Çelebi'nin verdiği bilgi de çok karışıktır. Bir yerde (VII, 825) «gerçi cümlesi Moskov lisanı kelimat ederler amma bir güne lehce-i mahsusa ıstılahları vardır». Başka bir yerde, Lehlerden bahsederken Heşdek dilini islavca dillerden saymıştır (V. e. s. 146). Bu ulus hem «Moskov küffârı» ile savaşıyor, hem de «Moskov hizmetinde Heşdek müslümanları» var. Başka bir yerde «nehri İdil kenarında obalar ile sakin olurlar, bunların aslı dahi Tattardır, hemen Nogaylar gibi göçüp konarlar» (VII, 811). Saray şehrinden bahsederken bir çok vilâyetler arasında «vilâyet-i Heşdekistan» zikrediliyor (VII, 871). Evliya Çelebi Saray, Kazan ve Yayık havzasına seyahatinden bahsediyor ise de, bu uydurma bir hikâyedir. Uzun uzadıya bahsettiği Saray şehri o zaman yoktu. Bununla beraber Saray şehri hakkında verdiği malûmat o devirdeki Astarhan'ın durumuna uygundur. Her halde Astarhan'daki Rus askerleri içinde ücretli «Heşdek» ve Nogaylar da bulunuyordu. İşte bu «Heşdek» ler Rusların Kırım'a yapacakları akın ve saldırı hazırlıklarım gizlice haber göndermişlerdir. Bu olayı Evliya Çelebi şöyle anlatıyor: «... Mehmet Giray Han bir sefer içre dört kerre gazâ-yi azimler edip bu kadar mal ve ganaim ile vilâyet-i Bârıma gitmek sadadında iken vilâyet-i Kazakta Pirislav-atık kurbuna geldikte Moskov vilâyetinde raâya ve berâya kalan on kerre yüzbin Heşdek Tatarın müminin muvahhidinlerden hana, nihanice, haber geldi kim padişahım, işte üç kerre yüz bin Moskov küffârı vezir Şeremet han «han seferdedir, Kırım vilâyeti boştur» diyü cümle küffar Kırım vilâyeti üzere gitmektedirler, ikiyüz pare topları var...» (VII, 531-532). Evliya Çelebi Rus idaresindeki müslüman Türkleri - Kazanlıları, muhtelif Nogay kabilelerini biliyor. Kırım Hanlığındaki Nogayları en küçük oymaklarına kadar tanıyor (Ulu Nogay, Kiçi Nogay, Adil Nogay, Nevruz ili Nogay, Çoban ili Nogay, Ormembetli Nogay v.b.). Kafkaslıları da çok iyi biliyor. Bütün bu ulus ve boylar arasında zikrettiği «Heşdek» ler de kim oluyor? Bunlarla beraber bulunan şehzadeler de kimlerdir? Bu soruları çözmek için Kazan ve Sibirya Hanlıklarının Rusya tarafından istilâsından Evliya Çelebi zamanına kadar geçen yüz yıllık Rus - Türk mücadelesi tarihini ve bu çetin mücadeleye iştirak eden ulus ve boyları gözden geçirmek gerekir. Bu çetin mücadele alanı Batı Sibirya'dan Kırım'a kadar uzanıyordu. XVI. asırda yıkılan bu iki hanlığın sonuna kadar mücadeleye karar veren kahraman mücahitleri ve din adamları Başkurt eline, Ural dağlarına sığındılar. Başkurt ülkesi yüz yıllık istiklâl mücadelesinin karargâhı ödevini gördü. Evliya Çelebi'nin Astarhan seyahati sırasında Seyit adlı bir Başkurt mücahidinin idaresi altında, Rus

yıllıklarında «Seyit isyanı» dedikleri, savaş devam ediyordu. Seyit'in maksadı «Kazan ve Sibiryaya hanlıklarını birleştirip bir müslüman devleti kurmak» idi. Bu ayaklanmalarda Sibiryaya'nın son müstakil hanı olan Küçük Hanın torunları iştirak ediyorlardı. İşte bu 1660-1663 ayaklanmasının, Rus generali Zelinin tarafından bastırılmasından sonra Başkurtların büyük bir kısmı Osmanlı devletine sığınmak üzere Kuban'a ve Terek boylarına geldiler. Bunların içinde Sibiryaya şehzadelerinden biri bulunuyordu. Bu şehzade Küçüm'ün torunu Devlet Girey olsa gerek. Evliya Çelebi'nin bahsettiği ikinci şehzadenin kim olduğunu tahmin etmek güçtür, ihtimal ki hanına isyan eden ve müslüman olan Kalmuk prenslerinden biri olabilir. O devirde Kalmuk hanedanı arasında da büyük geçimsizlikler yüzünden Başkurt'lara iltica edip müslüman olan şehzadeler vardı. 1735-40 yıllarındaki Başkurt ayaklanmasını idare edenlerden Karasakal Sultan Girey'in de Kalmuk prenslerinden olduğu rivayet edilmiştir. Bu isyan liderinin kimliği Rusları çok ilgilendirmiştir. Hattâ XIX. asırda bile Rus tarihçileri bu Karasakal üzerine etüdler yazmışlardır. Evliya Çelebi'nin gördüğü iki şehzadeden birinin böyle bir Kalmuk prensi olması mümkündür.

Osmanlı Devletine sığınan bu Başkurtlardan bir bölüğün Macaristan'dan hareket eden Türk ordusunda bulunup Debrecen şehrini yağma ettikleri bir Macar kaynağında kaydedilmiştir (Z. V. Togan, *Bugünkü Türkili*, s. 162).

*

**

Evliya Çelebi neden Başkurtlara «Heşdek» demiştir? Başkurtların büyük bir kısmı güneydeki yerlerinden kalkıp kuzeydeki İştékleri daha kuzeye sürüp yurtlarını işgal ettikten sonra komşu Türk boyları tarafından «İşték» adıyla anılır olmuşlardır. Kırgız - Kazaklar ve Nogaylar bu adı bütün Başkurt boylarına tamim etmişlerdir. Kırgız-Kazaklar şimdi de Başkurtlara «İşték» derler. Büyük ayaklanmalar çağında bir kısım Başkurt boyları Orta Asya'ya, Hive Hanlığına iltica etmişlerdir; bunların bir oymağı Hive'de şimdiye kadar «İşték» adını taşımaktadır.

Heşdek'ler içinde bulunan şehzadelerin Osmanlı devletinin himayesini istemeleri, yeşil bayrak verilmesi için yalvarmaları Evliya Çelebi'nin uydurması değildir. Bu olaydan kırk yıl sonra (1705 yılında) Ruslara karşı ayaklanan Evliya Sultan adlı bir liderin de İstanbul'u ziyaret ettiği, Kırım'da bir müddet kalıp sonra Kuban'a geldiği, Dağıstanlılarla münasebet kurduğu Rus arşivlerinde saklanan vesikalardan

öğrenilmektedir. Bu Evliya Sultan da tıpkı Evliya Çelebi'nin «Heşdek» leri gibi, Terek kalesine hücum ederek yağma etmişlerdir. Rus vesikalarına göre bu lider de Osmanlı devleti himayesinde bir müslüman devleti kurmak istemiştir.

Evliya Çelebi'nin «Heşdek» kavminin yemekleri hakkında verdiği bilgi de dikkate değer. Ona göre Heşdek'ler «at eti, talkan, yarma yer, boza ve kımız içerler» (VII, 825). Bunlar Başkurt yemekleridir. Böylece Evliya Çelebi'nin «Heşdek» lerinin Başkurtlar olduğunda şüphe kalmıyor: heşdek=işte.

*Evliya Çelebi'nin Heşdek'leri Hangi Ulus?, Türk Kültürü, C.I, S.3, 1963, s. 33- 35ten alınmıştır.

YAKUT ŞAMANİZMİNDEKİ İJA KİL

Yakut (Saha) şamanizmini tetkik eden etnografların ve din tarihçilerinin dikkatini çeken ıstılahlardan biri *ijâkıl* ıstılahıdır. Bu kelimenin harfi harfine manası <ana-hayvan> demek olmakla beraber Yakut şamanizminde ne ifade ettiği şimdiye kadar kesin olarak halledilmiş değildir. Garp âlimleri bu ıstılahı W.L. Seroşevskiy'nin tetkiklerinden öğrendiler. Seroşevskiy Yakut ülkesinde ve Yakut kavminde gördüklerini çok iyi tespit etmekle tanınan bir etnograf ise de turkolog olmadığı için işittiklerini iyi izah edemediği Yakut dili ve dîniyyati mütehassıslarınca iddia edilmektedir.²⁷ 'İje kıl' ıstılahını 'ije kıla' şeklinde tespit etmesi de bu iddianın haklı olduğunu gösterecek mahiyettedir. Yakutçada üçüncü şahıs mülkiyet eki Türkçedeki -i,-si yerine-a,-ta olduğuna göre ije kuta 'hayvan' değil, fakat 'ana hayvanı' demek olur. Bu gibi yanlışları olmakla beraber bu ıstılahı ilk defa tesbit eden ve buna dair malzeme topluyarak izaha çalışan da Seroşevskiy olmuştur. Ona Tüspüt adlı bir şamanın anlattığına göre 'İje kıl' şamanın hayvan şeklinde tecessüm eden canıdır. Tüspüt övünerek şöyle demiş: «benim ije kıl'ımı kimse bulamaz, o Ciğan dağlarında, taşlıklarda gizlenmiştir, orada yatıyor»²⁸. Rahmetli Zıya Gökâlîp «Eski Türklerde içtimaî teşkilât» başlıklı etüdünde, Seroşevski'ye istinaden, 'ije kıl' hakkında şöyle demektedir: »Yakutlarda şamanlar nasûtî (laïque) lerden fazla iki ruha malik olmakla temayüz ederler. Birincisi iye kıla'dır ki ana hayvan, yani ana totemi demektir»...²⁹

Biz bu yazımızda 'ije kıl'ın mahiyetini ve totem kültü ile alakası olup olmadığını izah etmek iddiasında değiliz; maksadımız, bu meseleyi izaha yardım edebileceğini düşündüğümüz bazı malzemeye işaret etmekten ibarettir.

Yakut şamanizmini inceleyenlerin (Seroşevskiy, Troçşanskiy İonov, Pekarskiy, Yastremskiy, Vasilyev v.b) tesbit ettikleri malzeme dikkatle gözden geçirilir ve başka Türklerin folklor malzemesiyle mukayese edilirse bu Yakut ije kılının daha XI. asırda

²⁷ Meselâ, V. İonov, *Obzor literaturi po verovaniyam yakutov*, (Jivaya Starına, 1914, s. 317—372; bilhassa «ijâ kıl» hakkında s. 344, 351—353). İje kıl Yakut telâffuzuna göre «inye kul» söylenir, yazılışı ise ijâ kıl'dır.

²⁸ V. L. Seroşevskiy. *Yakstı*, I, Petersbnrg, 1896, s. 625—626.

²⁹ Zıya Gökâlîp. *Eski Türklerde içtimaî teşkilât* (Millî Tetebbular Mecmuası, I, sayı 3, s. 450—451). Bu makalede »Yakutların semîyyeye verdikleri isim sib kelimesidir ki, soy sop kelimesindeki sop ile müteradiftir» denilmektedir (s. 450). Yakutçada soy manasına gelen böyle bir kelime yoktur ve bulunmasına da imkân yoktur. Eski türkçedeki önses (Anlaut) s yakutçada sıfırdır (su-u, süt-üt, sen- en gibi). Z. Gökâlîp, bir zühul «seri olarak, almanca 'Sippe' kelimesini yakutça sanmış olsa gerek. Bu yanlış son yıllarda yazılan lise ders kitabına kadar girmiştir (Necmettin Sadak, *Sosyoloji*, 1936, s. 22).

Mahmud Kâşgarî'nin kaydettiği "peri-eş» ve bu günkü Kazak-Kırgızların «arvak-eş» dedikleri <hayvan-ruh> ile çok yakın ilgisi olabileceğini tahmin etmek mümkündür.

Yakutların inançlarına göre 'ije kıl'ın ölümü şamanın ölümü demektir. İki rakip şamanın ije kıl'ları bir biriyle mücadele ederler, ije kıl'ın başına gelen şamanın da başına gelir. İje kılı mağlup olan şaman rakibine; mağlup olur. Bu <hayvan-eş> ler hakkındaki inanç Yakutlara mahsus. değildir. Bu «eş-ruh»lar ve mücadeleleri Sagay kamlarından Topçan adlı bir şamanın Katanov tarafından 1889 yılında tesbit edilen, menkıbesinde tasvir edilmektedir. Bu menkıbeye göre “Sır ırmağında 55 yıl önce Topçan adlı bir kam vardı. Bu kam bir gün âyin yaparken gördü ki Kezek Tağ denilen dağın tepesinde biri gök, biri kara boğanın (Kezek Tağdın üstünde pir kök, pir kara puğa) bir birine tos vurarak kavga ediyorlar. Gök boğa kara boğayı son derece yormuştu. Bunu gören Topçan gök boğayı vurdu, gök boğa yere yuvarlandı ve kurt suretine girip şimale doğru kaçtı. Gök boğa-kam Kecük, kara boğa ise kam Topçan idi”³⁰ Bu menkıbedeki iki boğa iki şamanın «hayvan suretinde tecessüm eden eş» leridir ki Yakut şamanizmindeki 'ije kıl'ın benzeridir. Menkıbenin sonunda Kecük şamanın bu hadiseyi mütaakıp yaralanarak yatağında yattığı söylenmektedir.

Müslüman Türklerden Kazak-Kırgızların en son müstekil hanlarından II. Abılay (1771-1783) han menkıbesinde bu «tecesüm eden ruh-eş» efsanesine rastlıyoruz. G. Potanin tarafından tesbit edilen menkıbeye göre «Abılay'ın serdarlarından Ciydebay bahadır Abılay' ın yaptığı bütün seferlere iştirak ederdi. Askerler her zaman onun önünde bir kızıl tilkinin rehberlik ettiğini görürlerdi. Bu tilki onun «arvağ»ı idi.³¹ Bir gün Abılay ona «arvağım bana göster» dedi. Ciydebay bahadır Abılay'ı bir dağın tepesine çıkardı, kendisi de aşağıya indi. Abılay dağın aşağısında bir kızıl tilki gördü: Birdenbire havada bir kartal peyda olup bu tilkiye saldırdı ve yere serdi. Ciydebay bahadır Abılay'a «ne gördün?» dedi, Abılay gördüklerini anlattı. Ciydebay «işte o tilki benim arvağım idi, kartal ise senin arvağındır. Senin arvağın benimkinden güçlü» dedi.³² Bu menkıbeden açık görülüyor ki eş (İja kıl) yalnız şamanlara mahsus değil, fakat büyük kimselerde de bulunduğu inanılırdı.

³⁰ W. Radloff-Katanoff. Proben, IX, 309—310 (metin), 228 (tercüme).

³¹ Kazakça 'arvak', arapça 'ruh' un cemidir. Bu kelimenin eaki türkçede afsun, sihri kuvvet manasına gelen 'arbağ' kelimesine benzediği için yayılmış olsa gerek; Kazak dili 'ruh' kelimesini bilmez, fakat 'arvak'ı bilir

³² Jıvaya Starına, 1916, s. 66.

Mahmud Kâşgarî 'eş' kelimesini «eş-sahip (arkadaş) dir; priden tabii olana dahi .eşlig' [eş sahibi, eşli] denir» diye izah ettikten sonra halk edebiyatından (herhalde bir eski destandan) şu manzum parçayı naklediyor:

*anın ışın keçürdüm
eşin yima kaçırđım
ölüm otı. İçürdüm
içti olup yuzi türi*

Yâni «onun işini bitirdim. Eşini kaçırđım. Ölüm zehrini içirdim, yüzünü ekşiterek içti»³³

Kâşgarî'nin 'es' kelimesini izahı ve naklettiği bu parça bizim ije kıl konusu bakımında dikkate değer. Bu izaha göre XI. asırda doğudaki müslûman Türkler, ihtimal ki Kâşgarî'nin kendisi dahi, bazı kimselerin cinlerden eşi olduğuna inanmışlardır. Manzum parçada galip kahraman düşmanın «eşini kaçırđığını- öğünerek soyuyor (ve Ehrebet sahibe Arapça). Yukarıda naklettiğimiz Topçan ve Abılay menkıbelerindeki boğa, tilki, kartal unsurlarıyla Kâşgarî'nin bu kıtasındaki «kaçırılan eş» in mukayesesi Yakut ije kıl'ını izah etmeye yardım edebilecek mahiyettedir.

Kâşgarî'nin «çıwı» kelimesini izahı da dikkate değer: «çıwı-cinlerden bir bölüktür. Türkler şuna inanırlar ki: iki bölük birbiriyle çarpıştığı zaman bu iki bölüğün vilâyetlerinde oturan cinler dahi kendi vilâyetinin halkını kullamak için çarpışırlar. Cinlerden hangi taraf yenerse onlardan yana çıktığı vilâyet halkı da yener. Geceleyin bu cinlerden hangisi kaçarsa onların bulunduğu vilâyetin hakanı da kaçır. Bu Türkler arasında yaygındır, görenektir.»³⁴ Bu efsanedeki her vilâyetin cinleri o vilâyette yaşayan insanların «eş»leri olsa gerektir. İptidai şamanizm devrinde bu <eş>ler Yakut şamanizmindeki ije kıl gibi telâkki edilmiş olacaktır.

³³ *Divanü Lûgat-it Türk, I, 47; B. Atalay tercümesi, a. 48: cümlesi «eş, arkadaş, genç kadından eşi bulunan kimseye eşlig denir » diye tercüme edilmiştir. Şüphesiz yanlıştır. «Cin» diye tercüme eden Brockelmann haklıdır*

³⁴ *Ayn. esr.111, 171; B. Atalay terc, s. 225*

Altay şamanizminde 'yula' denilen ruh ije kıl'ın bir varyasyonu olsa gerektir. V. A. Anohinin verdiği malumata göre 'yula' insanın veya hayvanın eşidir. Yula cesetten ayrılıp müstakil yaşayabilir.³⁵

Yukarıda naklettiğimiz Topçan şamanın menkıbesine benzeyen bir menkıbe Karaca Ahmet oğlu Hacı Tuğrul ile sultan Hacım hakkında da söylenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Güvercin olan Sultan Hacımı yakalamak için Hacı Toğrul doğan olup havaya ağmıştır.³⁶ Kahramanların “suret değiştirmeleri (hayvan, ağaç ve saire şekline girebilmeler” ‘canlarını bir hayvan, bilhassa kuş suretinde saklamaları’ bütün kavimlerin masallarında râstlanan cihanşümul bir motiftir. Hayvanla ilgili olan bu gibi inançların ve masal motiflerini totem kültüyle alakası olup olmadığı ve umumiyetle menşeleri meselesi henüz kat’i olarak halledilmiş değildir. Yakut Şamanizmindeki “ija kıl” meselesi de böyledir.

³⁵A. V. Anohin, *Matarialr po Şaman*tvn a altagisev*, s. 19 ; türkçe tere. **Glkw* dergisi, c. XV, sayı 89, e. 395.

³⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, Yunus Emre, s.71

*Yakut Şamanlığında İje Kıl, *Türkiyat Mecmuası*, C. X, 1953, s. 213–216

UMAY İLAHESİ HAKKINDA

"Orhun âbideleri"nde zikredilen "Umay" ilahesi Türklerin millî ilahelerinden midir, yoksa diğer kavimlerden mi gelmiştir? Bu mesele hakkında bir şey söylemek bizim iktidarımız haricindedir. Bu ilahenin İranlıların "Homay-homa" (همای هما) lariyle alâkadar olabilmesi birden bire hâtra gelebildiği gibi, Hintlilerde aynı isimde bir ilahe bulunduğunu da bir yerde görmüştük. Diğer medenî kelimeler ve ıstılahlar bir kavimden diğerine intikal ettiği gibi, ilâhlar ve ilaheler, dinî âyin ve ananeler de, çok defa, seyyardırlar. Fakat bizim için en mühim olan nokta, "Umay" ilahesinin pek eski devirlerde Türklerin millî ilaheleri sırasına geçerek tâ son zamanlara kadar şamanı Türklerde "Umay kültü"nü muhafaza edilmesi cihetidir. "Umay" ilahesi, malûm olduğu veçhile, en eski olarak "Orhun âbideleri"nde mezkûrdur. Burada "Bilge Kağan" validesini "Umay"a teşbih ediyor :

"Umay teg ögüm katun kutınga inim Kül Tigin erat boldı"

("Umay"a ben/er kadın anam talihine küçük biraderim Kültigin er namını aldı")

Bu cümle üzerinde gerek "Radloff"³⁷ ve gerek "Meliyoranskiy"³⁸ "Umay"ın ilahe ve çocuklar hamisi ruh olduğunu söylemişler ve bu hususta mehaz olarak yalnız "Verbitskiy"nin "Altay ve Aladağ lehçeleri lügati" adlı eserinden istifade etmişlerdir (s. 472).

"Orhun âbideleri"nden sonra "Umay", Mahmud Kâşgarî'nin "Divan-ı Lügat ü Türk"ünde zikrolunur:

امای شی یخرج من بطن المرآت بعد ال ولادت كالحقه. قيل انه صاحب الولد فی البطن و فی المثال

“امایقا تینسا اوغل بولور” (Umayka tapınsa oğul bolur.)

معناه من خدم ذلك تحد الولد النساء يتفالن بذالك.

diye tarif edilmiştir (c 1, s. m). "Mahmud Kâşgarî" gibi bir islâm âlimi, elbette, "Umay bir ilahedir" diyemezdi. Maamafih "Sahib ül Veled", "یتفالن بذالك" ve bilhassa Umaya taparsa (ibadet ederse) oğul olur" ibareleri "Mahmud Kâşgarî" zamanında bile "Umay kültü" ananelerinin o vakitki islâm Türkler arasında da muhafaza edildiğini gösterebilir. Bugünkü Şamanî Türklerde de, aşağıda görüleceği veçhile, "Umay", "Sahib ül Veled"dir. "Altun göl" civarında (Abakan nehrinin sağ sahilindeki dağlar arasında)

³⁷ Radloff: Moğolistan'daki eski Türk yazıları, Petersburg 1895, s. 104.

³⁸ Meliyoranskiy: Kültigin şerefine dikilen âbide, Şark şubesi yazıları, XII, s.

bulunan kitabelerin birinde "bu atımız umay beyimiz" yazılıdır.³⁹ Bu kitabenin "Umay Bey" namında bir beyin kabir taşı olduğu anlaşılmıştır. Bundan, eski Türklerin "Umay" ismini çocuklarına dahi vermiş oldukları anlaşılır ki, çok manidardır.

Bu günkü Şamanî Türklerdeki "Umay" ilahesi hakkında malûmat, bize malûm olduğuna göre, en evvel rahip Verbitskiy tarafından verilmiştir. Mumaileyh, daha Orhun âbidelerinin keşfinden evvel neşrettiği lügat kitabında, Altaylıların "Umay" yahut "Umay inesi" denilen bir ilahesinden bahsederek : ("Umay inesi" yahut "Umay" çocukların ve hayvan yavrularının hamisi olan bir ilâhe-ruhtur) diyor.⁴⁰ Maamafih Verbitskiy ve Radloff Altay diniyatına ait yazdıkları eser ve makalelerinde bu ilaheden bahsetmemişlerdir.

Katanoff tarafından toplanıp Radloff'un "Türk Halk Edebiyatı numuneleri" külliyyatında neşrolunan (9. cilt, s. 565) metinlerde aynen şu cümle mevcuttur : "*pis pastap ülgen adımnan töreende imay icemen kada tüstir pu iki kazın*". Katanoff buradaki "ımay"ın "Umay" olduğuna dikkat edememiş, binaenaleyh "ölken adamnan" cümlesini "büyük aziz adamın" diye tercüme ederek "ımay" kelimesini de "yava=Hawa" ile tercüme etmiştir (Cilt 9, s 552 tercüme). Bize göre doğrusu budur : "biz ibtida atamız "Ülgen"den türediğimiz vakit bu iki kayın ağacı "umay" ile beraber gökten inmiştir". Bu kadar vazıh ve kolay bir ibarenin Katanoff gibi bir Türkiyatçı tarafından anlaşılmasına sebep, ihtimal ki, şamanların bu ilaheyi hıristiyanlardan işittikleri "yava: Havva" ile karıştırarak söylemeleridir.

³⁹ Radloff, Moğolistan'daki eski Türk yazıları "Die alttürkischen Insch. der Mongolei S. 359, 337).

⁴⁰ "Altay ve Aladağ lehçeleri lügati, Kazan 1884, s. 47a, Radloff da "Lûgat")n-da aynen o ibareleri nakletmiştir (1, 1788).

Aynı eserde (metin s. 575, tercüme 562) defin merasiminden bahsedilen yerde : "*Parçan kizi nan kelgende aragı izerde aragını törzeri üs kadap nanıdır, ımay ice zeri..*", {kizi için bk. IX. c.) Tercüme : "Barca (adamlar mezardan) geldikten sonra raki içerken rakıyı tör tarafına (evin yukarı başına) köşeye üç defa püskürürler (bu) anamız "Umay" tarafına(dır)". Katanoff burada da "Umay"ı Havva ile tercüme ediyor. "Umay" İlahesinin hâtırasının Yakutlarda da muhafaza olunduğunu, Troşçanski'nin Yakutlarda "siyah dinin tekâmülü" nam eserine Naumof tarafından ilâve edilen makalede (s. 178) görüyoruz : "Yakutlarda bir ilâh vardır ki" Ogu ımita" diyorlar. Harfiyen çocuk ımısı demektir. Bu "çocuk ımı"sı bir kuş gibi çocuk üzerinde öter ve bununla mezkûr çocuğun nesli bereketli olacağını haber verirmiş", işte Orhon âbidelerinde ve "Divân-ı Lügat üt Türk"de ismi geçen "Umay"ın, bugünkü Şamanı Türkler arasında muhafaza olunan hâtırası, şimdilik bildiğimize göre, bundan ibarettir.

*Umay İlahesi Hakkında, Türkiyat Mecmuası, C. II, 1928, s. 444-446

Ek: 2 Görseller

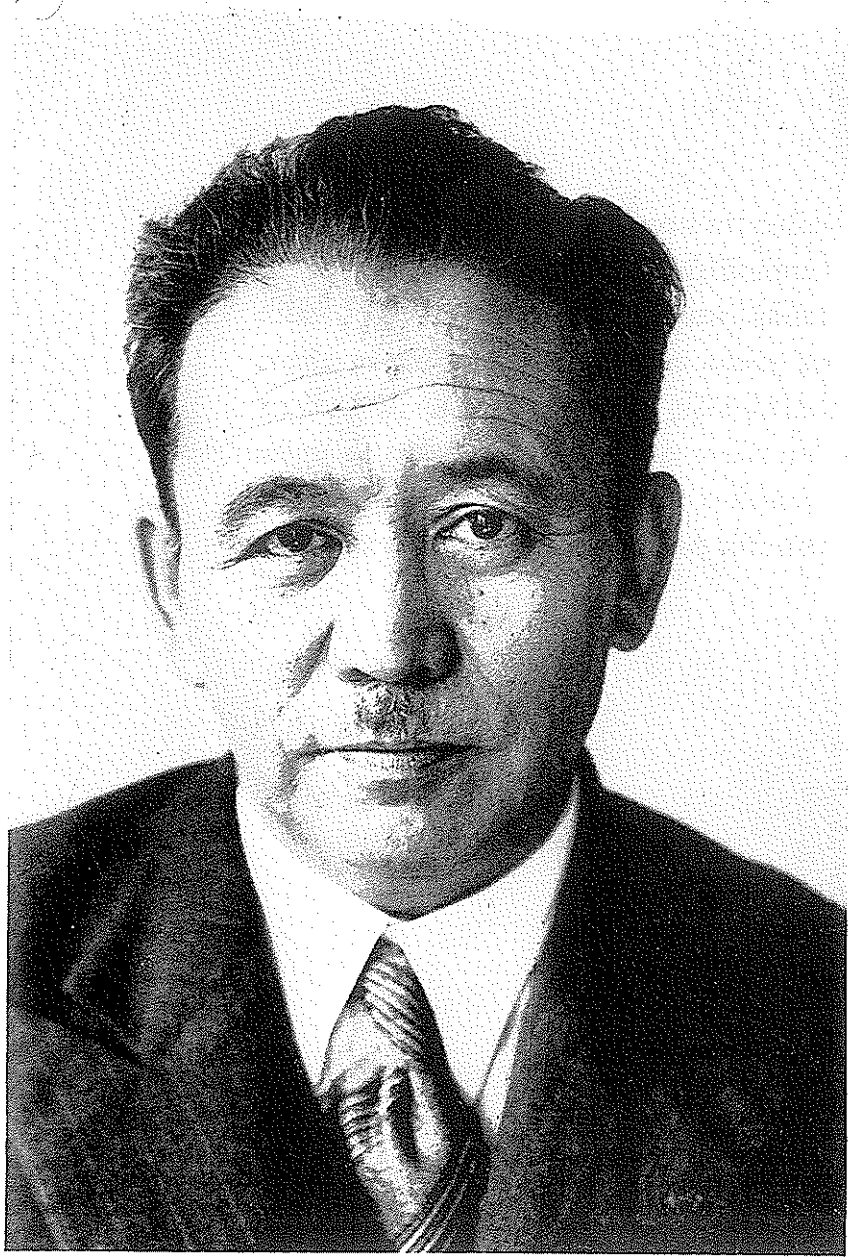

TÜRK İLİ HARİTASI

(A. Zeki Velidi Togan'ın Hatıralar adlı kitabından alınmıştır.)

BAŞKURDİSTAN HARİTASI

ABDÜLKADİR İNAN

A.İNAN VE ZEKİ VELİDİ TOGAN

AİLE FOTOĞRAFI

İNAN VE ARKADAŞLARI ANITKABİR'DE

TÜRKİSTANLI ARAKADAŞLARIYLA BERLİN 1924

DTCF ÖĞRENCİLERİ İLE BİRLİKTE

EŞİ MÜŞFİKA HANIMLA BİRLİKTE

TÜRK KÜLTÜRÜNDE ÇALIŞMA ARKADAŞLARI İLE

ZEKİ VELİDİ İLE SABAH KAHVALTISI

ATATÜRK ORMAN ÇİFTLİĞİN'DE AİLESİYLE

DİL KURULTAYI'NDA ARKADAŞLARI İLE

DTCF'DE DİLCİLERLE BİRLİKTE

ABDÜLKADİR İNAN'IN OĞLU M. YAŞAR İNAN

(26.02.2011 tarihinde Türkiye Orman Mühendisleri Odasında M. Yaşar İnan'la yaptığımız görüşmemizde çekilen fotoğrafı)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	ATA BAYOĞLU
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum - 1978
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Halk Edebiyatı Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce, Arapça ve Farsça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	Öğretmenlik
Çalıştığı Kurumlar	MEB
İletişim	
E-Posta Adresi	atabay25@mynet.com
Tarih	